

T.C.
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA ANABİLİM DALI
RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KİTLE PSİKOLOJİSİ, İDEOLOJİ VE ETKİ PARADİGMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
H. MERT YILMAZ

ANKARA - 2020

T.C.
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA ANABİLİM DALI
RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KİTLE PSİKOLOJİSİ, İDEOLOJİ VE ETKİ PARADİGMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
H. MERT YILMAZ

TEZ DANIŞMANI
Ft0 t0{gkDENİZ TANSEL İLİC

ANKARA - 2020

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 05/08/2020

Öğrencinin Adı, Soyadı: Hasan Mert Yılmaz

Öğrencinin Numarası: 21820168

Anabilim Dalı: Radyo, Televizyon ve Sinema

Programı: Radyo, Televizyon ve Sinema

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Dr. Öğretim Üyesi Deniz Tansel İlic

Tez Başlığı: Kitle Psikolojisi, İdeoloji ve Etki Paradigması

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 100 sayfalık kısmına ilişkin, 05/08/2020 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %10'dur. Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını” inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası:

ONAY

Tarih: 05/08/2020

Öğrenci Danışmanı:

Dr. Öğretim Üyesi Deniz Tansel İlic

TEŞEKKÜR

Bu yüksek lisans tezinde ve Şahsım özelinde büyük emeği olan, kıymetli vaktini aldığım değerli tez danışmanım Dr. Deniz Tansel İliç'e en içten teşekkür ederek başlamak istiyorum. İyi ki sizinle birlikte bu sürecin bir parçası oldum hocam.

Tüm bu süreç boyunca bana ışık tutan, yol gösteren ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Recep Tayfun'a teŐekkürlerimi sunuyorum.

Gerek bu çalışmaya başlamamda beni destekleyen ve bana ümit veren, gerek yüksek lisans dersleri boyunca kıymetli vaktini ayırıp, yol gösteren, akademik olarak destekleyen Dr. Fatma Senem Güngör'e teŐekkürlerimi sunuyorum.

Enstitüde ve İletişim Fakültesinde desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarıma da bu vesile ile teşekkür etmek istiyorum.

Son olarak bu süreç boyunca bana destekleriyle, sabırlarıyla ve güvenleriyle destek olan annem Sibel Yılmaz'a, babam Kemal Yılmaz'a, ağabeyim Bora Yılmaz ve sevgili yengem Başak Yılmaz'a çok teşekkür ederim.

ÖZET

Kitlelerin oy verme davranışlarında, tutum değişikliği göstermelerinde ve yönlendirilmelerinde öne çıkan unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar kitle psikolojisi, ideoloji ve etki paradigması olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla, kitlelerin yaşamları şekillendirilmeye veya sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bu durum gelişen teknoloji ile birlikte kitle iletişim araçlarıyla ve enformasyonlarla kitlelere aktarılmıştır. Siyasal iktidarların, bu enformasyonları özümsemeleri ile birlikte kitleleri etkileyebildikleri ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte kitlenin psikolojisi de önemli bir rol oynamaktadır. Kitlelerin göstermiş olduğu eğilimler ve mazoüst istekler, önderin ve siyasal iktidarın devamlılığını ve meşruiyetini sağlamıştır.

Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'nda kitlelerin öndere ve iktidara karşı göstermiş olduğu tutumlar belirli kuramların ortaya çıkmasına da aracılık etmiştir. Harold Lasswell'in geliştirmiş olduğu iletişim formülü anaakım bir şekilde işleyiş göstermiştir. Çizgisel bir anlayışa sahip olan bu formül, doğrudan etki kuramının başlangıcını temsil etmektedir. Bu çerçevede, ideoloji de doğrudan etki yerine dolaylı etkinin de var olabileceğini ortaya çıkarmıştır. Kitleler bu unsurlar doğrultusunda edilgen bir yapıda değerlendirilmiştir. Kitlelerin oy verme, davranış veya tutum değişikliği göstermelerinde, siyasal iktidar ve önderin etkisi olduğu kadar, kendi özgürlüklerinden kurtulmak istemeleri de etkilenmelerine ve yönlendirilmelerine ortam hazırlamıştır. Buna bağlı olarak, kitlelerin siyasal tutumları ile birlikte medya etkisinin, ideolojinin, siyasal iktidarın veya önderin kitle psikolojisindeki rolü; birincil kaynaklar ve detaylı bir literatür taramasıyla ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

Anahtar Kelime: Kitle Psikolojisi, İdeoloji ve Etki Paradigması

ABSTRACT

There are prominent factors in the voting behavior, attitude change and orientation of the masses. These elements can be described as mass psychology, ideology and influence paradigm. Therefore, the lives of the masses have been tried to be shaped or limited. This situation has been transferred to the masses with mass media and information with the developing technology. It has been revealed that political powers can influence the masses with their absorption ability of this information. However, the psychology of the audience also plays an important role. The tendencies and masochistic aspirations of the masses ensured the continuity and legitimacy of the leader and the political power.

In this context, the attitudes of the masses towards the leader and power during the Second World War also mediated the emergence of certain theories. The communication formula developed by Harold Lasswell functioned in a mainstream way. This formula, which has a linear understanding, represents the beginning of the direct effect theory. In this framework, ideology has revealed that there may also be an indirect effect rather than a direct effect. The masses were evaluated in a passive structure in line with these elements. In the masses' voting, changing behavior or attitude, as well as the effect of the political power and the leader, their desire to be freed from their own freedom created an environment for them to be influenced and directed. Accordingly, it is explained in relation to primary sources and a detailed literature review; together with the political attitudes of the masses, the role of media influence, ideology, political power or leader on mass psychology.

Key Words: Mass Psychology, Ideology and the Impact Paradigm

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	0...I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VI
GİRİŞ.....	1

ARAŞTIRMA HAKKINDA

Araştırma Hakkında.....	10
Araştırma Problemi.....	10
Tezin Konusu.....	11
Tezin Amacı.....	12
Tezin Önemi.....	12
Kuramsal Çerçeve.....	14
Araştırma Soruları.....	15
Betimleyici Literatür Taranması.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

ETKİ PARADİGMASI

1.1 Lasswell'in İletişim Formülü.....	16
1.2 Lasswell'e Dönüş.....	17
1.2.1 Gerbner'de Ekme-Yetiştirme Kuramı.....	18
1.3 Lazarsfeld ve Etken İzleyici.....	22
1.4 Fromm'cu Perspektiften Lasswell'e İtiraz.....	25
1.5 Propaganda Modeli.....	33
1.6 Kitleleri Harekete Geçirmede Medya'nın İç Yapısı ve Rolü.....	35
1.6.1 Medya Sahipliği ve Tekelleşme.....	42
1.6.2 Medya Manipülasyonu.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

İDEOLOJİ

2.1 İdeolojinin İşleyişi.....	49
2.2 Althusser ve Devletin İdeolojik Aygıtları.....	50
2.3 Gramsci ve Hegomanya.....	53
2.4 Walter Lippman ve Rızanın Üretimi.....	55
2.5 İdeolojinin Etki Alanında: Dil ve Söylem İlişkisi.....	58
2.6 İktidar.....	61
2.6.1 Foucault'da İktidar ve Bilgi.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTLE PSİKOLOJİSİ

3.1 Le Bon ve Freud'un Kitle Değerlendirmeleri.....	64
3.2 Kitlenin Duygu Durumu.....	71
3.2.1 Medyanın Duyguları Harekete Geçirmesi.....	73
3.3 Faşizmin Etkisi.....	75
3.4 Kitlenin Yıkıcılığa ve Aşırılığa Olan Eğilimi.....	89
SONUÇ	94
KAYNAKÇA.....	101

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Lasswell'in iletişim formülü.....	10
--	----

GİRİŞ

Bu tezin temel merakı, kitlelerin edilgenliğine neden olan eğilimleri ve kitle iletişim araçlarından gelen enformasyonların sonucunda, doğrudan veya dolaylı tutum değişikliği gösterip göstermediği üzerine olmuştur. Bu bağlamda tezin içerisinde yer alacak olan insan davranışlarının ve duygu durumlarının bilimsel karşılığı Gustave Le Bon, Sigmund Freud ve Erich Fromm ile gösterilmeye çalışılmıştır. Böylelikle, insan davranışları üzerine şekillenen çeşitli metotlar, etki, ideoloji ve propaganda gibi unsurları ortaya çıkarmıştır. Tarihsel olarak İkinci Dünya Savaşı ile ön plana çıkan bu bileşenler ile birlikte, günümüzün de bir okuması yapılabilir. Dolayısıyla bu tez, kitlelerin kendi doğaları gereği göstermiş olduğu tutum üzerine belirlenen, kuramların ve iletişim çalışmalarının özgün bir şekilde yorumlanmasını kapsamaktadır. Aynı zamanda kitle davranışlarını şekillendirmede siyasal iktidarlar, propaganda ve ideoloji gibi birtakım etki sürecini dâhil eden unsurlara başvurmuştur. Tezin çıkış noktalarını oluşturan unsurlardan bir tanesi de siyasal iktidarların kitle ve medya üzerindeki etkisi olmuştur. Bu çerçevede kitle ve iktidar üzerine oluşan çalışma alanı, İkinci Dünya Savaşı'ndaki uygulamalar ile doğru bir okuma yapılmasına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte kitlelerin ne gibi amaçlarla siyasal iktidarları ve önderleri takip ettikleri tezin çıkış noktaları arasında yer almaktadır. Bu şekilde bireyler veya kitlelerin bir önderi takip etmelerindeki ya da rıza göstermelerindeki nedenler de yanıtlanmaya çalışılacaktır. Tüm bu konular hakkında ve okumalar neticesinde, günümüz dünya siyasetini anlamlandırabilme imkânı doğmuştur.

Siyasal iktidarların ve önderlerin İkinci Dünya Savaşı ile birlikte yıllarca devamlılık gösteren etkiye yönelik uygulamaları kitlelerin davranışlarına yön vermiştir. Kitleler bu durumdan dolayı gündelik hayattaki yaşamsal pratiklerini belirlemek zorunda kalmıştır. Bu çerçevede bireylerin sosyo-ekonomik yapıları, özgürlüklerinden ödün vermeleriyle sonuçlanmıştır. Kitlelerin tutumları üzerine geliştirilen veya belirlenen kuramlar psikoloji alanında ve iletişim alanında önemli gelişmelere neden olmuştur. Bu bağlamda, kitle psikolojisinin, edilgenliği ve yetkeye olan eğilimi ortaya çıkmıştır. Le Bon ve Freud, kitle üzerine tanımlamalar yaparken, kitlenin edilgenliklerine neden olan olguları incelememiş ve bu durumu metinlerine yansıtmamıştır. Dolayısıyla kitlenin edilgenliklerine neden olan olgular, etkisini belirsiz bir şekilde sürdürmeye devam etmiştir; bu konu, çalışmaların odak noktası haline de gelmemiştir. Bu çerçevede, kitlelerin etki çalışmalarının bir parçası olması, propaganda ve ideoloji gibi süreçler ile birlikte gerçekleşmiştir. Kitleler, yaşamış oldukları siyasal ve ekonomik baskının sonucunda, bu durumu tutum olarak göstermiştir. Eric Fromm,

kitlenin edilgenliğe giden süreçteki özgürlük unsurunu, bireyin güçsüzlüğü ve güvensizlik unsuru ile açıklamıştır. Nitekim Fromm, kitlelerin bu soyutlanmaları kaldıramadığını ve bireylerin yaşamak için özgürlüklerinden kaçmaya başladığını açıklamıştır (Fromm, 2017, 263). Kimi bireyler yaşamış olduğu duyguları dışarı mazoistçe bir tutum olarak yansıtmak isteyebilir ve bu nedenle kitlelerde aşırı hareketler gözlemlenebilir. Bu bağlamda siyasal iktidarlar ve önderler de kitlelerin aşırılıklara olan eğiliminden dolayı birtakım tutum göstermeye yönelik metotlar uygulamıştır. Kullanılan bu metotlar neticesinde bireyler ve kitleler üzerindeki etkinin ortaya çıktığı iddia edilmiştir. Bu iddiayı bilimsel bir şekilde ortaya çıkaran kişi ise Harold Lasswell'dir. Bu süreçle birlikte Lasswell de izleyicilerin-dinleyicilerin medyadan gelen enformasyonlar neticesinde doğrudan etkilendiklerini belirten bir iletişim formülü geliştirmiştir. Lasswell'in ortaya çıkarmış olduğu iletişim formülü, anaakım iletişim kuramları içerisinde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki kitlelerin tutumları üzerinden, bu durum ispat edilmeye çalışılabilir; tezin içerisinde Lasswell'in kuramı da bu doğrultuda tekrar değerlendirilebilir. Bu açıklamaları ve doğrudan etki formülünü reddeden Paul Felix Lazarsfeld, bu durumu ampirik çalışmalarla ispat etmeye çalışmıştır. Karşı bir tez ile bu durumu açıklamaya çalışsa da Lazarsfeld de anaakım kuramın bir temsilcisi olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı şekilde izleyicinin edilgen değil aksine etken bir konumda olduğunu iletişim çalışmalarıyla açıklamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Lasswell ve Lazarsfeld'in doğrudan etki paradigması için karşılıklı çalışmaları, bu tezin zıtlıklar barındıran bir çalışma olacağına göstergesi olmuştur.

Kitle iletişim araçları, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte siyasal iktidarların ve önderlerin mesajlarını iletmede önemli bir örnek olarak yer almıştır. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'nın içerisinde barındırmış olduğu önder etkisinin ve medya mesajlarının, kitleleri harekete geçirme konusunda etkili olduğu savunulabilir. Bu etkilerin başında propaganda olgusu yer almaktadır. Bu çerçevede Noam Chomsky ve Edward Herman'ın geliştirmiş olduğu model etki paradigmasının ilk bileşeni olarak gösterilebilir.

Tüm bu kuramlar üzerinden veya yapılan iletişim çalışmalardan daha öte bireylerin ya da kitlelerin tutum ve davranışlarındaki nedenlerin anlaşılması gerekir. Bu bağlamda, kitlelerin psikolojisini anlamak için Gustave Le Bon ve Sigmund Freud'un metinleri, bir hareket noktası olarak alınmıştır. Aynı şekilde bu tez, kitlelerin ne doğrultuda eğilimler gösterdiğini, neden önderlere olan coşku ve arzularının, bir yıkıcılık çeşidi olan narsisizm ile ilişkilendirilebilir olduğunu amaçlamaktadır. Narsisizm kitlelerin nasıl bir geçmişe sahip oldukları hakkında örnekler verebilir. Bu doğrultuda narsisizm, kitleler üzerinde bir nevi duygu körlüğüne neden

olmuştur. Oy verenler ve destekçiler bu bağlamda, kendi motivasyonlarının arttırılmasını da istemiştir. Aynı zamanda narsisizmden dolayı bireyler ve kitleler, kötücül duygulara karşı da yönelim göstermiştir. Kendilerine uygulanan baskı ve iktidar uygulamalarından keyif alsalar da, iktidarın kendilerinde olmayanlara da uygulanmasını arzuladıkları savunulabilir. Bu doğrultuda çalışmanın temel iddiası, kitlelerin değişkenlik gösteren ve önderlere olan bağlılıklarındaki nedenlerin açığa çıkarılabilmesi olmuştur.

Etki paradigmasının önemli bir unsuru olan ideoloji başlığı ise Althusser'in metinleri ile birlikte değerlendirilecektir. İdeolojinin her yerdeliği, bireylerin ve kitlelerin özgürlüklerindeki durum gibi kendilerini soyutlayabildikleri bir olgu değildir. Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (1970) metninde de yer aldığı gibi, ideolojiyi meşrulaştıran ve yaygınlaştıran birtakım aygıtlar vardır. Devletin ideolojik aygıtları, bu bağlamda dolaylı ve uzun vadeli etkinin sistematik bir biçimde işleyiş göstermesinde etkili olmuştur. Yaşam pratiklerini şekillendiren bu aygıtlar aynı zamanda bir etki aracı olarak da belirlemiştir. Dolayısıyla, Althusser ve devletin ideolojik aygıtları başlığı, uzun vadeli ve dolaylı etkiyi gösterebilmek için önemli bir kaynak oluşturmıştır.

Kitlelerin, iktidar ve birtakım faşist uygulamalar doğrultusunda siyasal eğilimlerine göre taraf olmaları sağlanmıştır. Kendilerine kodlanan düşman imgesi, duygu körlüğünün başlangıcını temsil etmektedir. Bu amaçla kitleler, düşmanı yargılama ve hatta onları aşağılamayı tercih eden bir psikolojiye büründüler. Bu durum zamanla etki tartışmalarıyla birlikte, kitlenin kendi karakteristik yapısından dolayı gerçekleşip gerçekleşmediği sorunu beraberinde getirmiştir. Kitleler, yapısı veya özellikleri gereği aynı değildir. Bu yüzden homojen bir yapının haricinde heterojen olarak da nitelendirilebilir. Bu ifade ile birlikte, her kitlenin şiddete eğilimi olduğu söylenemez; ancak her kitlenin tek bir amaç doğrultusunda bir araya geldiği söylenebilir. Bu bağlamda kitlelerin bir araya gelme amacı kendi düşüncelerinin geçerli düşünce olduğu veya kendi taraflarının kazanan taraf olacağını düşünmeleridir. Kitleler bu birlikteliği sağlarken, siyasal iktidarların ve önderlerin birtakım hareket geçirici etki uygulamalarına maruz kalırlar. Bu uygulamalar ideoloji, propaganda ve medya içerikleri şeklinde sıralanabilir.

Bu çerçevede, İkinci Dünya Savaşı özelinde kitle psikolojisi ve etki paradigmasını da kapsayan sorular ortaya çıkmıştır. Sorular, “neden bu öndere oy veririz?” ve “neden rıza gösteririz?” soruları ile başlangıç göstermiştir. Bu sorgulamaların altında yatan nedenleri daha iyi anlayabilmek adına İkinci Dünya Savaşı'ndaki faşist uygulamalar, içerisinde barındırmış olduğu olgular nedeniyle birçok sorunun cevabını da vermiştir. Sorunların temeline inmek ve

doğru yanıtları bulmak tam olarak mümkün olmasa da, belirli yanıtlar bulabilmek için İkinci Dünya Savaşı'nın birtakım veriler sunan bir örnek olduğu savunulabilir. Bu bağlamda faşist uygulamalar denilince ise Almanya halkı ve Hitler akıllara gelmektedir. Faşist uygulamalara örnek Almanya ile sınırlı kalmamıştır ancak belirgin özellikleri nedeniyle Hitler ön planda yer almıştır. Hitler bu bağlamda birtakım kitle iletişim araçları ile oy verenler arasında bağlantı kurmuş ve onların gerçekliği haline gelip, etkisi altına almıştır; bu yargı, etkiyi doğrulayamayabilir ancak Hitler yanlısı kitlelerin, güçlü önder figüründen etkilendiği bu doğrultuda söylenebilir. Bu çerçevede Le Bon ve Freud, kitlelerin öndere olan düşkünlükleri ve özdeşleşmelerinin arkasında, karizmatik önder imgesi ve güç unsurunun olduğunu açıklamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan kitle iletişim araçları ile birlikte, siyasal iktidarlar düşünce ve stratejilerini bu araçların sayesinde bireylere ve kitlelere aktarmıştır. Bu sayede algı, manipülasyon ve propaganda gibi unsurlardan da yararlanmışır. İletişim çalışmalarında daha sonradan yer alacak olan bu unsurlar kavramsal olarak ön planda değildi. Bugün itibarıyla popüler hale gelen bu kavramların her biri ayrı bir bilimsel çalışma konusudur. Dolayısıyla siyasal iktidarlar ve önderler, dönemsel koşullar gereği uyguladığı yöntemlerle ve çalışmalarla, kitleleri etki altına alabilirler. Böylece bu uygulamalar kitlesel hareketlere de zemin hazırlamıştır.

İdeoloji ve kültür, bireylerin yaşamsal koşullarını ya da pratiklerini belirleyen unsurlar arasında yer almıştır. Aynı zamanda Louis Althusser'in geliştirmiş olduğu devletin ideolojik aygıtları da bunu doğrular niteliktedir. Bu amaçla devletin ideolojik aygıtlarından biri olan medya, kitleleri harekete geçirme konusunda ve tutum belirlemede önemli bir yer edinmiştir. Kitle iletişim araçlarının iktidar ile ortaklık kurmaları belirli çıkar ilişkilerini de beraberinde getirmiştir. Bu tez, bu ilişkilerin, nasıl bir işleyiş ile hareket ettikleri açıklanacaktır. Bununla beraber tezin içerisinde yer alan bölümlerde, bu ilişkiler ve kavramlar literatür taraması ile detaylandırılacaktır. Bu bağlamda, G. Le Bon, S. Freud, N. Chomsky ve E. Herman bu örüntüleri açıklamak adına tezin içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Dolayısıyla kitlelerin hangi duygu ile hareket ettiğini ve ne gibi yöntemlerin içerisinde yer aldıkları açıklanacaktır.

Tezin birinci bölümünde, bu çalışmanın çıkış noktalarından biri olan, etki paradigması bu bölümü oluşturmaktadır. Lasswell'in 1948'de ortaya çıkarmış olduğu etki paradigması, iletişim çalışmalarının ve bu konudaki bilimsel yayınların odak noktası haline gelmiştir. Çizgisel bir şekilde ilerleyen ve doğrudan etkiyi açıklayan bu formül anaakım kuramın temel unsurlarından birisi olmuştur. Lasswell'in geliştirmiş olduğu iletişim formülüne karşın Paul

Felix Lazarsfeld de izleyicinin edilgen değil aksine etken olduğunu nicel verilerle açıklamıştır. Bu bağlamda tez içerisinde Lasswell ve Lazarsfeld özelinde tartışma içerisine girilmiştir. Lasswell ve Lazarsfeld bu bağlamda, aynı olguyu savunmaktadır ve her iki kuramcı da anaakım kuramın temsilcileri olmuştur. Aynı zamanda kitlelerin tutumlarından sonra Lasswell'in üretmiş olduğu iletişim formülü veya etki paradigması, iletişim alanında öncü olmuştur. Bu çalışma ile birlikte bu konu üzerinde kuramsal çerçeveler oluşturulmuş ve genişletilmiştir. Bu kuramsal çerçevelerin de Lasswell'in yaratmış olduğu iletişim formülünden etkilendikleri anlaşılmıştır.

Birinci bölümün önemli ayrıntılarından birisi de kitle iletişim araçlarının etkisi olmuştur ve bu kapsamda yapılan değerlendirmelerle birlikte, kitle iletişim araçlarının manipülasyon ve propagandaya yönelik eylemleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, kitlelerin üzerinde algı ve tutum değişikliği yaratan, aynı zamanda siyasal iktidarlar ile dolaylı bir ilişki içerisinde olan kitle iletişim araçlarının işleyişi ortaya konmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla, kitle iletişim araçlarının iktidarın meşru bir aracı haline geldiği tartışılmışları doğmuştur. Kitle iletişim araçları, “belirlemiş oldukları tutumları neye göre ve nasıl belirler?” sorularının yanıtları aranmıştır. Bu soruların yanıtları, daha çok Chomsky ve Herman'ın metinleri üzerinden tartışılmıştır. Bu çerçevede, Chomsky'nin *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir?* Ve Herman'ın *Medyanın İki Yüzlülüğü* metinleri, medyanın nasıl bir tutum içerisinde olduğunu göstermede etkili olmuştur. Liberal iletişim kuramcıları tarafından ortaya çıkarılan “medyanın dördüncü güç” olduğu iddiası, gerek iktidar ile ilişkilerinden dolayı gerek de sahiplikleri doğrultusunda yönlendirilmeleri, bu iddianın anlamını yitirmesine olmuştur. Chomsky ve Herman da kitle iletişim araçlarının yönlendirilmiş biçimini eleştirmiş ve finansal yapının medyayı kullandıklarını dile getirmişlerdir. Bu amaçla ekonomik faaliyetlerin ve medya sahipliğinin, kitleleri etkileme konusundaki argümanlar tartışılmıştır. Bu çerçevede siyasal iktidarların ve önderlerin, kitle iletişim araçları vasıtasıyla propaganda yapmaları kolaylaşmıştır. Medya profesyonellerinin belirlemiş olduğu iletiler, artık dolaylı olarak değil doğrudan tutum göstermese de fikirlerin kalıcı olarak özümsemesinde hedef kitlelere yönelik olmuştur.

Bu bağlamda, kitle üzerinde uygulanan yöntemlerin “tek bir amacı olduğu çıkarımı yapılabilir”; kitleleri harekete geçirebilmek. Kitlelerin tek bir neden doğrultusunda bir araya gelmelerini sağlamak, iktidarların ilk hedeflerinden birisi olmuştur. Dolayısıyla kitleler için ortak bir imge veya bir önder figürü, onların bir araya gelme koşulların ilk şartını oluşturmuştur. Birbirlerine eklenmiş olan bu sürecin diğer bir parçası, kitle iletişim araçlarında görev yapan medya profesyonellerinin etkisi olmuştur. Enformasyonların kitleye aktarılması sürecinde

devreye giren bu kişiler, içeriklerin değişmesinde en yetkili kişilerdir. Bu amaçla Herbert Schiller’in kavramlarıyla bu durum açıklanmaya çalışılmıştır. Siyasal iktidarın baskısı veya iktidara yakın olan kişilerin medya patronluğunda yer almaları enformasyonun çeşitliliğini ve doğruluğunu azaltmıştır. Siyasal iktidarın oluşturacağı tehdit nedeniyle, iktidarı desteklemek veya meşru kılmak zorunda kalan medya şirketleri, aynı söylemle hareket etmişlerdir. Bu bağlamda, medyadaki tekelleşme, iktidarın kendi meşruiyetini sağlaması ve devamlılığı için etkili olmuştur. Birinci bölümün önem arz eden bölümlerinden birisi de “medyadaki tekelleşme” olmuştur. Çünkü bu durum beraberinde medyadaki çeşitliliğin yitirilmesine neden olmuştur. Medyada bugün dahi birçok televizyon kanalları, gazeteler ve radyo istasyonları ile yayınlarını sürdürür ancak bu çerçevede yayınlardaki çoğulculuk, çeşitliliği sağlamamaktadır. Bu amaçla “Medya Plüralizmi” kavramı, çoğulculuğun olduğu yerde çeşitliliğin olmadığını ve bu doğrultuda manipülasyonun kolaylaşmasını doğru bir şekilde yorumlayabilmek adına önemli bir kaynak olarak gösterilebilir.

İkinci bölümde ise ideolojinin kitleler için ne ifade ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda bireyler ve kitleler doğrudan bir etki altına girmeyebilir ve bu etki, onları daha uzun bir şekilde ve dolaylı olarak etkisi altına almış olabilir. Bu bölümde elde ettiğim argümanların ve ideoloji ile ilgili okumalar neticesinde, kitleler için etkinin, ispatlanır olmasa dahi bir şekilde yaşamsal pratikleri belirlemede ve oy verme anlayışının oluşmasında, önemli bir unsur olduğu savunulabilir. Bu bilgiler ışığında ideolojiyi daha iyi bir şekilde açıklayabilmek için Stuart Hall ve İngiliz Kültürel Çalışmalarının savları da ideoloji bağlamında tezin içerisinde yer almıştır. İdeolojinin varlığı kadar, bu varlığın yayılması, işleyiş göstermesi ve var olan yapının korunması ihtiyacı doğmuştur. Bu bağlamda devletin ideolojik aygıtlarının, ideolojinin uzun vadede devamlılığını sağlama konusunda nasıl bir işleyiş gösterdiği tartışılmıştır. Bu durumun bir yansıması olarak hegemonya kavramı ön plana çıkmıştır. İkinci bölümün bir diğer kavramsal tartışması olan hegemonya, var olan bir statükonun devamlılığını ifade etmektedir. Dolayısıyla ikinci bölümdeki kavramlar ile değerlendirilen etkinin uzun vadede de kitleleri etkileyebildiği ve gündelik hayatlarının bir parçası haline geldiğidir.

Bu durum beraberinde metinlerde de karşımıza çıkabilir ve söylemdeki ideoloji kitleler için daha fark edilmez bir şekilde işleyiş gösterebilir. İkinci bölümün önemli kavramsal tartışmalarından birisi de dil ve ideolojinin ilişkisi olmuştur. Bu bağlamda Ferdinand de Saussure’ün ve Roland Barthes’in kavramları ve çalışmaları değerlendirilerek, ideolojinin dilde ki yeri ve önemi açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde, gösterilmeye çalışılan amaçlardan

bir tanesi de ideolojinin fark edilemeyecek bir boyutta, bireylerin veya kitlelerin yaşamlarının bir parçası olduğudur.

İkinci bölümün dikkat çeken diğer bir konu başlığı ise, ideoloji başlığının içerisinde yer alan “iktidar” bölümü olacaktır. Bu bağlamda Michael Foucault ile iktidarın doğru bir formasyonda aktarılması amaçlanmıştır. Foucault’nun iktidar konusundaki metinleri ve “panoptikon” çalışması, iktidarı daha iyi analiz edebilmek için tezin içerisinde yer almıştır. İktidarların ve önderlerin kitle iletişim araçlarını kullanarak, kitleleri yönlendirebilmesi bir nedene bağlı olmuştur. Bu neden ise “bilgi”dir. Foucault bu çerçevede, iktidar ve bilginin birbirine eklemlendiğini ifade etmiştir. Böylece bu bölümde bilginin, iktidar ve kitleler için ne ifade ettiği açıklanmıştır.

Bu tez, aynı zamanda günümüz koşullarını daha net bir biçimde anlamlandırabilmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda tezin içerisinde yer alan üçüncü bölüm, bize kitlenin davranışını ve psikolojisini ifade edecektir. Birinci bölüm ve ikinci bölümle birlikte, etki paradigmasının ve ideolojinin kitleler üzerindeki etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kavramları ve örüntüyü açıklarken önderin kitleler üzerinde yaratmış olduğu algı ve manipülasyondan da bahsedilmesi gerekir. Bu çerçevede, kitlelerin tutumları üzerine geliştirilen kuramsal değerlendirmelerle birlikte önder imgesi de üçüncü bölümün merkezinde yer alacaktır. Dolayısıyla bu tez içerisinde ‘kitle’ kavramı pejoratif bir bakış açısı ile değerlendirilmemiştir. Bu bölümden de anlaşılacağı üzere kitlelerin kitle psikolojisi, “medya etkisi” ile birlikte anlamlandırılmak istenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise, kitlenin edilgenliğine dair yapılan tartışmaların anlaşılmasında başlangıcı temsil etmektedir. Bu çerçevede kitleye dair tanımlamalar açıklanmaya çalışılmıştır. Kitle tanımlamaları bu doğrultuda davranış ve tutumları gereğince oluşmuştur. Böylece, iktidar ve önder gibi unsurların kitlelerin üzerinde etkili olup olmadıkları gösterilmeye çalışılmıştır. Kitlenin bu durumunu, tutumları ile sonuçlandırarak kitle psikolojisi ile bağlantı kurulmuştur. Kitle psikolojisindeki değişiklikler, bağlı buldukları öndere veya siyasal iktidarın isteklerine göre değişkenlik göstermiştir. Bu çerçevede, Le Bon ve Freud’un tanımlamaları bölüm içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Freud, kitleyi önderine muhtaç bir şekilde yaşadığını söylemiştir: “Kitle uysal bir sürü gibidir, başında bir efendi olmadan yaşayamaz. İtaate karşı öylesine bir susamışlık içerisindedir ki, ortaya çıkıp kendisini efendi ilan edecek herkese içgüdüsel bir boyun eğişle karşılık verir” (Freud, 2000, s.21). Freud’un bu tanımlaması ile birlikte kitlenin edilgenliğine yönelik bir kapı aralanması amaçlanmıştır. Bu duygu yönelimlerinin başka bir kavramsal tanımlaması mazoşizm olarak karşımıza çıkmıştır.

Mazoşist duygular, kitleleri daha iyi bir şekilde tanımlayabilmek açısından bu çalışmada önemli noktalardan biri haline gelmiştir.

Kitle üzerindeki söylemler, ötekileştirilmeyi de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, sınıfsal ayrımlardan da söz edilmesi gerekmiştir. Fransız Devrimine baktığımızda, yönetim anlayışında bir değişikliğe gidilmek zorunda kalınmıştır. Bununla birlikte kitle olarak nitelendirilen toplum, her sınıftan ve fraksiyondan olabilir, ancak kitlelerin harekete geçmesinde sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılar etkili olmuştur. Medyadaki söylemler de fraksiyon ayrımı yapmaksızın, kitleleri harekete geçirebilir ve bu durum kitlesel hareketlerle sonuçlanabilir. Kitlesel hareketlerin oluşmasında önderin ve siyasal iktidarın rolü de bulunmaktadır. Faşizm veya faşist propaganda da kitlesel hareketleri oluşturan unsurlar arasında gösterilebilir. Bu amaçla dördüncü bölümün bir kısmı da kitlesel hareketlerin oluşmasında kötücül duyguları da besleyen faşizme yönelik olacaktır. İkinci Dünya Savaşı'ndan da örnekler barındıran bu bölüm içerisinde Friedrich Nietzsche, Noam Chomsky, Herbert Schiller ve Wilhelm Reich'in metinlerine değinilmiştir. Kitlelerin faşizme yönelmelerindeki nedenler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Özetle bu çalışma, kitlelerin psikolojini temelde tutarak yönlendirildikleri veya yönlendirilmeye çalışıldıkları olgulara geniş bir çerçeveden bakmıştır. Bu bağlamda belirli olgular, kavramlar ve kuramları belirleyen bu süreç, tarihsel bir okuma ile birlikte günümüze de ışık tutmaktadır. Kitlelerin maruz kaldığı etki paradigmasında doğrudan ve dolaylı etkinin önemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu tez içerisinde tüm bunların oluşması sağlanırken kitlelere karşı da edilgen bir gözle bakılmadan yazılmaya çalışılmıştır.

Dolayısıyla bu tez, bir ölçme şeklinde değerlendirilmek istenmemiştir. Aynı şekilde alımlama analizi ve nicel veriler eşliğinde, etkinin varlığı üzerine bir sonuca ulaşılabacağından bu durumdan vazgeçilmiştir. Bununla birlikte, tezin başlangıç aşamasında pilot görüşmeler gerçekleştirilmiştir¹. Bu nedenle literatür taraması, birincil metinler ve kuramlar neticesinde bu durum açıklanmaya çalışılacaktır. Nitekim bu tezin sonucunu, nicel verilerle aktarmak, bu çalışmayı anaakım bir konuma getirecektir. Ayrıca medya etkisinin varlığına inanmakla beraber, bu etkinin ölçülebilir olmadığına kanaat getirilmiştir. Nicel veriler neticesinde çıkan sonuç, etkinin varlığı ve yokluğu üzerine tartışmalara bir yanıt sunmamıştır. Bu durum yalnızca Lazarsfeld gibi, sistemin devamlılığını sağlama ve sistemi aklama üzerine bir sonucu ortaya

¹ Yakın çevremde dâhil olduğu bu görüşmelerde, kendilerini olduklarından farklı gösterme çabası içerisinde girdiklerini gözlemlediğim için tezin içerisine dâhil etmedim. Aynı şekilde etkinin ölçülebilir bir olgu olmadığını düşünmemden dolayı, tezin içerisinde yer almamıştır.

çıkardır. Bu bağlamda tezin bir saha çalışması olmamasının temel nedeni, eleştirel gözle bakılan durumla aynı noktaya varılmak istenmemiştir.

ARAŞTIRMA HAKKINDA

Araştırma Problemi

Kitle psikolojisinin tanımını yapabilmek için öncelikle “kitle” kavramına bakılması gereklidir. Kitleye karşı yapılan ötekileştirme yorumları, Marksist söylemde de ortaya çıkan “kitlenin” lümpen-proletarya olarak atfedilmesinden kaynaklanmıştır. Bu doğrultuda Gustave Le Bon (2011) ve Sigmund Freud da (2000) kitlenin davranışsal ve edilgenlikleri bağlamında tanımlamalar yapmıştır. Kitle tanımlamalarında kitleye dair belirtilen en temel özellikler arasında, kitlenin baskıya ve faşist uygulamalara eğilimi olduğu belirtilmiştir. Bu doğrultuda “kitleler neden faşist liderlerin peşinden gider?” sorusuna yanıt aranmıştır. Aynı zamanda Harold Lasswell de kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve önem kazanması ile birlikte, bir iletişim formülü geliştirmiştir. Lasswell’e göre bu iletişim formülünden yola çıkarak doğrudan etki söz konusudur. Lasswell’e ait olan (1948) (Kim?-Ne Dedi?-Hangi kanalla?-Kime?-Hangi etkiyle?) bu iletişim formülü mekanik bir şekilde bireylerin ve kitlelerin doğrudan bir şekilde etkilendiklerini söylemiştir.²

Şekil 1. Lasswell'in *İletişim Modeli* (Lasswell, 1948)

Modele göre “hangi etkiyle?” kısmı etki ve propagandanın birey veya kitle üzerindeki anlayışını sorgular. Ancak Lasswell’in geliştirmiş olduğu formül ve teori anaakım bir düşüncenin sonucudur. Bu bağlamda Lasswell’in kuramı iletişim kuramcıları tarafından da eleştirilmiştir. Bu çerçevede Paul Felix Lazarsfeld de Lasswell’e karşı ampirik yöntemlerle karşı bir tez sunmuştur: Lazarsfeld, izleyicinin edilgen olmadığını ve aynı zamanda etken yönlerinin olduğunu söylemiştir. Ancak Lazarsfeld de bu bağlamda, anaakım bir kuram geliştirmiştir. Diğer şekliyle Lazarsfeld’in ampirik çalışmalarla ortaya koyduğu sonuçların manipülasyon içerdiğini ve medya kuruluşlarının lehlerine olacak şekilde bu araştırmaları düzenlediği iddia edilmiştir.³

² Onur Çoban bu modeli, kendi internet sitesinde doğrusal ve çizgisel bir model olarak açıklamıştır. Bu yönde iletiler doğrudan izleyici veya dinleyici üzerinde tutum değişikliğine neden olmuştur.

³ Bu kişiler, ampirik bilimi endüstrinin ve devletin hizmetine taşımış; bu sırada, akademik alanı kontrol eden kuramsal açıklamalar ve yöntemler geliştirmişlerdir. Lazarsfeld gerçekten de, araştırma bulgularını, özellikle

Bu tezde kitlelerin kendi eğilimlerinden mi, yoksa propaganda, ideoloji, etki gibi unsurlar aracılığıyla mı faşist liderleri takip ettiği problemi üzerinde durulacaktır. Faşist liderler bu doğrultuda İkinci Dünya Savaşı özelinde radyo ve sinema gibi araçlar üzerinden kitlelere mesajlarını aktarmıştır. Dolayısıyla, kitleler de dönemsel koşullar neticesinde takip ettikleri önderlerden kitle iletişim araçlarının da katkısıyla haberdar olabilmıştır. Kitlelerin proletaryadan dolayı edilgenliğe sebep olan bir tutum içerisine girdikleri savunulabilir. Aynı şekilde bu psikolojideki insanların, Le Bon ve Freud'un "kitle" tanımlamasını yaptıkları zamana kadar da ekonomik ve siyasal baskıya maruz kaldıkları iddia edilebilir. Bu bağlamda kitlenin önderine olan düşkünlüğü ve önderlerin faşist uygulamalarına karşı kitlenin hangi tutumla hareket ettiği, iletişim kuramlarının gelişmesinde de etkili olmuştur.

Kitleler üzerinde oluşturulmaya çalışılan algı ve bunun neticesinde beklenen tutum değişikliğinin İkinci Dünya Savaşı'nda görüldüğü savunulabilir. Aynı zamanda bu tutum değişikliğinde kitle iletişim araçlarının önemi ve medyanın sahiplik, baskı gibi faktörler neticesinde nasıl bir eğilimle hareket ettiği soruları tezin problemleri arasında gösterilebilir. Tezde problemi problem yapan temel soru ise; "İkinci Dünya Savaşı'nda siyasal iktidar ve önder gibi unsurların kitlelerin davranışlarında, tutumlarında ve algılarındaki değişiklikler "etki" ile açıklanabilir mi?" sorusu, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Lasswell'in etki teorisini bulması ve bu konudaki izleyicinin edilgenliği yönündeki itirazlar üzerine geliştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşından önce başlayan faşist liderlerin ve faşizm olgusunun Almanya'daki yükselişi İtalya gibi ülkelerde de görülmüştür. Bu konuda "kitlenin eğiliminin olduğu kadar faşist uygulamaların ve önderlerin, kitle üzerinde bir etkisi var mı?" sorusu da teze yön verebilecek problemler arasında yer alacaktır.

Tezin Konusu

Bu tezin konusu kitlelerin genelde siyasal tutumları, özelde ise oy verme davranışlarında medya etkisinin, ideolojinin ve kitle psikolojisinin rolünü ortaya koymaktır.

Tezin Amacı

Bu tezin temel amacı, medya içeriklerinin ve önder gibi birtakım unsurların kitlelerin psikolojilerinde, davranışlarında ve tutumlarındaki etkiyi aramak olacaktır. Bununla birlikte Lasswell'in geliştirmiş olduğu "etki" teorisinin kitleler üzerinde propaganda, ideoloji gibi unsurlar ile var olma sorunları incelenecektir. Lasswell'in anaakım ve mekanik etki teorisi,

amaçlanan izleyici yöneticilerse, "medya dostu" biçimde paketledi (Zaten, CBS'den Frank Stanton ve CBS'e sonradan gelen Joseph Klapper, Lazarsfeld'in para kaynağıydı) (Pooley'den Akt. Erdoğan, 2008).

izleyici ve dinleyicinin de edilgen olduğunu iddia eder. Dolayısıyla bu tez içerisinde, ideolojiye, etkiye ve kitle psikolojisine dair birçok sorunun cevabı da yer alacaktır. Kitlelerin üzerinde etki çalışmalarının olup olmadığı sonucuna ulaşmak hedeflenecektir. Bu doğrultuda narsisizm veya aşağılık duygusu gibi etkilerin kitle psikolojisinde, ne gibi sonuçlara yol açtığı tartışılmaya çalışılacaktır. Sonuç olarak kitlelerin neden faşist uygulamalara ve baskılara rağmen, neden önder figürünü takip ettiği, sınıfsal ve ekonomik olarak edilgen konumda oldukları anlatılacaktır. Kitle, önder, etki, propaganda ve ideoloji gibi kavramları incelerken bu bağlamda kitlenin psikolojisine de bakılmıştır. Dolayısıyla narsisizm ve hınç duygusu bu araştırmanın alt başlıklarını oluşturan unsurlar arasında yer alacaktır. Bu tezde kitlelerin tutumlarının etkiyle mi yoksa kendi eğilimleri sonucunda mı davranış şekline dönüştüğü sonucu aranacaktır.

Tezin Önemi

Kitle psikolojisini ve etki paradigmasını ele alan benzer bir tez bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu tezi önemli kılan niteliklerden ilki doğrudan aynı içeriklere sahip bir çalışmanın olmamasıdır. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Kitle Psikolojisi ve Yönetimi Bağlamında 2014 Yerel Seçimleri" yayımlanmış yüksek lisans tezini yazan Nil Çoklu Cömert, konuyu oy verenlerim seçimdeki psikolojisi bağlamında ele almıştır. Aynı şekilde Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Türkiye'deki İletişim Araştırmalarında Etki Paradigması ve İzleyici Kavramsallaştırması" yayımlanmış yüksek lisans tezini yazan Zühre Canay Güven, konuyu medya araçlarının etkileri bağlamında ele almıştır. Kitle psikolojisine dair makaleler bulunsa da etki çalışmalarını da içerisinde barındıran geniş kapsamlı bir akademik çalışma yoktur. Aynı zamanda Lasswell'in, Lazarsfeld'in etki çalışmaları ile birlikte kitle üzerinden de değerlendiren bir akademik bir tez bulunmamaktadır.

Bununla birlikte kitle psikolojisi üzerine çalışan Gustave Le Bon, Sigmund Freud ve Erich Fromm da bu tezi önemli kılan unsurlar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bu tezin içeriği, kitle psikolojisinin, etki paradigması ile birlikteki ilişkisi bize daha geniş bilgi ağı ve somut bir bilimsel veri sunacaktır. Tezin önemini ortaya çıkaran unsurlardan bir diğeri de kuramsal ağ ile literatür taraması sonucunda geniş bir değerlendirmeye ulaşılabileceğidir. Kuramsal çerçevenin belirlenmesi etki üzerinden, Lasswell ve Lazarsfeld'e de başvurulacaktır: karşılıklı iki anti tezin, doğrudan ve dolaylı etki görüşlerinin karşılaştırılması, eleştirel bir okuma yapılmasına imkân sağlayacaktır. Etki teorisi ile birlikte medya metinlerinin nasıl bir içeriğe sahip olduğu ve bu içeriği belirlerken medya sahipliğinin etkisi ve medya profesyonellerinin içeriklere ilişkin düzenlemeler de yer alacaktır. Aynı zamanda Chomsky ve Herman'ın propaganda bağlamında geliştirmiş oldukları model, etkiyi kuramsal bir şekilde

açıklamak için önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada gerek kitle psikoloji üstüne söylenenler gerek etki, ideoloji, propaganda; gerekse de hınç, narsisizm gibi unsurları da içerisinde barındıran kapsamlı bir çalışma olacaktır.

Kitle üzerinde yaratılmaya çalışılan etkiye ek olarak, kitlenin özgürlüğüne dair olan isteksizliği de bu tez içerisinde yer alacaktır. Bu bağlamda Erich Fromm'un metinleri tezin içerisinde önemli bir konumda değerlendirilecektir. Kitlenin özgürlüğüne dair olan isteksizliği, yaratılmak istenen etki ile doğrudan alakalıdır. Kitle, psikoloji haricinde siyasal iktidar ve önder gibi yönlendirici unsurlar neticesinde edilgen bir yaşam biçimini tercih etmek zorunda bırakılmıştır. Bu unsurlar neticesinde özgürlükten vazgeçmelerindeki nedenler ortaya konmaya çalışılacaktır. Tezin içeriğine dair birbiri ile ilişki içerisinde olan psikoloji-iletişim-etki alanında birçok içeriğe de rastlanılacaktır. Bu doğrultuda bu tezin uygulamaya yararı, daha öncesinde birbiri ile ilişki olan bu olguların bilimsel bir çalışmada değerlendirilmesi olacaktır.

Bu çalışmada, Lasswell'in teorisini ve kuramını savunmamakla birlikte etki paradigmasının sosyal bilimlerde önemli bir yer kaplaması, bu tezin çıkış noktası olarak yer almıştır. Dolayısıyla etkinin var olup olmadığı tezinden ziyade, etkinin bireyler üzerindeki geçerliliğine neden olan unsurların ortaya çıkarılması gerekmiştir. Lasswell'in teorisi ile birlikte başlayan bu süreci doğru bir şekilde anlamlandırabilmek amacıyla, durumun kitle tarafının da psikolojik bir biçimde değerlendirilmesi gerekecektir. Lasswell'in teorisi henüz daha aktarılmamışken; ideoloji, propaganda gibi unsurlar ile siyasal iktidar ve önderlerin bu metotlarla işleyiş göstermiştir. Bu tezin önemi, etkinin varlığı ve ölçülebilirliğinden ziyade, kitlenin etkilenmesine veya edilgen olmasına neden olabilecek tutumların doğru bir kronoloji ve psikoloji ile açıklanması olacaktır.

Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde tezin herhangi bir yaklaşım veya model üzerinden değil birçok modele hâkim olması açıklanacaktır. Tezde kullanılan kavramlar bakımından; kitle, kitle psikolojisi, özgürlük, hınç, narsisizm, ideoloji, propaganda, siyasal iktidar, önder ve etki gibi kavramlar üzerinde durulacaktır. Bu olguların etki özelinde birer varsayım olarak durduğu da söylenebilir ancak kitlelerin davranışları kuramlarla birlikte psikolojik olarak açıklanabilirse, “kitle üzerinde etki söz konusu mu?” tezi kanıtlanabilecektir. Mantıksal bir doğrultuda kitlenin psikolojik durumuna bakılması gerekecektir. Le Bon ve Freud’un kitle çalışmaları, doğru bir başlangıç sağlayacaktır. Buradan hareketle kitlenin nasıl bir psikolojiyle hareket ettiği ve eğilimleri anlaşılacaktır.

Bu tez içerisinde yararlanılacak bir diğer kuram ise etki kuramı olacaktır. Etki kuramında yararlanılacak olan iki kuramcı anaakımı temsil eden görüş ve teorilere sahip olsalar da bu tez anaakım bir düşünce yapısıyla yazılmayacaktır. Bu doğrultuda etki kuramının ilk temsilcisi olan Lasswell ve izleyicinin edilgen olmadığını savunan Lazarsfeld, tez içerisinde diğer bir kuramsal çerçevenin temsilcileri olarak yer alacaktır. Etki kuramı tezin temel dayanak noktalarını belirleyen unsurlar arasında ilk sırada gelmektedir çünkü tezin sonucunda bu durumun var olup olmadığını ortaya çıkaracaktır. Bununla birlikte doğrudan bir şekilde olmasa da dolaylı ve uzun vadede gerçekleşen etkiden de söz edilecektir, aktarılanlar ideoloji ve propaganda olarak yer alacaktır. İdeolojinin propagandaya göre sonuç vermesi nispeten daha uzun bir süreç gereği ortaya çıkabilir. İdeoloji bu amaçla uzun vadede bireylerin ve kitlelerin yaşam pratiklerini belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Propagandanın Lasswell’in teorisindeki doğrudan ve anında sonuç verecek şekilde yer almadığı savunulabilir. Dolayısıyla propagandanın da algı ve tutum değişikliğine yöneltip yöneltmeyeceği sonucuna ulaşılabilecektir.

İkinci Dünya Savaşı’nda kitlelerin nasıl bir tutum içerisinde olduklarını ve faşist uygulamalara rağmen kitlenin bu duruma karşı bağının kuvvetlenmesi kuramsal bir çerçevede aktarılacaktır. Kitlelerin yaşanan süreç içerisindeki tutumları ve kuramsal okumalar neticesinde, bu tezi okuyan kişilere günümüzü kitle psikolojisi ve etki paradigmasının ortaya çıkmasında anlamlandırabilme imkânı da verecektir.

Araştırma Soruları

Bu doğrultuda şu araştırma soruları tezin temel argümanları arasında yer alacaktır:

1. Kitlenin edilgenliğe karşı bir eğilimi var mıdır? Kitlelerin edilgenliğe karşı bir eğilimi var ise bu durum neden veya nelerden dolayı gerçekleşmektedir?
2. İkinci Dünya Savaşında kitle iletişim araçlarının bireyler veya kitleler üzerinde bir etkisi oldu mu?
3. Propaganda ve ideoloji, tutum ve davranış değişikliğinin gösterilmesinde doğrudan bir etkiye sahip mi?
4. Etkinin kitle üzerinde oluşup oluşmadığı ancak doğrudan tutum değişikliği ile sonuçlanınca mı açıklanabilir?
5. Dolaylı veya uzun vadede gerçekleşen bir durum içinde etkiden söz edilebilir mi?
6. Kitlelerin psikolojisinde narsisizm, hınç, yıkıcılık ve aşağılanma duygusunun yeri ne kadar önemli?
7. Siyasal iktidar konumunda bulunan önderi, faşist ve baskıcı uygulamalara rağmen kitleler neden takip etmiştir?

Betimleyici Literatür Taranması

Bu tezde literatür taraması yapılarak gerekli kuramsal çerçeve ve konu hakkında geniş bir bilgi çeşitliliği elde edilecektir. Temel olarak karşıt fikirlerin çarpıştığı ve bir zıtlık barındırması nedeniyle literatür taramasını yöntem olarak kullanılmıştır. Dayanakları kuramsal çerçeve ile temellendirilecek ve literatür taraması ile evren şekillendirilecektir. Dolayısıyla örnekleme oluşturan İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkan sonuçlar da bu araştırma sonucunda ortaya çıkacaktır. Elde edilen veriler gerçekleşmiş bir olayı kapsayacaktır ve kuramsal çerçevenin oluşturduğu sınırlamalar doğrultusunda sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu durumla bireylerin ve kitlelerin davranışlarını, tutumlarını sorgulamaktan çıkan siyasal yöntemler ve kuramlar belirlenmiştir. Kitle psikolojisine dair sorulan soruların başında “neden?” sorusu gelmektedir. Kitlenin uzun bir periyodu kapsayan davranış ve tutumları ile birlikte neden-sonuç ilişkisi kurulabilir veya kitlenin tutumları anlamlandırılabilir. Bu bağlamda bu konuya ilişkin kişilerin görüşleri açıklanacak olup ve bu görüşler tez içerisinde eleştirel bir perspektifle ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ETKİ PARADİGMASI

1.1 Lasswell'in İletişim Formülü

İkinci Dünya Savaşı, Harold Lasswell'in iletişim formülünün oluşmasında çıkış noktalarından birisi olmuştur. Aynı zamanda kitlelerin tutumları da 1948'de 'etki' kavramının formül haline dönüşmesine katkı sağlamıştır. Etki daha sonradan da kuramsal olarak iletişim çalışmalarına yön vermiştir. Lasswell'in 'doğrudan etki' kuramına göre, kaynağın gönderdiği iletiler, dinleyici/izleyici konumundaki kişilerin davranışını etkilemektedir. Böylece Lasswell'in teorisine göre doğrudan ve anında bir etkiden söz etmek mümkün olabilir. Faşist liderlerin iktidara gelmesiyle birlikte, kitle iletişim araçlarını kendi amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Bu doğrultuda önderler, kitleleri etkileyebilmek, mesajlarını verebilmek ve onları harekete geçirebilmek için kitleleri etkilemeye çalışmıştır. Lasswell'in kullandığı (1948) şekliyle bu tür "atomize" olmuş kitleler üzerinde, sahiplikleri doğrultusunda kitle iletişim araçları bireyleri ikna eden ve rıza alan bir yöntemle kullanılmıştır.

Lasswell etkinin sürekli işleyiş gösteren bir yapıda olduğunu aktarmış ve bu doğrultuda bir iletişim modelini hayata geçirmiştir. Lasswell bu modeli; "Kim, Kime, Hangi Kanaldan, Ne Etkiyle, Ne Söyler" şekliyle formüle etmiştir ve bu doğrusal şekilde ilerleyen iletişim formülünde alıcının geri bildirimine bakılmamıştır. Lasswell'in bulmuş olduğu bu formülden de anlaşılacağı üzere, kitlelerde devamlılık gösteren bir etkilenme ve bunun neticesinde algı ve tutum değişikliği söz konusudur. Lasswell'in teorisine göre etki, bir süreç olarak ilerlemekte ve bu aşamaların bir materyal şeklinde kullanıldığı ifade edilebilir. Aynı bağlamda propagandanın da önemine vurgu yapan Lasswell, 1927'de *Dünya Savaşında Propaganda Teknikleri* yapıtını yazmıştır. Bu yapıtla Lasswell, kitle iletişim araçlarıyla toplumun devamlı olarak etkilenebileceği, olumlu veya olumsuz anlamda aşırı hareketler gösterebileceğini aktarmıştır. Bu sistem, çizgisel bir anlayışa sahiptir ve anaakım düşüncenin öncü modelleri arasında yer almıştır. Lasswell, teorisinin temelinde, iletilerin ikna sürecini ortaya çıkardığını düşünmüştür. Lasswell, yaratmış olduğu modelin yapısından ve toplum özelindeki öznel görüşünden kaynaklı güçlü etki ile birlikte medyanın insanlar üzerindeki etkisine değinmiştir. Yaratmış olduğu bu iletişim modelinde toplumun, etkiye açık olduğunu modelinde açıklaması, iletilerde yer alan mesajların alıcıda tavır, davranış ve tutum değişikliğine neden olabileceğini düşünmesi, iletişim modeline yapılan eleştirilerdendir.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte önderler medya aracılığıyla toplumu etkilemeye çalışmıştır. Dolayısıyla medya etkisinin bir kesinlik olarak da yok sayılamayacağı ortadadır. Ancak Lasswell'in değerlendirmesindeki gibi etkinin, mekanik bir işleyişi geçerli olmayıp, doğrudan bir şekilde ve kısa vadede ortaya çıkmadığı veya toplumda ya da bireyde tavır, davranış ve tutum değişikliğine neden olmadığı savunulabilir. Lasswell'in İkinci Dünya Savaşı ile birlikte yapmış olduğu değerlendirmeler öncü olarak kabul edilmiştir ve iletişim alanındaki çalışmalara yön vermiştir.

Kitle kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte, bireylerin edilgenliği iletişim çalışmalarına yansımış ve Lasswell bu konuda formüller geliştirmiştir. Lasswell'in tekniği oluşturmasında İkinci Dünya Savaşı'nda uygulanan propaganda uygulamaları etkili olmuştur. Lasswell'in kuramsal değerlendirmesinde belirtmiş olduğu gibi bireyler, bir tür hipnoz durumundadır ve telkine yatkın oldukları için, kendilerini Lasswell'in (1948) önermesindeki etki paradigmasının içerisinde bulabilirler. Birtakım uygulamalara maruz kalan bireyler nasıl bir etkinin içerisinde olduklarını bilemeyebilir, bu durumu ancak bir sorgulama sürecinden sonra ortaya çıkarabilirler. Lasswell'in iletişim çalışmalarına yön vermiş teorisine Paul Felix Lazarsfeld izleyicinin sorgulayıcı davranışı teziyle karşı gelmiştir. Lazarsfeld'in teorisi ise kitle içerisinde yer alan bireylerin Lasswell'in teorisine göre edilgen değil etken konuma geçtiğini aktarmıştır. Pozitivist ampirik iletişim çalışmaları geleneğinin kurucularından olan Lazarsfeld bireylerin etken konuma geçmesini yaptığı çalışmalarla aktarmaya çalışmıştır. Lazarsfeld'in teorisinde ise kitleler ya da bireyler mekanik bir biçimde edilgen bir konumda değildir ve dolayısıyla Lazarsfeld, kitlenin sorgulayan ve araştıran bir olgu içerisinde hareket ettiklerini açıklamıştır. Lazarsfeld'e (1968) göre "kanaat önderleri" bu doğrultuda toplumu bilgilendirici ve yol gösterici konumuna gelmiştir.

1.2 Lasswell'e Dönüş

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte topluluklar üzerindeki etkinin önemi ortaya çıkmıştır; önderler, politikalarını kitleler üzerinde daha fazla hakimiyet kurabilmek ve ideolojilerini kabul ettirmek için değiştirmişlerdir. Birçok tekniğin uygulanmaya başlaması ile kitlelerin üzerinde daha sistematik uygulamalar da denenmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında kitlelerin etkiye olan yatkınlığı ve mazoşist eğilimlerinin etkili olduğu savunulabilir. Yapılan kitle tanımlamaları ve kitlelerin tutumları, birtakım etki araştırmalarının ve kuramların da ortaya çıkmasına aracılık etmiştir. Kitlelerin iktidarın temsilcileri olma ve o gücü elde edince de başkalarına da baskıcı ve dayatmacı şekilde uygulamak istemeleri, önderin kitleye olan etkisiyle mümkün olmuştur. Gustave Le Bon bu konuda önderin daha büyük etkilere yol açabileceğini

açıklamıştır: “Kitleler kolaylıkla cellata dönüşebilir, fakat aynı zamanda kolaylıkla ulvi bir dava uğruna şehit olabilirler”(2011, s.27). Bu durum kitleleri iktidara birtakım araçlarla daha da yakınlaştırmıştır. Önderler ve iktidarlar, kitle iletişim araçları ile birlikte kitlelere etki etmeye başlamıştır.

1940’lardan itibaren Harold Lasswell ve Paul Felix Lazarsfeld gibi teorisyenlerin çalıştığı etki kuramı, Lasswell’e ait olmayan ama teorisi ile birlikte ‘Propaganda’ ve özellikle ‘Ekme-Yetiştirme’ gibi kavram ve kuramları da ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının sahipliğini elinde bulunduranların ve medyaya içerik hazırlayan medya profesyonellerinin izleyiciler üzerinden tutum değiştirmelerine yönelik algı ve etki oluşturmak isterler. Propaganda, reklam alanı da dâhil olmak üzere siyaset, halkla ilişkiler ve medya üzerinden birçok unsur ile insanların gündelik yaşamsal pratiklerinde değişikliklere yol açmak için kullanılmıştır. Bu durum özellikle siyasi olarak faşist liderlerin iktidara gelmesi ile birlikte, toplum üzerinde algı ve tutum değiştirmeye yönelik bir etki aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bırakılmak istenilen etki veya oluşturulmak istenilen algı doğrudan bir yönelimle kısa vadede sonuç vermesi beklenirken, etkinin uzun vadede olduğu savunulabilir. Uzun vadeli etki ile ideolojinin birtakım unsurlar ile birlikte kitleye benimsettirilmeye çalışılması benzer yapı ve düşünce ile de açıklanabilir. Bu doğrultuda Yusuf Devran, *Haber, Söylem, İdeoloji* (2010) kitabında bu durumu doğrular nitelikte açıklamalar yapmıştır:

İdeolojilerin algısal işlevleri vardır. Başka bir ifadeyle ideolojiler dış dünyanın algılanacağı üzerinde etkili olurlar. Bireylerin düşüncelerini gerçekleştirdiği eylemleri etkilerken, eylemler de düşünceler üzerinde etkili olabilirler. İdeolojiler sosyal kimliğin inşa edilmesinde ve grup çıkarlarının tanımlanmasında çok etkin bir işlev görürler. İdeolojiler sosyal kimliği inşa eden temel ölçütü yansıtır ve grubun çıkarlarını tanımlarlar (Devran, 2010, s.18-19).

Bu bağlamda ideoloji Devran’ın da açıkladığı gibi uzun vadede yaşamsal pratikleri şekillendiren ve kitlelere yön veren unsurlardan biri olmuştur. Bu durum Lasswell’in söylediği gibi doğrudan ve anında gerçekleşen bir etkiden uzak şekilde gerçekleşmiştir. Ancak böylece, etkinin uzun vadeli şekilde gerçekleştiği de savunulabilir.

1.2.1 Gerbner’de Ekme-Yetiştirme Kuramı

Uzun vadeli etki hem anaakım hem de eleştirel olarak da açıklanabilir, bu durumun içerisine dâhil olan kuramlardan biri Ekme-Yetiştirme kuramı olmuştur. Gerbner’e ait olan bu kuramın temel amaçlarından biri de uzun vadeli etkiyi sistematik olarak açıklayabilmektir.

Ekme-Yetiştirme kuramının, anaakım ve eleştirel kuramların ortasında bir konumda olduğu iddia edilebilir. Gerbner'e (2018) göre medya, insanlar üzerinde bir etkiye sahiptir. Etkinin varlığını kabul eden Gerbner, iletişim çalışmalarında etki sorununun arasında yer almıştır. Bu mekanik yapıyı tamamı ile anaakımın içerdikleriyle açıklamak mümkün olabilir çünkü bu yapıdaki işleyiş kendisini tekrar eden, sistemli bir durumu göstermektedir ve yaratılan etkinin kısa sürede tutum değişikliğiyle açıklanması ön görülmektedir. Gerbner'in kuramında ise bu durum ideolojiye yakın bir durum içermektedir. Bu bağlamda ideoloji ile benzer bir yapıda olan etkinin nasıl işlediğini görmek Gerbner'in kuramıyla mümkün olmuştur. 1970'lerde Gerbner'in kuramsal açıklamaları öncelikle propaganda ile başlamıştır; dolayısıyla etkinin insanlar üzerinde faşist propagandaları izlemeye yönelik algı yaratmada bir araç olarak kullanıldığını gözlenmiştir. Toplumun bu araçları yöneten iktidar sahiplerine ve iktidar gücüne odaklı tavırlarından kaynaklı bir durumu kuramında açıklamıştır. Gerbner'in kuramsal değerlendirmesi, ideolojinin bireylerin yaşam pratiklerini şekillendirme gibi etkide bulunduğu ilk göstergelerindendir. Dolayısıyla Gerbner, kitle iletişim araçlarının Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ile birlikte önemini ve yaratmış olduğu etkiyi şu şekilde açıklar:

İki dünya savaşından çıkardığımız dersler ve 1930'ların tarihsel tecrübesi "propagandanın" gücünü kafamıza soktu. Daha ayrıntılı araştırmalar ve ciddi akıl yürütmeler, bu etkinin temel kaynağının tek tek mesajlar, kampanyalar ya da kişiliklerden ziyade belli bir zaman ve mekânın popüler bağlamı olduğunu gösterdi. Tek bir kişinin "insanların fikirlerini değiştirme gücü" mitinin yerini, kitle iletişim araçlarının ve popüler kültürün insan yaşamındaki daha karmaşık, daha incelikli ve yaygın rolüne ilişkin kavramlaştırmalara bıraktı. Bu daha geniş bağlam içinde, fikirlerimizin eylemlerimizin kültürel kaynaklarına ilişkin daha derin bir anlayış geliştirmeye giriştik (Gerbner'den Akt. Özçetin, 2018, s.130).

Bu bağlamda Gerbner'in anlatmak istediği, kitle iletişim araçlarının insanları dolaylı olsa da etki altına alabildiğidir. Medya, zamanla iktidarlar için ideolojik bir aygıt gibi içerikte yer alan mesajları sistematik olarak tekrar edebilir. Bu durumda medya, toplum üzerindeki siyasal ve kültürel etkiyi yoğunlaştırmaya çalışmıştır. İktidara yakınlaşan medya, insanların oy verme davranışlarına etki etme adına propaganda gücünden yararlanmıştır. İnsanların ideolojilerine yön verebilmek ve algılarını değiştirebilmek kısa vadede ve kolay bir şekilde olmamıştır. Bu çerçevede kitle iletişim araçları zamanla, kültürel olguları da içerisine katarak kitleleri birtakım ideolojilere veya siyasal konjonktürlere yönlendirmeye çalışarak aynı zamanda yaşamsal pratikleri belirlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Chomsky'nin açıklamaları da bu durumu destekler nitelikte olmuştur ve Chomsky medyanın, etki ile yönlendirme işlevini

uyguladığını açıklamıştır. Chomsky'e göre: "Medyanın önemli bölümünün ve diğer ideolojik kurumların genel olarak iktidarın algılamaları ve çıkarlarını yansıtması, tartışmaya gerek görülmemeyen varsayımlar temelinde doğal beklentidir" (Chomsky, 1993, s.23). İktidarın medya üzerinde bir baskı uygulaması ve medya içeriklerini belirleyebilmesi medyanın olanaklarını azaltmıştır ve medyayı iktidarın propaganda aracına dönüştürmüştür. Chomsky'nin açıklamasından da anlaşılacağı üzere medya, ideolojik bir araç olarak belirtilmiştir ve kitleye bu ideolojiyi aşılama sürecinde temel etkenlerden bir tanesidir. Medyanın ve diğer ideolojik kurumların, sahiplik ve ideolojik olarak iktidar tarafından uygulanan baskı ile birlikte hareket etmesi Chomsky tarafından "doğal bir beklenti olarak" görülmüştür. Medya bu duruma göre iktidarın ideolojisini kitlelere yaymakta etken araçlardan biri haline dönüşmüştür.

Medya, tutumundan dolayı iktidarın kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesini ve hedef kitesinin üzerinde algı yaratmaya çalışmasına olanak sağlamıştır. Bu durum kuramsal olarak da Ekme-Yetiştirme kuramını çağrıştırdığı söylenebilir. Kaynağın ideolojik veya kültürel olarak bir mesaj belirleyip bu mesajı sistematik şekilde kitlelere aktarması, uzun vadeli etkinin önemiyle birlikte kitlelerin yaşamsal pratiklerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Kitle iletişim araçlarının tarihsel olarak artış göstermesi ise ideolojilerin yayılmasında etkili olmuştur. Öncelikli olarak gazete ve radyo ile oluşan medya alanı daha sonra sırasıyla televizyon, internet ve teknolojinin de ortaya çıkması sonucunda günümüzde de bu olgu yeni medya ile birlikte genişlemiştir. İktidar seçkinleri, olanakların artması ile birlikte daha görünür olmuştur ve topluma daha fazla etki etmeye çalışmıştır.

İktidar ve medyanın iş birliği, ideolojinin işleyişi için gerekli bileşenlerdir. İdeolojin etki etmesinde en önemli etkenlerden biri bilgidir. İktidar gündemi belirlemek veya gündemi değiştirmek adına toplumun hiç beklemediği bir anda medya aracılığıyla ülke gündemini belirleyebilir. Toplum bu durumu öğrenmek için ya da bu bilgiyi edinmek için medyaya ve enformasyon kanallarına ihtiyaç duyar. İktidar ise bilgi üretir ve yönetir. Bilgi, iktidarın yarattığı bir gerçekliktir ve bu bilginin var olan bir durumla ilişkisi de olmayabilir. Bu durumu Nazi Almanya'sından bir örnekle açıklamak gerekirse, faşist liderlerin zamanla kitleye aktarmış olduğu bir söylemin sistemli bir şekilde tekrar edilmesi en etkili yöntemler arasında gösterilebilir. Adolf Hitler'in Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanı Joseph Goebbels, iktidarın toplum üzerindeki etkisini aynı söylemleri sürekli olarak kullanarak halk üzerinde ne kadar etkili olacağını düşünmüş ve bu durumu da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. İktidarın söylemleri toplumun belli bir kesimi tarafından inandırıcı bulunmayabilir ancak yine de iktidar konumundaki bireyleri suni gerçekliğe inandırmak ister ve söylemlerini bu şekilde

üretir. İdeolojinin işleyişi için iktidarın devamlı olarak bilgi üretmesi gerekmektedir, aynı zamanda düşünce yapısını kitle iletişim araçları ile meşrulaştırmaya çalışır.

Gerbner'in Ekme-Yetiştirme kuramı, etki paradigmasını ortaya çıkarmış ve etkiyi anlamlandırma bağlamında Lasswell'in teorilerinden yararlanmışır. Bu çerçevede Gerbner'in kuramı, Lasswell'in güçlü etkiye dönüşün temsili niteliğinde olmuştur. Ekme-Yetiştirme kuramı ile birlikte Lasswell'in 'etki' olarak söylediği durum kuramsal açıdan da tekrarlanır hale gelmiştir. İletişim alanına yön veren bu çalışmalar anaakım ile eleştirel perspektifin ortasında bir konumda yer almıştır. Etki kavramı anaakım kuramın ürünüdür ancak toplum özelinde etki gibi bir olgunun varlığını reddetmemek gerekir. Le Bon ve Freud kitle psikolojisini açıklarken, kitlelerin etkiye olan eğilimlerine de açıklık getirmişlerdir. Etkinin doğrudan tutum ve algı değişikliği ile sonuçlanması Lasswell'in teorisinin eleştirilen yönlerinden birisidir. Etki, kavramsal olarak geniş bir kavramdır ancak Lasswell'in teorisinin doğrudan davranışsal ve algı değişikliğine neden olmasa da dolaylı olarak ve uzun vadeli olarak da bireylerin yaşam pratiklerini şekillendirebilir. Bu durum ideolojinin bireylere nasıl bir etki ile işlediğini gösterebilir ve bu bağlamda pratikler, etki olarak da belirebilir. Lasswell'in ortaya çıkarmış olduğu bu kavram, iletişim alanında yapılan çalışmalar neticesinde olumsuz değerlendirmelerle anılmışır; ancak kültürel, ideolojik ve aynı zamanda psikolojik yönleriyle değerlendirildiğinde 'etki' kavramı anlaşılabilir.

Etki, devamlı işleyiş göstermesi beklenildiğinden sistematik bir durum olarak belirmiştir ve bu durumun ideolojiye yansımından önce bir yöntem olarak görülen propaganda kavramının incelenmesi gerekir. Propaganda tekniği, somut olarak Nazi Almanya'sında da gözlenmiştir ve bu tekniğin gelişmesi ile birlikte, faşist liderlerin kullandıkları yöntemler arasında yer almıştır. Lasswell dünya savaşlarında kullanılan bu tekniğin amacını şu şekilde açıklamıştır: “ Önemli sembolleri –daha somut hikâyeleri, raporları resimleri ve toplumsal iletişimin diğer biçimlerini- kullanarak kanaati kontrol etmektir” (Lasswell, 1938, s.9). Lasswell propaganda ile kanaati kontrol etmenin önemini vurgularken henüz kavramsal olarak da ortaya çıkmamış olan medyanın toplum üzerinde oy verme davranışı üzerindeki etkisini vurgulamaya çalışmıştır. Lasswell'e göre yine propagandanın amacı düşman imgesini canlı tutmak ve onu hedeflerin önünde duran tek engel olduğunu aktarmaktır. Propagandanın gücü sayesinde istenilen şekilde yönlendirme işlevini uygulamayı ve toplumda bu durumla hareket etmeyi öğrenmiştir.

“Pek çok zihinde uğursuz bir çınlamaya yol açan bir sözcük ortaya çıktı – Propaganda.

Etrafımızda, bilinmeyen bir kurnazlık tarafından aldatıldığı ve aşağılandığı görülen kafası

karışık, huzursuz veya kızgın insanların sayısında hiç olmadığı kadar artış var. Propaganda sıklıkla bir sövğu nesnesi, bu yüzden de ilgiyi, tartışmayı ve nihayetinde incelenmeyi gerektiriyor” (Lasswell, 1938, s.2).

Lasswell’in 1938’de yapmış olduğu bu değerlendirme, etkinin kavram olarak ortaya çıkmasına katkı sağlamış ve bu doğrultuda propaganda kavramının algı değişikliği gibi tutumlara yol açtığını göstermiştir. Propagandanın etkiden ayrıldığı yönlerden biri de yönlendirme işlevinin istenilen şekilde uygulanabilir olmasıdır. Lasswell, kafası karışık, huzursuz veya öfkeli insanlardaki artışı, propagandanın bireyleri tehlikeli bir duruma sürüklemesi ile açıklamıştır. İdeolojiye benzemesi açısından, oluşturulabilecek algı ve tutum değişikliğinin daha sonra bireyler tarafından benimsenmesi gerekmektedir. Ekme-Yetiştirme kuramı da tekrara dayanan yapıda olmasından dolayı ideolojiyle benzerlik göstermektedir. İkinci Dünya Savaşının sonucunu propaganda ile açıklamak doğru olmayabilir ancak propagandanın yönlendirme işlevi tarafların ve kitlelerin algısını bozmaya yönelik kullanıldığı savunulabilir⁴. Ekme-Yetiştirme kuramının ideoloji fikriyle paralellik taşımasından dolayı propaganda da, bu güçlü etkiler paradigmasının bileşenleri arasında yer alabilir. Ekme - Yetiştirme kuramının ideolojiyi ve kültürü göstergeler ile açıklayabilmesi etkinin, yapısal olarak birtakım araçlarla işlenebilir olduğunu göstermiştir. Bu kuramın, toplumsal yaşamın bir pratiği haline gelmesi ve bunu tekrara dayalı bir şekilde sistemle yapması, Ekme-Yetiştirme kuramının en temel özelliklerinden birisi olarak gösterilebilir.

1.3 Lazarsfeld ve Etkin İzleyici

Lazarsfeld’in teorisinde, edilgen yerine etkin izleyiciler vardır. Dolayısıyla izleyicilerin, kanaat önderleri gibi unsurlar sayesinde etki uygulamalarına maruz kalmadığı iddia edilmiştir. Lazarsfeld, bu durumu desteklemek amacıyla nicel araştırma yöntemlerini kullanmıştır ve bu doğrultuda bir grup izleyicinin beğeni durumunu ölçen test aşamaları gerçekleştirmiştir. Bu nicel araştırmanın sonucunda, kitle iletişim araçlarının, izleyici üzerinde güçlü bir etkiden çok kısıtlı bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Lazarsfeld bu sonuçları finanse edilmesi neticesinde birtakım gerçekleri değiştirip aktararak sistemin devamlılığını sağlamıştır. Sınırlı etkiye gösterip statükonun devamlılığını sağlayabilmek için bu ampirik nicel araştırma yöntemini yapan Lazarsfeld ve bu çalışmada yer alanlar medya profesyonellerine

⁴ “Bu noktada propaganda, iktidarın en önemli yardımcı gücü olarak belirmiş, yürütülen her türlü siyasi faaliyette adeta bir manivela işlevi görecektir şekilde kullanılması ile neticelenmiştir. Şu nokta da belirtilmelidir ki; iktidar ile propaganda arasındaki köklü ilişki özü itibarıyla masumiyetten uzak, alabildiğine bir çıkar ilişkisine dayanmakta; bu sürecin getirmiş olduğu sonuçlardan hem iktidar odakları, hem de propagandayı yürüten gruplar bizzat faydalanmaktadırlar” (Yaman, Ö. M, 2007, s.6).

istenilene vermiştir. İrfan Erdoğan “Lazarsfeld ve Columbia Okulu” adlı makalesinde bu durumu Jeff Pooley’in değerlendirmesi ile birlikte aktarmıştır:

Bu kişiler, ampirik bilimi endüstrinin ve devletin hizmetine taşımış; bu sırada, akademik alanı kontrol eden kuramsal açıklamalar ve yöntemler geliştirmişlerdir. Lazarsfeld gerçekten de, araştırma bulgularını, özellikle amaçlanan izleyici yöneticilerse, “medya dostu” biçimde paketledi (Zaten, CBS’den Frank Stanton ve CBS’e sonradan gelen Joseph Klapper, Lazarsfeld’in para kaynağıydı) (Pooley’den Akt. Erdoğan, 2008).

Dolayısıyla teorinin içerisinde yer alan araçların finanse edilmeleri, sistemin devamlılığını sağlayabilmek için oluşturulmuş bir yapıyı yansıtmaktadır. Lazarsfeld’in sistemin devamlılığına yönelik ampirik çalışmaları güçlü etkiyi sınırlı etki olarak açıklamıştır ama bu durum kitlelerin kendilerini etki olgusundan soyutlamalarını sağlamamıştır. Kitlelerin etki ile karşılaşmaları, kitle iletişim araçlarıyla sınırlı kalmamıştır ve Lazarsfeld’in gerçekleri olduğundan daha farklı biçimde aktarması ve açıklamış olduğu metodun bir parçası olan kanaat önderleriyle devamlılık göstermiştir. Toplumun güvendiği veya alanlarında uzman olan kişilerden gelen enformasyonlar doğrultusunda o bilgiye inanmaları, güvenmeleri ve hareket etmeleri normal karşılanabilir. Bu çerçevede kitleler, karar verici konumda olsalar da kanaat önderi gibi güvenilen kaynaklar dahi kitlelerin içerisindeki bireylere olumsuz karara yönlendirebilir. Bu durum da, doğrudan bir şekilde gerçekleşme de dolaylı bir etkiyi ortaya çıkarabilir. İzleyicinin kanaat önderine sorarak etken duruma geçmiş olması da bir nevi kanaat önderinden etkilenmesi anlamına gelebilir.

Kitle içerisindeki davranışlar doğrudan ve anında bir etkiyi ortaya çıkarmayabilir, dolayısıyla uygulanan tutum ve davranıştan sonra uzun vadeli etki de gerçekleşebilir. Kitlenin etkiye olan eğilimi kuramsal değerlendirmelerin haricinde de değişkenlik göstermiş ve gerçek olgulardan ziyade kendilerini memnun edebilecek durumlara yönelmiştir. Kitlelerin davranış ve tutumlarında, sadece olumsuz bir sonuçla karşılaşıldığında burada etki ve algı ile ilişkilendirilerek bir değerlendirme yapılmamalıdır. Kitleler, tanımlamalardan anlaşılacağı üzere doğası gereği algı ve tutum değişikliği gösterebilir ancak uygulayabileceği davranışları, önderinin ideolojisi doğrultusunda da gerçekleştirebilir. Oluşumun içerisindeki bireylerin almış olduğu kararlar kendileri için olumsuz bir şekilde sonuçlanabilir ancak kitle bu durumu sorgulamak istemeyebilir. Kitlenin eleştiri mekanizması devreye girdiğinde kendilerini asıl sorun haline getirmeyebilir ve bu konuda bir çözüm bulmak istemediği iddia edilebilir. Kitlenin kendilerini sorgulamak istemediği savunulabilir çünkü sorguladığında yapılan bir hatanın onlar için önemi olmayabilir. Kitle, bu durumda kendilerini Le Bon’a göre sahte gerçeklere

yönelmiştir ve kendi gerçekleri haricinde algılanan olaylar onlar için önemsiz konumda yer almıştır: “Kitleler hiçbir zaman gerçeğe susamamıştır. Hoşlarına gitmeyen açık gerçekler karşısında, sahte olan eğer kendilerini cezbederse, sahte olanı ilahlaştırarak açık gerçeklere yüz çevirmeyi daha uygun bulur” (Le Bon, 2011, 86). Bu doğrultuda kitle kendilerini tatmin edebilecek sahte duygulara yönelir ve kitleler, gerçekliğin peşinde olmazlar. Önce kendilerinin narsistik duygularından kaynaklı boşlukları doldurmaya çalışırlar.

Kitleler önderinin almış olduğu kararlar neticesinde hareket eder ve bu kararlar, olumsuz bir şekilde sonuçlanacak olsa da temsili desteklerinden vazgeçmeyebilirler. Aynı şekilde kitle, belirsizlik yerine aidiyetle hareket eder ve bu desteğin karşılığını almak ister. Kitlede yer alan bireyler bu neticede, oluşumda bir konuma sahip oldukları için zaman zaman kıvanç duygusunu yaşayabilirler. Bireylerin kıvanç duygusunu yaşama sebepleri ise kendilerini karar verici konumda hissetmesi ile ilişkili olabilir. Bu durum aslında narsistik duygularıyla doldurmak istedikleri iktidar konumunu onlara yaşatmış olur. Kitle, ötekileştirilmiş bir toplum olarak nitelendirilmiş olsa da birey burada kendisinin önemli bir kişi olduğunu düşünebilir. Kitlenin içerisindeki bireyin kendini önemli bir konumda hissetmesi bulunduğu yapının gücü, iktidarı ve önderi ile ilgili ilişkili olabilir. Kitle ne kadar güçlüyse, birey de o kadar güçlü bir konuma gelir. Bu bağlamda narsist bir toplumda narsist bireyler olduğu savunulabilir ve kitleler bu duruma göre buldukları durumun psikolojisiyle hareket edebilirler.

Kitle içerisindeki bireyler, iktidarın faşist ve baskıcı uygulamalarına tabi olmuş şekilde tutum gösterirlerse o otoritenin özgürlüğü ile kısıtlayıcı politikalarını meşrulaştırabilirler. Siyasal otoritenin politika ve uygulamalarına karşı kitleler, özgürlüklerini elde edebilecek bir davranış göstermeyebilir; kitlenin içerisine girdiği bu durum etkinin ve kitlenin hipnoza dair eğilimini gösterebilir. Kitlelerde ortak kararlar da alınabilir, her ne kadar bir önder figürüne bir yatkınlıkları olsa da kendi içlerinde de bu birlikteliği sağlayabilirler ve karar verebilirler. Kitlenin gücü, birlikte hareket etme durumundan ortaya çıkmaktadır. Kitleye dâhil olmak isteyen bireyler bu bağlamda özgürlüklerinden de vazgeçerler ve bir boyunduruk altında yaşam faaliyetlerini sürdürürler. Her bireyin farklı bir amacı olabilir ve bireyler iktidarın baskısı altında yaşamayı bir kazanç olarak da görebilir. Bu durum bireylerde ve kitleler için maddi olarak kazanç sağlayabilir veya bireyler ötekine karşı nefretini gösterebilir.

İktidarın kendi kitlesi için oluşturmuş olduğu tehdit, bulunduğu topluluk için bir güvenceyi temsil edebilir. İktidarın varlığı kitle içinde sadece bir tehdit unsuru olarak değil aynı zamanda gurur ve güç imgesi olarak yer alabilir. Siyasal iktidarlar, kendi kitlesi üzerinde bir otorite olarak yer almış olabilir ancak kitle iktidarın temsili gücünü, kendi gücü gibi yansıtır.

İktidar bu gücü başkalarına uyguladığında kitle tatmin olabilir ama bu güç kendilerine uygulandığında bireysel olarak yaşadıkları mazoşist duygulardan dolayı kitleler zaman zaman daha fazla haz alabilirler. Bu durumun sebebi olarak ise iktidara duydukları güven duygusu ve bireylerin psikolojilerinden kaynaklı mazoşist taleplerin olduğu iddia edilebilir.

Kitleler belirli hedefler doğrultusunda hareket edebilir ancak yaşanan süreçle beraber de amaçlarına ulaşamayabilirler; bu durumla birlikte kitleler önderi takip etme ve iktidarda kalma isteklerini kaybedebilirler. Hedeflerine veya amaçlarına ulaşamayan topluluklarda kopmalar yaşanabilir. İktidar mekanizması veya önderin devamlı bu durumu kontrol etmesi gerekebilir. Lasswell'in de açıklamış olduğu gibi yaratılan bir düşman imgesi ve oluşturulacak motivasyon ile kitlelerin inançları sürekli olarak üst seviyede tutulmalıdır. Homojen ve heterojen yapıdaki bu bireyler, iktidar güç kaybettiği zaman taraf değiştirebilir ve günlük toplumsal yaşama kaldıkları yerden devam edebilirler. İktidar ideolojik olarak kendini devamlı yineleyip kitlelere mesajlarını aktarabilir ve bu şekilde kitlelerin heyecanını belli bir seviyede tutar. Ancak iktidar, hâkimiyetini kaybeder ve hükmedemez ise otoriteden olur. O boşluk hemen başka bir iktidarın eline geçer çünkü iktidar her yerdedir. Bireyler eksilir veya kitlelerin eğilimleri değişkenlik gösterebilir ama iktidarın konumu değişmemiştir.

1.4 Frommcu Perspektiften Lasswell'e İtiraz

Propagandanın ve etkinin gücü önderin vermiş olduğu mesajlardan da anlaşılabilir ve bu durum toplumsal şekilde karşılık bulabilir. Kitle psikolojisini ilgilendirdiği kadar bireylerin psikolojisi bu durumda etkili olmuştur. Bireyler, Le Bon (1895) ve Freud'un (1921) açıklamış olduğu mazoşist düşünce yapısından dolayı kıvanç duygusu ile hareket edebilirler ve bu durum kitle de olduğu gibi bireyleri daha edilgen konuma dönüştürebilir. Kitleye katılan her birey, sorgulama yetisini kaybedebilir ve aşırı hareketlere olan eğiliminden dolayı bu durumu düşünemeyebilir. Birey yalnız olarak da kendisini ilgilendiren durumlara karşı narsistik şekilde yaklaşabilir, dolayısıyla kendisinden ödün verebilir. Önderin veya iktidarın kitleleri etkileyebilmek için propaganda gibi bir yöntemi kullanırken bu durumun mesajı ileten ile ilgisi olduğu kadar, kitledeki bireylerin edilgenliği ile de alakalıdır. Bireylerin veya kitlelerin edilgenliği, siyasal iktidara karşı rıza göstermelerinde önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Birey veya kitle, önderin vermiş olduğu mesajlardan ziyade Lasswell'in teorisinden yola çıkıldığında, doğrudan ya da ideoloji gibi uzun vadeli etki gibi birtakım olguların etkisi altına girmeyi kendi istekleri doğrultusunda yaşamıştır. Bu yaşanan durum kitleleri, iktidar gibi güven veren güçlü kaynaklara yöneltmiştir. Bu kendiliğindenlik, iktidarın kitlelere etki

etmesine ve belirli ideolojilerin yerleştirilmesi için olanak sağlamıştır. Bu bağlamda Erich Fromm'un birey ve kitle psikolojisine ilişkin yapmış olduğu ilişkilendirmeler, narsistik ve mazoşist davranışları kavramsal olarak da ortaya çıkarmıştır. Bireyde veya kitlede etkiye bir yönelim olduğunu görebilmek adına Fromm'un yaptığı tespitler etkili olmuştur. Fromm bu doğrultuda kitlenin içerisindeki bireylerin psikolojisine atıfta bulunarak, özgürlüğün diğer bir yönüne değinmiştir. Onların özgürlüklerinden vazgeçmelerinin nedenini çaresizlik ve dışlanma duygu durumlarıyla bağlantılı olduğunu düşünmüştür. Fromm, bu durumun gerçekleşme nedenini şu şekilde açıklamıştır:

Bir zamanlar yaşama anlam ve güven veren bütün bağlardan kurtulduktan sonra çağdaş toplumda soyutlanmış olan bireyin güçsüzlüğü ve güvensizlik duygusu. Bireyin bu soyutlanmayı kaldıramadığını gördük; soyutlanmış bir varlık olarak, dış dünyaya kıyasla son derece çaresizdir ve dış dünyadan müthiş korkar: bu soyutlanmışlığı nedeniyle, dünyanın bütünlüğü bozulmuştur. Bu nedenle kendisiyle ilgili, yaşamın anlamıyla ve giderek, kendi edimlerini dayandıracığı ilkelerle ilgili kuşkulara kapılır. Çaresizlik de kuşku da yaşamı felce uğratar ve insan yaşamak için, özgürlükten, olumsuz özgürlükte kaçmaya çabalar. Yeni bir bağlılığa sürüklenmiştir (Fromm, 2017, s.263).

Erich Fromm *Özgürlükten Kaçış* (2017) kitabında bu bağlılığı, yine iktidar uygulayan tarafların kontrolünde gerçekleştiğini ve mazoşistçe gerçekleşen özgürlükten kurtulma tutumları gibi tümüyle koparılmış olan bağlılıktan farklı geliştiğini ifade etmiştir. Bireyin toplumsal hayattaki durumundan dolayı yaşamış olduğu korku faktörü, onu bu güçsüzlük imgesinden kurtarabilecek bir yönelime sürükler. Aynı zamanda bu durum, bireye bir kazanım olarak gösterilmeye çalışılabilir. Fromm'un değerlendirmiş olduğu özgürlük kavramının iki yönü de bireyi yeni bir bağlılık ve boyunduruk altına girmeye yöneltmiştir. Etkinin birtakım dayanaklar sonucunda bireylere yön verdiği ve bunun sonucunda yaşam pratiklerini değiştirdikleri iddia edilebilir. Yönlendirme işlevinin iletişim çalışmalarında yer almasında, bireylerin ve kitlelerin psikolojisi etkili olmuştur.

Kitleler, bireylere göre nispeten daha edilgen konumda olabilir bunun nedenini bireysel düşüncenin hâkim olmaması olduğu iddia edilebilir. Aynı düşünce ile kitleler, içerisinde buldukları eylemleri sorgulamadan harekete geçebilirler. Bu durumda kitlelerin içerisinde buldukları yapıda etki gibi bir durumu anlamlandırmaları mümkün olmayabilir. Özgürlüğe yüklediği anlamlardan dolayı bireyler, bireysel benliklerini yok sayabilirler. Bundan dolayı bireyler, kitle olarak nitelendirilen oluşumların içerisinde tekrar benliklerini kazanacaklarını düşünebilirler. Kitleler, yaşamış oldukları bu edilgenlikten dolayı bir iktidar konumu ararlar ve

bu iktidar konumuna birtakım yüceltici anlamlar yüklerler. Bireyler ve kitleler toplumsal hayattaki konumlarını, yönetimi elinde bulunduran elit sınıfa karşı kendilerini daha alt bir konumda görmüş ve kendinden üst bir yapıdaki otorite konumlarına karşı boyun eğme ihtiyacı duymuşlardır. Erich Fromm bu durumu mazoşizm olarak açıklamıştır. Fromm, bu doğrultuda bireylerin bireysel benliğini reddetmesini mazoşist isteklerin ilk yönü olarak belirtirken, diğer yönünü şu şekilde açıklamıştır:

Diğer yönüyle, kişinin kendisi dışında ve kendisinden daha büyük ve daha güçlü bir bütünün parçası haline gelmesi, onun içinde erimesi ve ona katılması girişimidir. Bu güç, bir kişi olabilir. Sarsılmaz şekilde güçlü, sonsuz ve görkemli olduğu sanılan bir gücün parçası haline gelmekle kişi onun gücüne ve görkemine katılmış olur. Kişi kendi benliğini bütüne teslim eder, benliğinin bütün güçlerini ve onurunu reddeder, bir birey olarak bütünselliğini yitirir ve özgürlüğünden vazgeçer; ama içine karıştığı güce katkıda bulunmakla yeni bir güven ve gurur kazanmış olur (Fromm, 2017, s.167).

Bireyin artık daha büyük bir yapı içerisinde yer almasıyla birlikte, birey bu durumu içselleştirmiştir ve karar verme yükünden kurtulmuştur. Kitle içerisindeki bireylerin özgürlüklerini yok sayması, içerisinde buldukları durumla birlikte önderin yöneltebileceği birtakım etki uygulamalarıyla da gerçekleşebilir. Ancak bu durum gerçekleşmeden önce bireylerin, psikolojik olarak belirti gösteren mazoşist duyguların yönelimiyle hareket ettiği iddia edilebilir. Kitlenin ve bireylerin kendiliğindenliğini beklemeden otorite konumu birtakım uygulamalara yönelebilir. Önder, kitle özelindeki mesajlarıyla da etkili olabilir bu durumda, bireyin içinde bulunduğu mazoşist duyguları harekete geçirebilir ve o etki ile birey, tutum gösterip kitlenin içerisinde kendini güvende hissedebilir. Önder ne kadar güçlü ise kitle de önderi kadar güçlüdür. Bu doğrultuda özdeşleşme, ancak kitle üzerinde bırakılan etki ile mevcut olabilir. Kitle, oluşumunu tamamladıktan sonra etkiye daha açık bir şekilde hareket edebilmekte ve bu doğrultuda önderin söylemleri karşısında motive olabilmektedir. Kitlenin etkiye olan eğilimini ve isteklerini On Dokuzuncu Yüzyıl'da kavramsallaştırılan 'sado-mazoşizm'⁵ ile açıklayan Fromm, bu yapıdaki insanların hipnozlu gibi değerlendirilmelerine vurgu yapmıştır. Bireylerin göstermiş olduğu bu 'sado-mazoşist' durum kitlenin içerisinde yer alan hemen hemen bütün bireylerin ortak bir özelliği olarak gösterilebilir. Bireylerin yaşamış olduğu bu psikolojik değişkenliğin temelinde, toplumsal yaşamın sınıflara ayrılması gösterilebilir. Bu durumdan dolayı, kendisini sınıfsal olarak altta gören bireyler zamanla konumlarını

⁵ Marquis de Sade bu kavramı On Dokuzuncu Yüzyıl'da bulmuştur.
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Sadomazo%C5%9Fizm>

değiştirebilmek için kendi benliklerinden ödün verebilirler. Dolayısıyla bu durumu iktidar konumuna ulaşmak için de kullanabilirler.

Kitle içerisindeki bireylerin, iktidar konumuna gelmeleri mazoşizmden dolayı tutumları aşırılık gösterebilir ve mazoşist istekleri zamanla artabilir. Bu durumdaki bireyler, önderinin kendisinin de dâhil olduğu kitlenin haricinde kendinden olmayanlara da hükmetmesini isteyebilir. Aynı şekilde kendilerine iktidar uygulanması, birey içerisindeki mazoşist duyguların açığa çıkmasına neden olmuş olabilir ve bireyler bu durumdan mutluluk yaşayabilirler. Fromm, etkiye olan itirazında bu tür davranışların sıradan ve yaygın olduğunu vurgulamıştır. Kitlenin yapısından dolayı iktidar arayışları ve önder ile olan özdeşleşme istekleri Fromm'un açıklamalarını doğrulamıştır. Bu doğrultuda Lasswell'in teorisini de anaakım bir düşüncenin ürünü olduğu için yalnızca eleştirel bakılmamalıdır. Bu çerçevede kitlenin etkiye olan eğilimi, iktidar uygulamalarıyla birlikte artış göstermiştir. Erich Fromm'a göre etki ve ideolojinin bireylere benimsettirilmesinde kitle psikoloji, bireylerin 'sado-mazoşist' istekleri, iktidar konumu ve önderin etki olduğu iddia edilmiştir;

Almanya'da ve diğer Avrupa ülkelerindeki aşağı orta sınıfların büyük bölümlerinde, sado-mazoşist kişilik yapısı tipiktir ve daha sonra göstereceğimiz üzere, bu tür kişilik yapısı Nazi ideolojisinin en fazla etkilediği yapı olmuştur. "Sado-Mazoşist" terimi sapkınlık ve nevroz fikirleriyle birlikte düşünüldüğünden, özellikle nevrozlu insandan değil de normal kişiden söz ederken sado-mazoşist kişiliği, "yetkeci kişilik" şeklinde kullanmak istiyorum. Bu terminoloji doğrudur, çünkü sado-mazoşist kişi her zaman için yetkeye yönelik tutumuyla tanımlanır. Yetkeye hayrandır ve ona boyun eğme eğilimindedir, ama aynı zamanda kendisi de bir yetke olmak ister, başkalarının kendisine boyun eğmesini ister (Fromm, 2017, s.174).

Fromm'un açıklamalarına göre bu çerçevede ekonomik olarak yoksullaştırıldıkları ve sınıfsal olarak ayrıştırıldıkları için insanlar nefret, kin gibi unsurlar ile ilişki⁶ ve yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Bireylerin bir boyunduruğa tabi olmak istemeleri içerisinde buldukları toplumun toplumsal özelliklerinden de kaynaklanabilir. Ancak durum burada kitlenin psikolojisi ve toplumsal yapı ile birlikte etki gibi bir olgunun da öne çıkmasına neden olmuştur. Etkinin kitle veya birey üzerinde sistematik bir şekilde uygulanışı, önderin

⁶ Recep Tayfun ve Muharrem Çetin, "Özel Hayatın Gizliliği Perspektifinden Birey-Devlet İlişkileri" adlı makalede ilişki boyutunu şu şekilde açıklamıştır: "İnsanların büyük bir toplum içinde ve toplumu oluşturan diğer alt gruplarda yaşamaları, onları ve sosyal grupları birbirleri ile sürekli ilişkilere zorlar ve böylece her insan grubu, sosyal ilişkilerin bir tür şebekesi olarak ortaya çıkar" (Tayfun ve Çetin, 2015, s.5). Ortaya çıkan bu ilişkiler ağı, yani Tayfun ve Çetin'e göre ilişkiler şebekesi, bireylerin ve kitlelerin birbirleri ile iletişime yönlendirmiştir.

propaganda gibi birtakım etkiye dayanan çağrışımlarla uygulamaya geçmesi ile ilişkilidir. Bu durum etkiye dönüştürücü temel unsurları oluşturur. Lasswell'in anaakım bir kuramcı olmasına karşın teorilerinde eleştirel unsurlar içerdiği de iddia edilebilir. Aynı şekilde Lasswell'in kuramsal olarak açıkladığı etki teorisinin tamamı ile olmasa dahi haklı çıktığı savunulabilir. Bu bağlamda etkinin anında tutum ve algı değişikliğine neden olması bireyin kendi psikolojisiyle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir.

Uzun vadeli etkinin veya ideolojinin, topluma bir pratik olarak benimsetilmesinin daha dolaylı bir şekilde gerçekleştiği iddia edilmiştir. Bundan dolayı bir önderin izinden gitme ve oy verme pratiklerini değiştirebilmesi açısından, kuramın veya ideolojinin 'sado-mazoşist' duyguları harekete geçirmek gibi güçlü yanları bulunabilir. İdeoloji gibi bir işleyişin, birey ya da kitlenin hayat akışını belirlemesi kolay olmayabilir. İdeolojinin etki gibi belirginliği daha az gözükmemektedir, birey ya da kitle üzerinde doğrudan 'çoşku' uyandırması mümkün olmayabilir, dolayısıyla daha sonrasında o ideolojiyi benimseyebilen birey, ideolojinin kendisine sunmuş olduklarıyla yaşamsal fonksiyonlarını belirleyebilir. Bu, yaşam pratikleri iktidar seçkinlerinin kitle iletişim araçları ile topluma pragmatik davranışlarıyla açıklanabilir. Aynı zamanda toplumun da pragmatist davranması beklenir.

Ekme-Yetiştirme kuramı gibi ideoloji de uzun süren bir sistemsel anlayışın sonucundan çıkar ve bir pratik olarak yer edinir. Ekme-Yetiştirme kuramı, propaganda ve ideolojinin veya etkinin dolaylı araçları olarak gösterilebilir. Etkinin doğrudan ve anında sonuç verdiği yönündeki tez, anaakım ve mekanik bir düşüncenin sonucudur ama uzun vadeli etki veya ideoloji gibi bir olgunun kuramsal açıdan çizgisel bir formül anlayışında değildir. Dolayısıyla ideoloji, yapay bir unsur olarak yer almaz. İdeoloji, tarihsel açıdan iktidar veya muhalefet gibi yapıların fikir sistemlerini içeren birçok materyalin içerisinde bütünleşmiştir. Bu bağlamda Althusser ve Hall, ideolojinin kavramsal olarak belirginleşmesinde etkili olmuşlardır. Kültürel Çalışmalar ekolü ise odağına ideolojiyi de alarak bir kombinasyon oluşturmuşlardır.

Tarihsel olarak siyasal iktidarlar ve önderler de değişiklik göstermiştir ancak etki paradigması var olmaya devam etmiştir. Bu çerçevede aynı ideolojinin devamlı olarak işleyiş gösterdiği ve düşünce yapısının değişmediği ülkeler vardır. Bu duruma monarşi ile yönetilen ülkeler örnek olarak gösterilebilir, bu ülkelerde ideoloji kalıtsal şekilde işleyişine devam etmektedir ama önderler değişiklik göstermiştir. Kitleye otorite uygulayan önder, sahip olduğu ideolojinin bireyler ve kitle tarafından benimsenmesini ister; bu doğrultuda kitle, karakteristik yapısından dolayı etki altına girmek isteyeceği için önderin birtakım baskıcı uygulamalara yönelmesine gerek kalmayabilir. Kitlenin bir şekilde güce tabi olması ve gücün etkisi altında

olması, iktidar yapısının kitlenin rızasını almaya gerek duymadan ideolojilerini rahatça işleyebilmesine olanak sağlamıştır. Kitle kendi doğası gereği etkiye açık bir tutum sergiler ise hegemonyanın kazanılması ve ideolojinin yeniden üretimi de sağlanabilir. Kitlenin temellerindeki oluşum şekli gereği etkiye veya psikolojik şekilde manipülasyona açık olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Orson Welles'in radyoda uzaylı istilasını içeren anonsu 30 Kasım 1938'de altı milyon insandan büyük bir kesimini etkilemiştir. Herbert George Wells'in *Dünyalar Savaşı* (1897) klasiğinin radyoda canlandıran Welles, yaratmış olduğu panik doğrultusunda medyanın etkisini ve kitlelerin etkiye açık olduklarını göstermiştir. Radyodaki tiyatro oyunundan etkilenenler, medyanın insanlarda doğrudan bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir⁷.

Medyanın etkisi ile birlikte doğrudan tutum ve davranış değiştirmesinden bağımsız olarak da var olan tutumun güçlendirilebileceği belirtilmiştir. Bu durumu Serdar Kaypakoğlu şu şekilde açıklamıştır: “Medyanın etkisi, bireyin siyasal yönelimlerini tüm olarak değiştirmesi biçiminde değil, var olan yönelimleri, eğilimleri güçlendirmesi biçiminde ortaya çıkarmaktadır” (Kaypakoğlu, 2004, s.96). Kitlelerin genel olarak algı ve tutumlarını değiştirebilmek için onları herhangi bir duruma inandırmak yeterli olacaktır; bu durum kuramsal olarak da en etkili metotlar arasında gösterilir. Hukuki bir terim olan “dava” sözcüğü, kitlelere bir inanç imgesi olarak sunulur ve otoriter toplumların inanç aşamasındaki en önemli dayanaklarından birisi durumuna gelir. Eğer toplumlari birleştirici bir inanç olgusu veya kendilerine karşı olası bir düşmana inandırılırsa bu kitlelerin iktidara hem bağlılığını artıracaktır hem de olası o düşman imgesine karşı birleşeceklerdir. Herhangi bir konuda harekete geçmeye hazır kitleler edilgenliğin ötesine geçebilir.

İktidar mekanizmasının kitle üzerindeki otoritesi ve bu duruma göre kitlenin otoriteye olan inancı bulunduğu ortamın sosyo-kültürel yapısındaki dinamiklerden de gelebilir. Sonuç olarak kültürel kodlamalar, kitle için önemli bir değer taşıyabilir ve önder tarafından bir düşman imgesi yaratılmadan da kendileri o hedefi bulabilir. Önderin yaratacağı düşman imgesi, kitlelerin inancını ve davranışlarını Freud'a göre (2000) aşırılıklara götürebilir. Bu durum kitlenin içyapısına işleyebilirse, kitleler karşılımları çıkabilecek engelleri aşmaya çalışır. Siyasal ve dini önderler, bir düşman tarafından tehdit edildiklerini öne çıkartıp bunu kitlelere aktarabilirler. Lasswell bu engeli bir tehdit olarak değerlendirmiştir:

⁷ Orson Welles'in anlatmış olduğu istila şu şekilde gerçekleşmiştir “45 dakika içerisinde Marslılar gezegenlerinden havalanmış, yok edici silahlarını hazırlamış, iletişimimizi engellemiş, nüfusu demoralize etmiş ve ülkenin önemli bir kısmını işgal etmişti” (Lowery ve DeFleur'dan Akt. Özçetin, 2018, s.102-103).

Halkın düşmana karşı duyduğu nefreti harekete geçirmek için karşı devleti tehditkâr ve kanlı bir saldırgan olarak sunun. Düşmanı, el üstünde tutulan ideallerin ve ulusun ve ulusun tekil bireylerinin hayallerinin gerçekleşmesi önünde bir engel olarak gösterin. (...) Karşı devleti tüm ahlaki standartları ihlal eden ve özsaygıyı ayaklar altına alan bir şeytan olarak sunun (Lasswell'den Akt. Özçetin, 2018, s.93).

Lasswell'in karşı devlet imgesi bir metafor olarak da gösterilebilir. Kitlenin inanç sistemini de bu bağlamda canlı tutmak gereklidir. Önder bu tehdit unsurunu kitlelere aktarabilir ve öte yandan topluma birlik, beraberlik mesajı verilir. Bu çerçevede bir düşman imgesi yaratmadan, kitleyi canlı tutmak ve aynı hedefte yürümenin mümkün olmadığı da iddia edilebilir. Bireyleri ve kitleleri harekete geçirmek için sistematik bir işleyiş gereklidir; inanç bu işleyişin temel unsurlarından ilki olarak gösterilebilir.

İdeolojik bağlamda, siyasal iktidarı desteklemeyen bireyler de aşırılıklara olan eğiliminden dolayı zamanla birlikte otoriteyle hareket etmeyi isteyebilir ve bir inançla birlikte hareket eden kitlenin üyesi olmayı isteyebilir. Bireyler kitle içerisinde kendisini diğerlerine göre daha edilgen konumda gösterebilirler, bu doğrultuda kitlenin kendi içyapısını, motivasyonunu artıracak duyguların peşinde oldukları düşünülebilir. Kitleye dayatılan duygu ne kadar yoğun bir biçimde işleyiş gösterirse kitlenin aşırılıkla olan eğilimi de aynı şekilde davranış biçimlerine yansiyabilir⁸. Bu adım ve duygular buldukları topluluk için olumsuz bir duruma doğru gidiyor olsa da, kitleler yine de önderlerinin sunduğu hedeflerin peşinden gitmek isteyebilirler. Bu süreç kitledeki bireylerin tutum ve davranışları gösterebilmek için gerekli enerjiyi, zaman zaman önderden almış olduğu dönütler doğrultusunda da yansıtabilir. Bu doğrultuda buldukları ideolojik yapıdan memnun olan kitleyi başka bir anlayışa ve inanca yönlendirmek zor olabilir. Önderin düşman imgesini bu şekilde yansıtması Lasswell'in *Dünya Savaşında Propaganda Tekniği* (1927) kitabında yer alan propaganda teknikleriyle açıklanmıştır. Önder, kitleyi etki altına almak için bir etki aracı olan propagandadan zamanla yararlanmış olabilir. Bu çerçevede propaganda kaynaklı yaratılan bir düşman imgesinin, kitleyi harekete geçirmekte etkili olduğu iddia edilebilir.

Kitlelerin medya etkisine maruz kalmaları, aynı şekilde bu anlayışın tarihsel ve sistematik bir şekilde işleyiş göstermiş olması, bu doğrultuda bir nevi dayatma işlevine maruz kaldıklarını gösterebilir. Bu durum kitlelerin ya da bireyin özgürlüğüne kadar giden bir süreci

⁸ Melinda Erlevent bu durumu Freud'un libido kavramı ile bağdaştırarak açıklamıştır: "Freud'a göre; kitleyi ayakta tutan güç libido'dur. Cinsel İçgüdüler, kitle psikolojisinin özünü oluşturmaktadır. Kitle ruhu, kolektif ruhtur ve libido ile beslenmektedir. Bireyin kitle içinde gerçekleştirdiği tüm davranışların kökeninde sevme ve sevilme arzusu baskın rol oynamaktadır" (Erlevent, 2012, s.84).

de kapsayabilir. Aynı zamanda insanın özgürlüğünü reddetmesi ve süreçle beraber dayatılma işlevine maruz kalması, birey tutumunu gerçekleştirirken birtakım fonksiyonlar ile birlikte karar verdiğini gösterebilir. Toplumsal hayatta bireyler özgürlüğü bir engel olarak görebilir ve davranışlarını gerçekleştirmek isterken özgürlüğün onları durdurmalarını istemeyebilirler.

Kitleler de kendi içlerinde önderin bir direktif vermesini beklemeden harekete geçebilirler. Kitlelerin harekete geçmesi, karakteristik yapısından kaynaklanabilir ve kendiliğinden gelişen aşırılıklara veya kitlesel hareketlere karşı eğilim gösterdikleri savunulabilir. Bu şekilde önderlerin de kitleler üzerindeki kontrol mekanizması biraz daha esneklik gösterebilir ama bu denetim nihai olarak sonlanmaz. Bundan dolayı bireyler veya kitleler üzerinde denetim ve gözetim kontrollü de olsa, bu baskıcı uygulamalar devamlılık gösterebilir. Önder, kitle üzerinde otorite sağlamak ister ve kitle de bu durumu mazoşistçe isteklerinden dolayı kabul edebilir. Bu doğrultuda kitle gözetim ve denetime karşı da bir bağımlılık gösterebilir; çünkü otorite konumundan dolayı bu durumu içselleştirebilir ve kendi üzerindeki uygulanan baskıdan mutluluk duyabilir. İktidarın temel amaçlarından biri ise ideolojisini kitleye benimsettirebilmektir. Bu bağlamda siyasal iktidarlar kendi kitlelerine ve kendilerini desteklemeyen bireylere dahi devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtlarıyla iktidar uygulayabilir, baskı kurabilir. Bu çerçevede kitlelerin üzerlerinde uygulanan baskı, şiddet ve etki gibi olguların bir arada durmalarını ve birbirlerinden ayrılmamalarını sağladığı da iddia edilebilir. Bireyler, önder ve iktidar konumundan dolayı kitle içerisinde kendilerini önemli hissettikleri ve karar verici konumda olduklarını düşünüp bir başkasının üzerinde uygulanan iktidardan kıvanç duygusunu yaşayabilirler⁹. Bu durum narsistik duygulardan kaynaklı yıkım gibi kötücül duyguların benimsenmesiyle açıklanabilir. Dolayısıyla bireyler, otorite konumunun verdiği güven ve yıkıcılık neticesinde toplumsal hayatlarına devam edebilirler. Bu yüzden hata yapmaktan korkmayabilirler ve iktidar ve önder gücünden kaynaklı seslerini daha gür bir şekilde çıkarmak, davranışlarında ve tutumlarında daha görünür olmak isteyebilirler. Önderlerin bu baskıcı uygulamaları ve tutumları yine de kendi kitlesi tarafından destek görebilir. Yapılan bu dayatmacı, baskıcı olan tavırlar kitleler üzerindeki etkiyi ve kendilerine olan bağlılıklarını daha da artırabilir. Bu bağlamda etkiden kaynaklı kitlenin edilgenliğinden de söz edilebilir. Sonuç olarak kitlenin aşırılıklara eğilim gösterebilmesi için kendi karakteristik yapısının haricinde birtakım unsurlardan etkilenmesi

⁹ Ümit Sarı'nın Yüksek Lisans Tezindeki görüşleri bu yargıyı doğrular niteliktedir. Bu bağlamda Sarı bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "Birey genellikle gücünün yanında olma arzusu taşır. Güçlü bir kitlenin sağlayacağı avantajlardan faydalanmak istemektedir. Böyle bir kitlenin içinde yer almasından dolayı kendisini statü sahibi hisseder. Korkusuzca duygu ve düşüncelerini sergiler" (Sarı, 2006, s.29).

gerekir. Aynı zamanda uygulanmaya çalışan veya var olan etkinin kitleyi edilgenliğe yaklaştıran etkenler arasında yer aldığı da iddia edilebilir.

Kitlenin doğasındaki edilgenliğe olan yatkınlığını Le Bon ve Freud kuramsal değerlendirmelerle de açıklamıştır. Eric Maigret ise bu durumu medya üzerinden değerlendirmiştir ve etki paradigmasına kuramsal eleştiriler getirerek birtakım benzetmelerle açıklamıştır. Aynı zamanda “kitle” üzerine yazılan Le Bon’un (1895) *Kitlelerin Psikolojisi*, Freud’un (1921) *Kitle Psikolojisi* veya Walter Lippmann’ın (1922) *Public Opinion* kitaplarının da egemen söylemden dolayı etki kavramına odaklandıklarını ifade etmiştir:

Yapıtların başarıları, medya üzerine bu egemen söylemin çok uzun zamandan beri etki kavramına odaklanmış olduğunu gösterir. Bireylerin görüşlerini kendilerine karşın biçimlendirip yönlendirdiği söylenen medya, hipnozcu işlevi görür ya da aktardığı stereotiplerle bireyleri aldatır. Bu varsayım, anlatımını uyartı(davranışçılık) üzerine temellenen bir psikolojide bulur, medyanın kimi davranış biçimlerini üretmek için akıllara aşılama yöntemini kullandığı öne sürülür (Maigret, 2012, s.70).

Maigret bu çerçevede medyanın bireylerin davranış ve tutumlarında doğrudan etkili olduğuna kanaat getirmiştir. Maigret’in bu düşüncesi aynı zamanda Lasswell’in teorisi ile de benzerlik göstermektedir. İzleyicilerin doğrudan etkilendiğini ve bunun hipnoz gibi bir etkiyle gerçekleştiği açıklayan Maigret, aynı zamanda bu durumun psikolojik bulgularla davranış biçimlerine yansıdığını açıklamıştır.

1.5 Propaganda Modeli

Noam Chomsky ve Edward S. Herman propaganda bağlamında kitle iletişim araçlarının bir sistem dâhilindeki yönlendirme işlevine değinmiş ve önder veya iktidar tarafından kullanılan bu aygıtların doğrudan bu iki yapıya hizmet edecek şekilde tasarlandığını aktarmıştır. Yaşamsal pratiklerin değiştirilmesinde kültür gibi etkenlerin haricinde kitle iletişim araçlarının belirlemiş olduğu mesajlarda etkilidir. Dolayısıyla iktidar konumu veya medya bu işlevi gerçekleştirirken, propaganda ile birlikte hareket etmiştir. Bu sistemi Chomsky ve Herman ‘Propaganda Modeli’ olarak açıklamıştır.

Kitle iletişim araçları, halka mesajlar ve simgeler ileten bir sistem oluşturur. Kitle iletişim araçlarının işlevleri, bireyleri eğlendirmek, bilgilendirmek ve onları toplumun kurumsal yapısıyla bütünleştirecek değerleri, inançları ve davranış biçimlerini onlara aşılaktır. Servetin belli kesimler elinde toplandığı ve büyük sınıfsal çıkar çatışmalarının yaşandığı

bir dünyada bu işlevleri yerine getirmek sistemli propaganda gerektirir (Herman ve Chomsky, 1998, s.21).

Herman ve Chomsky de propagandaya atıfta bulunurken etkinin gücüne işaret eder ve kitle iletişim araçlarının, savaş döneminden bağımsız olarak da insanların yaşam pratiklerini değiştirmede etkili olduklarını savunurlar. Medyayı kontrol edenler tarafından propagandanın, topluma yön verebileceği ve birtakım davranış biçimlerinin, yeni inançların ve değerlerin topluma benimsettirilmesinde etkili olduğunu iddia edilebilir. Propagandanın sistemli şekilde ilerleyebilmesi için kitle iletişim araçlarının iktidar seçkinlerinin tekelinde olması gerekebilir ancak bu bir kesinlik değildir¹⁰. İktidarın kitle iletişim araçlarına sahip olması ve mesajlarını bu araçlar aracılığıyla aktarması etkiyi belirginleştirebilir. Medya, ideoloji olarak ekonomi ve politikten bağımsız da işleyebilir ve farklı zaman dilimlerinde alternatif medya oluşumları ortaya çıkabilir ancak propaganda yine de varlığını sürdürebilir. Herman ve Chomsky, medyanın tekeli olmasından kaynaklı uygulanan sansür ve mesajların denetlendikten sonra aktarıldığını vurgulamıştır.

Devlet bürokrasisinin iktidar aygıtlarını elinde tuttuğu ülkelerde, kitle iletişim araçları üzerinde uygulanan ve genellikle resmi sansürle desteklenen tekeli denetim, iletişim araçlarının egemen seçkinlerinin amaçlarına hizmet ettiğini açıkça gösterir. Kitle iletişim araçlarının özel sektöre ait olduğu ve resmi sansürün bulunmadığı ülkelerde ise propaganda sisteminin işleyişini fark etmek çok daha zordur (Herman ve Chomsky, 1998, s.21).

Kitle iletişim araçlarının sahipliğinin, iktidarın elinde olmadığı durumlarda ise propagandanın işleyişi yine devam etmektedir. Herman ve Chomsky'ye göre bu durumda propagandayı fark etmek daha zor olmaktadır. Propaganda modeline göre, kaynakların medya şirketlerinin sahipliğini elinden bulunduranlar tarafından filtrelendiği iddia edilmiştir. Alternatif medya tezi propaganda modelinde anaakım eleştirisi olarak da yer alabilir. Özel medya şirketleri de istisnai durumlar haricinde kendilerini siyasal iktidarların boyunduruğuna bırakabilir ve sistemin bir şekilde içerisine dâhil olmak isterler. Sistemin içerisinde yer almak istemeyen veya iktidar konumuna karşı olan medya şirketleri, ekonomik olarak bağımsızlık gösteremeseler de, bir alternatif olarak muhalefet konumunda yer alabilirler. Medya ve iktidarın iş birliği yapması, iktidarın kitle ile iletişim kurmasında ve siyasal fikirlerini aktarabilmesinde ki olanaklarını artırabilir ve bu doğrultuda medya içerikleri zamanla iktidar tarafından da

¹⁰ Şeref Ateş, “Bir Siyasal İletişim Tarzı Olan Propagandanın Tanınması ve Propaganda Metinlerinin Çözümlemesi” adlı makalesinde Propagandanın kitle için olası sonuçlarını ve kitle iletişim araçları ile ilişkini; propagandanın bütün insanlara korku, sevinç ve duygulara harekete geçiren bir olgu olduğunu açıklamıştır. (Ateş, 2000, s.122).

belirlenebilir. İktidarın propaganda işlevini tek başına yerine getirmesi zor olabilir dolayısıyla bu işlevin yerine getirilmesi ve doğru bir şekilde işlemesi için siyasal iktidar kitle iletişim araçlarını ve medyayı bir şekilde kontrol etmek ister. Dolayısıyla kitle iletişim araçlarının kontrolü iktidarın etkisini artırabilir ve kitlelere birtakım olanaklar sunup onların kabul etmelerini sağlayabilir. Bu bağlamda Mehmet Küçük (2005) *Medya, İktidar, İdeoloji* derlemesinden oluşan kitabında medyanın söylemin yönlendirilişindeki etkisine değinmiştir:

Medya, konuşulabilir olanın alanını yaratan bir görme biçimi, düzenleme ve yargılama yöntemi, seçme ve tercih aracı yaratır. Bu söylem düzeni hem dışlayıcı bir bilgi alanı hem de bu alana karşılık gelen özne konumları yaratır (Küçük, 2005, s.289).

Küçük, bu bağlamda medyanın belirli bir kontrol alanı oluşturduğunu ve bu alanın belirli yargılar temsil ettiğini ifade etmiştir. Bu alan dışındaki kimseler yargılama yöntemiyle yargılanacaktır ve aynı şekilde bir seçme veya tercihte bulunması gerekecektir. Sahiplikleri doğrultusunda medya kuruluşları iktidara olanak sağlayabilirler ama kitleler içerisinde de ayrı fikirler oluşmasına neden de olabilirler. Mehmet Küçük de bu çerçevede medyanın kitleler üzerinde bir etki ve kontrol oluştuğunu açıklamıştır. Sonuç olarak medya kontrol mekanizmasını sağlarken, bunu ‘bilgi’ aracılığıyla bunu gerçekleştirir ve bilgi içinde iktidar ile ilişkisi devam etmektedir.¹¹

1.6 Kitleleri Harekete Geçirmede Medyanın İç Yapısı ve Rolü

Aile, okul, din, dil, ekonomi, eğitim gibi her bir yapının ideolojik üretime katkısı olduğu iddia edilebilir ve aynı zamanda bu yapılar birbirleriyle tutarlı şekilde de işleyişlerini sürdürebilirler. Aynı şekilde ideoloji her yapı özelinde işleyiş gösterebilir ve düşünce biçimlerini, yapının her bileşenine işlemeye çalışabilir. Kitle iletişim araçları, ideolojik bir aygıt bağlamında iktidarın yönelebileceği en temel unsurlar arasında gösterilebilir. Faşist liderler de İkinci Dünya Savaşı ile birlikte propaganda işlevini uygulamak için bu araçlara yönelmiştir. Bu bağlamda Hitler, İkinci Dünya Savaşı’nda radyoyu özellikle etkili bir şekilde kullanmıştır¹². Adorno ise bu durumla ilgili görüşünü diğer araçlarla da karşılaştırarak şu şekilde açıklamıştır:

¹¹ Kemal Sevgisunar da, “Bilgi, İktidar, Gerçek” adlı makalesinde medyanın ve iktidarın bilgi ile gerçeklik adı altında olanaklar sunduğunu açıklamıştır: “Medyanın gündelik bilgi karşısında takındığı tavır, bir yönüyle iktidarın kendi sürekliliğini sağlama çalışmalarında bir bilgi sağlama ve rahatlama işlevi görür. O nedenle en emperyal nitelikli sözde demokrasiler kadar; muhafazakar ya da dinci, veya faşist denebilecek yönetimlerin medya kontrolü ve kitleleri ajite eden yönetimleri de, İkinci Dünya Savaşı’ndan günümüze artarak çeşitlenmiştir” (Sevgisunar, 2016, s.204).

¹² 1930’lu yıllar itibariyle radyo etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreç içerisinde dünya genelinde Faşizm ve Nazizm etkili olmuştur. 1933 yılında Hitlerin iktidara gelmesi ile birlikte her evde bir radyo

Radyonun sinema ve televizyondan farklı olarak daima kendine özgü bir havası vardır. Buna Adorno “ulusun sesi olmak” der (Adorno’dan Akt. Kulak, 2009, s.97). Adorno ne demek istediğini 1925-1945 tarihleri arasındaki Almanya’ya işaret ederek anlatır. Naziler başta Berlin olmak üzere Almanya’nın en ücra köşelerine kadar koydukları hoparlörler aracılığıyla radyo yayınlarını son derece etkin kullanmışlardır (Adorno’dan Akt. Kulak, 2009, s.98). Günlük yayın akışı kapsamında, sokaklarda kendisine bir süre sonra yer bulan Arturo Toscanini senfonilerinin yerini, kısa süre sonra Adolf Hitler’in söylevleri alır. Bu ve benzeri söylevlerin öncesinde ve sonrasında programlar, demokratik bir ortamda kalıpların ve kişilerin dolaylı olarak zihinlere sızmaları şeklinde gerçekleşirken, söz konusu otoriter ya da faşist ortamda doğrudan bireylere dayatılmaları şeklinde gerçekleşir (Kulak, 2017, s.107).

Adorno’nun da açıkladığı gibi Hitler’in iktidara gelmesinde ve iktidarda kalmasında kitle iletişim araçlarından biri olan radyo etkili olmuştur. Bu bağlamda sahiplikleri doğrultusunda kitle iletişim araçlarının, siyasal iktidarların söylemlerini aktarmakta kullanılan meşru araçlara dönüştüğü iddia edilebilir. Medyanın içerik ve kavram olarak literatüre yerleşmesi ile birlikte iktidarın kendisini meşrulaştırabilmesine, mesajlarını hedef kitleye iletilmesine ve bireylerin rızalarını almasına yönelik olanaklar sunmuştur. Medya, bu bağlamda iktidarı daha görünür yapmıştır: iletilerini ve mesajlarını hedef kitleye ulaştırmıştır. Aynı zaman iktidar bu imkânlarla, kendi meşruiyetini sağlayacak hale gelmiştir. Sözlü mesajların aktarılmasında bir iletişim aracı olan radyonun, zamanla birlikte yetersiz kaldığı da savunulabilir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte televizyon ve internet gibi mecraların toplumsal hayatta daha fazla yer almasıyla birlikte iktidarın olanaklarının arttığı ve dolayısıyla kitlelere iletmek istedikleri mesajları tek bir kaynak yerine birçok kaynak ile aktarabildiği söylenebilir. Siyasal iktidar, dayatma işlevinden ziyade rızanın üretimi ile birlikte denetimlerini gerçekleştirmek ister. Ancak rıza üretiminin gerçekleşmediği yerde iktidar ve devlet, kitlelere yön veren medyanın üzerinde baskı ve kontrol uygulayabilir. Dolayısıyla içeriği, iktidar veya medya sahipleri tarafından belirlenmiş ve belli kontrol ve denetimlerden geçerek kitleler ile paylaşılabilir¹³. İçeriğe dair uygulamalar editörler ile başlangıç gösterebilir¹⁴ ve aynı şekilde

bulunmasına yönelik girişimler olmuştur. “Bu aşamada Naziler, Almanları doğrudan Hitlerin konuşmalarını dinlemeleri için teşvik etmiştir” (Welch’den Akt. Çakı, 2020, s.255).

¹³ Günümüz itibarıyla özel mülkiyetteki medya kuruluşları ise devletten bağımsız bir yapı gibi gözükse de yine iktidar tarafından uygulanan baskıcı uygulamalar ile karşılaşabilir.

¹⁴ Ancak bu durumun değişkenlik gösterdiği ve daha önce içeriğe müdahale edildiği bir özdenetim alanı da oluşmuştur. Yayımlanmış doktora tezinde Deniz Tansel İlic bu durumu Michelle Grattan ve Türkiye Gazeteciler Cemiyeti (TGC) den alıntılar ile şu şekilde açıklamıştır: “Muhabir de haber üretim sürecindeki eylemlerini gözlemler, denetler ve yargılar. Özdenetim olarak da değerlendirilebilecek bu durum, habercilikte önemli bir müdahale şeklidir. Gazetecilere yönelik çok tehdit vardır, ama en önemlisi içeriden gelir (Grattan, 1998, s.7). Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi’nde otosansürle savaşımayı

editörler tarafından iletilerin siyasal iktidarın lehine olacak şekilde aktarılmasına kadar ilerleyebilir. Bu çerçevede, iletiler siyasal otoritenin denetiminden geçtikten sonra kitlelere aktarılabilir. Bu bağlamda Chomsky, devletin medyaya hâkim olduğunu ve devletin koyduğu sınırların dışına çıkamayan bir medyanın olduğunu söylemiştir:

Devletin denetiminde olan medya örneğinde, demokratik katılım, politik sistemin nasıl işlediğine bağlı olarak değişiklik gösterebilir; pratikte devletin medyası, devlete egemen olacak kadar kuvvetli olan güçler ile bu güçlerin koyduğu sınırların dışına çıkamayan bir kültür yöneticileri aygıtı tarafından belli bir hizada tutulmaktadır (Chomsky, 1993, s.43).

Chomsky'nin açıklamış olduğu gibi devlet, birtakım medya gruplarına sınırlar belirlemiştir ve medya gruplarının kontrolünün haricinde aykırı söylemlerde bulunmasını istememiştir. Devlete egemen olan güçler metaforu, iktidarın gücünü de imgesel olarak betimlemiştir. Bu doğrultuda egemen güçlerin söyleminin dışında tutum gösterebilmek zorlaşmıştır. Aynı şekilde egemen güçlerin oluşturduğu ve sistemin belirledikleri doğrultusunda yayın hayatına devam eden medya şirketleri kitlelere mesajlarını aktarmaya sürdürmüştür. Chomsky'nin bu teorisi iktidardaki önder gibi etken kişilerin belirlemiş oldukları bir yapıda sürdürülen faaliyetleri göstermiştir ancak yapının etken kişilerinin haricinde de işleyişini sürdürdüğü savunulabilir.

Kitle iletişim araçlarının, medyadaki gelir unsuru olan reklamdaki faydalanabilmesi için: dinlenme, izlenme, tiraj gibi etkenlerde bir büyüme eğilimi göstermeleri gerekmiştir. Medya şirketleri ve kitle iletişim araçları, bu devamlılığı sağlayabilmek için reklam gelirlerinden de ekonomik bağımsızlıklarını sağlayabilirler. Bu durum, medya kuruluşları açısından bir bağımsızlık gibi gözükse de, hâkim güçlerin belirlemiş olduğu sınırlılıkların dışına medya kuruluşlarını çıkarmayabilirler. Bu yüzden ticari medya kuruluşlarının devlet ve iktidar desteğiyle hareket etmesi gerekebilir aksi halde reklam alamayabilirler ve yayınlarını sonlandırmak durumunda kalabilirler. Schiller da bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “Ticari medya (gazeteler, radyo ve televizyon), hayatta kalabilmek için reklam gelirlerine muhtaçtır, bu nedenle taraftır” (Schiller, 1993, s.279). Yönetici sınıf, bu yüzden medyaya baskı uygulayabilir ve medyayı taraf olmaya mecbur bırakılabilirler. Medyadaki bazı şirketlerde ya dönüşüm gerçekleştirmiştir ve taraf olmuştur ya da hâkim güçlerin belirlediği sistem karşısında

gazetecinin sorumluluklarından biri olarak sayması bunun bir göstergesidir (TGC, 2005, S.91). Gazeteci işe başladığı andan itibaren, haberci çalıştığı kuruluşun kendinden beklediği şekilde sosyalleşmektedir” (İlic, 2014, s.4-5).

varlığını devam ettirememiştir. Chomsky kendi görüşlerini James Curran'ın araştırmasını İngiltere'deki bir örnek ile açıklamıştır:

Daily Herald'ın okur sayısı, “*The Times, Financial Times* ve *Guardian*,”ın toplam okurlarının neredeyse iki katına ulaşıyordu”. Bu doğrultudaki ciddi bir araştırmayı aktaran James Curran, *Daily Herald* okurlarının “aynı zamanda gazetelerine olağanüstü derecede bağlı” olduklarını gözlemektedir. Ne var ki, yine Curran'a göre, kısmen sendikaların sahip olduğu ve izleyicileri ağırlıklı işçi sınıfından gelen bu gazete “yanlış insanlara hitap ediyordu”. Aynı gözlem, aynı sıralarda batan sosyal demokrat basının diğer kesimleri içinde geçerlilik taşıyordu. Bu gazetelerin yaşanamaması, büyük ölçüde, “nitelikli basın” ı ayakta tutan özel sermaye ve reklam desteğinden “aynı düzeyde yararlanamamaları”ndan kaynaklanmaktaydı (Chomsky, 1993, s.47).

Buna göre, medyaya karşı zamanla dayatılan hâkim güçlere bağlı şekilde yayınlarını sürdürme durumu reklam gelirlerine de yansımıştır. Medyanın reklamdaki dolayısıyla gelirden faydalanamaması yayınlarına son vermesine neden olmuştur. Bu bağlamda dolaylı olarak medyaya gelir gibi etkenler neticesinde taraf olması dayatılmıştır. İktidarın medyaya uyguladığı baskıcı uygulamalar ile kitlenin daha fazla içerikleri belirlenmiş şekilde enformasyonlara maruz kaldığı söylenebilir. Schiller'in ‘medya menajerleri’ ifadesi de bu tezi doğrulayabilir. Medya profesyonellerinin kitleleri etkilemede, savaş dönemlerinden sonra da etkili olduğu söylenebilir. Kitlenin iktidar arayışı, iktidarı kitle karşısında daha da etken bir konuma getirebilir. Medya, ideolojik yönlendirmeler yapabilir ve kitlelere bu yönlendirmelerin getirilerini günlük yaşamın bir parçası şeklinde sunabilir. Dolayısıyla medyanın, kitle kültürünü¹⁵ oluşturma ve kültürel kodlamaları belirlemede etkisinin olduğu iddia edilebilir. Aynı zamanda bireylerin bu kodlamaları özümsemesi beklenir.

Le Bon ve Freud'un kitle değerlendirmeleri gerek psikoloji gerek de iletişim alanına yön vermiştir. Bu doğrultuda kitlenin yapısında tarihsel süreç içerisinde bir değişiklik olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla, siyasal iktidar veya önder, kitleleri etki altına almak istemiştir. Bu bağlamda kitlelerin bir yönetici sınıfa veya öndere ihtiyaç duyması da sağlanabilir. Kitle üzerindeki baskıcı uygulamalar kitleye atfedilen edilgen yapılarında değişiklik göstermemelerinde etkili olduğu söylenebilir. Devlet, iktidar, önder, kitle iletişim araçları,

¹⁵ Bu çerçevede Ayhan Biber, kitle kültürünü örgüt kültürü bağlamında değerlendirmiş ve örgüt kültürünün kazanımlarını şu şekilde açıklamıştır: “örgütsel amaçlar hakkında örgüt üyelerinin fikir sahibi olmasını sağlar, örgütte kabul gören yöntem ve teknikler için bir çerçeve çize”r vb. maddeler ile (Biber,2004, s.65).

medya, gündem belirleme ve propaganda gibi olgular, kitleye karşı etki ve ideolojiyi özümsemelerini sağlamada kullanılan bileşenler arasında gösterilebilir. İdeoloji, Marksist söylemde literatüre ‘yanlış bilinç’ olarak yerleşmiş olsa da yukarıda sıralanmış etkenlerin de kitle üzerinde ‘enformasyon’ adı altında ‘yanlış bilinç’ oluşturma konusunda işleyiş gösterdikleri iddia edilebilir. Çünkü hâkim sınıf, ideolojisi ne ise kitlesini o duruma inandırmak ister. Aynı şekilde iktidar gündemi belirlerken ‘yanlış bilinç’ oluşturmaya, dolaylı şekilde bir strateji olarak belirleyebilir. Bu durumun başlangıç noktası olarak İkinci Dünya Savaşı gösterilebilir. Faşist uygulamalar ve propaganda, kitlenin tutumlarını etkilemede önemli bir konumda yer almıştır. Kitlenin psikolojisinde de açıklandığı gibi, narsisizm bu yöntemlere karşı yönlendirici bir konumda olmuştur. Bu bağlamda, kitlenin bu duruma yatkınlığının, kitleyi etkilemek isteyen etkenler tarafından da değerlendirildiği savunulabilir. Bu konuda Jean Baudrillard da kitlelerin birtakım unsurlarla edilgenliğe yöneltildiğini ve iktidarın bu şekilde güçlendiğini ifade etmiştir¹⁶. Bu bağlamda, Baudrillard’a göre kitlenin edilgen konuma gelmesinde, medyanın etkisi olmuştur. Yönlendirme unsuru barındıran etkenler ve hâkim sınıfın kontrolünde bulunan medya veya kitle iletişim araçları, uygulamalarını, yayınlarını, içeriklerini kitlelere göre belirlemiştir ve Baudrillard’ın açıklamasına göre kitleler bu duruma ‘uyuşukluk’ göstermiştir.

Yine Marksist söylemde üretim araçlarını elinde bulunduramayanların, sınıfsal statülerinde değişikliğe gidememelerinde birtakım nedenler sıralanabilir. Bu birtakım nedenler arasında sosyal yapı, bu sınıfın yükselmesine ve refah seviyesine çıkmalarına engel teşkil edebilir. Proletaryanın kazancı ekonomik bağlamda sınıfsal bir değişikliğe neden olabilecek seviyede olmamıştır. Ekonomik bağımsızlıklarını kazanamadıklarından dolayı bireyler siyasal iktidara ve öndere bağımlı hale gelirler veya getirilirler. Bu ekonomik yapının ve kitle iletişim araçlarının da içerisinde yer aldığı belirtiler, kitlenin içindeki mazoşist yönelimlerin haricinde de etki sürecinin devamlılığını gösterebilir.

Kitlenin duygularını harekete geçiren nedenler arasında kitle iletişim araçları ve medya tarafından sağlanan enformasyonlar, ‘haber’ olarak kitlelere sunulmuştur. Haber şeklinde verilen enformasyonlar, iktidarın kitleyi bilgilendirme amacıyla manipüle ettiği ve kitleyi edilgen konuma getirmekte yararlandığı kaynaklar arasında gösterilebilir. Baudrillard’a göre ise medya, bilgi altında kitleleri ‘nötralize’ edip, onları yaşanan ve gerçekleşen olaylara karşı

¹⁶ Baudrillard bu durumu siyasal iktidarın stratejisinin kitlelerin nevrozlu olmasına yönelik geliştirmiş ve bu uyuşukluk devam ettikçe iktidar meşruiyetinin devamlılığını sağlamıştır. (Baudrillard, 2010, s.48). Bu çerçevede medya kitleleri etkilemede kendi gücünün farkında olmuştur. Medyanın etken konumu, kitlelerin edilgenlikleriyle eşleşmiştir.

tepkisiz hale gelmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Baudrillard, bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

Artık toplumsallaşmayı belirleyen şey kurumsal sınırlar değil, haber miktarıyla iletişim araçlarının karşısında geçirilen saatlerdir. Ancak bu da yanlış bir düşüncedir. Çünkü haber kitlenin enerjisini yok etmek yerine, her zaman için giderek büyüyen bir kitle yaratmaktadır. Haber, yaptığını iddia ettiği gibi bilgilendirmeye ya da biçimlendirme ve yapılandırma yerine, “toplumsal olanı” giderek daha bir nötralize edip, klasik toplumsal kurumlarla, haberin içeriğine karşı duyarsız ve tepki göstermeyen bir kitle yaratmaktadır (Baudrillard, 2010, s.51-52).

Bu bağlamda, edilgen duruma getirmek isteyen medya profesyonelleri, bilgiyi sıradanlaştırarak kitleyi olanlara karşı tepkisiz hale getirdikleri Baudrillard tarafından iddia edilmiştir. Bu duruma göre kitlelerin tepkisiz kalması veya başka bir deyişle kitleleri ‘hipnotize’ etmek, iktidar ve ideolojinin gücünü ortaya çıkaran etkenler arasında gösterilebilir. Baudrillard bu durumu, kitlelerin enerjilerini hem yükseltip hem de onların aynı zamanda ‘nötralize’ edildiği şeklinde açıklamıştır. Fromm’un açıklamış olduğu gibi kitlelerin yaşadıkları ‘mazoşist’ eğilimler zamanla değişkenlik gösterse de bu duygu kitlenin karakteristik yapısını oluşturabilir. Kitlenin karakter yapısını oluşturan unsurların başında toplumsal olarak aşağılanmaları, ekonomik ve politik açıdan değersizleştirilmeleri yer alabilir. Bu bağlamda kitlenin yönlendirilebilir oluşu kitle iletişim araçlarına da yansımıştır; 1920’li yıllar itibarıyla radyonun ideolojiyi aktarabilme ve kitlelere haber aktarmada etkin kullanımı, daha sonra ortaya çıkacak kitle iletişim araçlarının kullanımına yön vermiştir.

Kitle iletişim araçları, enformasyon aktarma konusundaki görevlerini yerine getirmiştir. Bu doğrultuda kullanılan yöntemlerin, kitle üzerinde tutum değiştirmeye veya toplumsal hareketleri ortaya çıkarmaya yönelik ‘yanlış bilinç’ oluşturabilecekleri iddia edilebilir. Bu bağlamda Barış Çoban, “Toplumsal Hareketler ve Radikal Medya” adlı makalesinde toplumsal hareketlerin oluşmasında medyanın ve Lenin modelini şu şekilde açıklamıştır:

Toplumsal hareketlerin gelişimi, toplumsal iletişim biçimlerinin de dönüşümünü beraberinde getirmiştir, her toplumsal hareket tarihsel bağlamına uygun medyaları kullanarak kendi sesini duyurmuş ve tarihsel bir etki bırakmıştır. Radikal medyaların tarihsel gelişimi devrimci dönüşüm hareketlerinden devralınan söylem ve eylem biçimlerinin üzerine inşa edilir. Radikal medyanın modern toplumsal hareketler bağlamında gelişimi, Rusya’daki devrim sürecinde olmuştur. Bu bakımdan Lenin’in devrimci propaganda ve ajitasyona verdiği önem gerçekte radikal medyanın devrimci bir

hareket için temel gereklilik oluşuna yapılan vurgudur, çünkü “yirminci yüzyılın en bilinen radikal medya örgütlenme modeli Leninist modeldir” (Çoban, B. 2011, s.2).

Bu çerçevede Çoban’ın da açıklamış olduğu toplumsal hareketlerin oluşmasında, kitle iletişim araçlarının ve bir uzantısı olan medyanın bir etkisinden söz edilmiştir. Bazı toplumsal hareketlerde faşizm etkisi görülse de bazılarında tam tersi bir etki görülebilir. Dolayısıyla medyanın sahiplikleri aynı zamanda kitleleri manipüle etmek şekillerini belirleyebilmektedir. Kitle iletişim araçları ve medya, bu duruma göre kitlelerin algı ve tutum değiştirmeleri için onlara yeni inançlar sunabilir.

Kitle iletişim araçları, bu bağlamda yönlendirilmeleri neticesinde bireylerin toplumun bir parçası olmasında ve kültürel değer, yeni inanç ve tutumlar gibi unsurların aktarılmasında etken şekilde rol almıştır. Kitle iletişim araçlarına sahip olanlar veya bu araçlar üzerinde baskı kuran siyasal iktidarlar, istemeden de olsa birtakım iletişim kuramlarının oluşmasına neden olmuşlardır. Medya profesyonelleri, siyasal iktidarlar, kitle iletişim araçları gibi faktörler bu durumun farkında olmadan uyguladıkları strateji ile Ekme-Yetiştirme, Gündem Belirleme gibi kuramların oluşmasında etkili olmuştur. Bu çerçevede Ekme-Yetiştirme kuramı, kitle iletişim araçlarının yönlendirilmeleri doğrultusunda geliştirilmiştir; bu kurama göre de medya iletilerini tekrara dayalı şekilde aktararak kitlenin bir pratiği haline getirmeye çalışır. İdeoloji ve propagandanın bireylere uygulanışının haricinde kuramsal olarak Ekme-Yetiştirme ve Gündem Belirleme gibi kuramlar da etkiyi açıklayıcı unsurlar arasında gösterilebilir. Kitle iletişim araçlarının uygulamaları sonucunda oluşturulan kuramlar, medyanın nasıl bir tutum ile hareket ettiğini göstermiştir. Kitle iletişim araçları, bireylere bilgi edinme aracı olarak sunulmuştur; aynı zamanda ‘gerçek’ olarak atfedilen olaylar kitlelere yansıtılmaya çalışılmıştır. Kitlelerin davranış ve tutumlarının bu araçlar ile değişkenlik gösterdiği iddia edilebilir; ancak bu değişikliğin nedenini siyasal iktidar ve önder gibi egemen güçlerin etkisinden de söz edilmesi gerekebilir. Bu kapsamda Ali Arslan da “Medyanın Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri” adlı makalesinde bu durumu ele almış ve şu şekilde açıklamıştır: “Medya, bireylerin bilgi, kanaat, tutum, duygu ve davranışları üzerinde büyük oranda bir etkileme gücüne sahiptir. Yalnızca bireyler değil, onların yanı sıra toplumsal gruplar, organizasyonlar, toplumsal kurumlar, kısaca bütün toplum ve kültür medyanın gücünün etkileme alanının sınırları içindedir” (Arslan, A. 2004, s.4). Bu bağlamda Ali Arslan, medyanın bireyleri ve toplumları aynı zamanda kültür ile birlikte etkisi altına aldığını açıklamıştır. Bu durumun siyasal iktidardan da ayrı şekilde gelişim gösterdiği savunulabilir.

Gazete ve radyo ile başlayan bu süreçte kitle iletişim araçlarının gelişmesi ile birlikte yönetimde bulunan siyasal iktidar gibi egemen güçlerin de aynı oranda geliştiği söylenebilir. Hatta bu durum, iktidar değişim gösterdiği için teknolojide değişim göstermektedir, şeklinde savunabilir. Dolayısıyla iktidar ve teknoloji arasında bir eklemlenme veya bağlantı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, medya, siyasal iktidarlara daha görünür kılmıştır. Kitle iletişim araçlarının iktidarı meşrulaştırmak gibi bir görevi olmasa da kitle iletişim araçları bu yönde eğilim göstermeye devam etmiştir.

Siyasal iktidarlara kitleye mesajlarını aktarırken izleyicinin özerkliğini de elinden almış olur. İzleyicinin özerkliği veya özgürlüğüne dair yapılan açıklamalar birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Fromm'a göre kitle, önderin kendilerine karşı sadistçe tavırlarından hoşnut olmasıyla birlikte yaşadığı mazoşist duygular nedeniyle özgürlüğünü istememiştir. Kitlenin özgürlüğüne dair yapılan tartışmalarda Schiller, Fromm'un aksine bunun rıza ile gerçekleştiğini söylememiştir. Schiller bu durumu şu şekilde yaklaşmıştır: "Bir uzak zamanda ve bir uzak iklimde özgür insanın var olduğuna inanmayı canımız istese de insanlığın genelde baskı altında tutulduğu, bir kısıtlamalar çemberinin içinde tutsak edilmiş olduğu gerçeği kapı gibi karşımızda durmaktadır" (Schiller, 1993, s.225). Schiller de insanlığın genelde baskı altında tutulduğunu açıklayarak kitlelerin bir tutsak gibi yaşadıklarını ve belli ideoloji, etki ve kültür gibi koşulların etkisinde kaldığını vurgulamıştır. Kitlenin sosyo-ekonomik durumu ve değersizleştirilmiş konumları, suçluluk ve aşağılık duygusu yaşamalarına neden olmuştur. Dolayısıyla kitle bir bakımdan özgürlüğünü reddetmemiş, kitlenin özgürlüğü elinden alınmıştır. Kitle üzerindeki dayatmacı ve baskıcı uygulamalar, kitleyi edilgenliğe götüren etkenlerden birisi olmuştur.

1.6.1 Medya Sahipliği ve Tekelleşme

Yönetici sınıf veya siyasal iktidar, kitle iletişim araçları vasıtasıyla ideolojilerini kendi siyasi düşüncelerine rıza gösterebilecek bireylere sunar. Bu bağlamda sahiplikleri doğrultusunda kitle iletişim araçlarının yayın politikalarının hâkim ideolojinin istekleri ile belirlendiği savunulabilir. Aynı zamanda bu iletişim araçlarından aktarılan enformasyonlar, o araçlara sahip olanın düşünce yapısından ziyade, siyasal iktidarın bir dayatması olarak da yer alabilir; bu durum belirsiz bir şekilde işleyiş gösterebilir. Bu durum, siyasal iktidarı elinde bulunduranların ideolojilerini kitleye aktarmasına benzetilebilir. Bu doğrultuda düşünce sistemi ve bulunduğu ülkedeki kendisi gibi düşünmeyen insanların rızalarını alıp oy istemek de siyasal iktidarın amaçları arasında gösterilebilir. Kitle iletişim araçları da bu duruma hizmet eder. Kitleler, medyanın sunduğu eğlence ve haber alma haklarını da kullanmışlardır; medya

olanaklarının artış göstermesi ve kaynakların çoğalması ile birlikte bu durum genişlik kazanmıştır. Medya yayınlarının tekelleşmesi bu doğrultuda medya sahipliğini getirmiştir ve kitleye aktarılan mesajlar tekelleşmeye başlamıştır. İrfan Erdoğan “Tekelleşme, Medya ve Medya Pratikleri” makalesinde medyadaki bu tekelleşmenin iki şekilde gerçekleştiğini açıklamıştır: “Medyada tekelleşme iki biçimde olmuştur. Birincisi medyanın kamu hizmeti görüşüyle gelen kamu tekeli olarak örgütlenmesidir. İkinci biçimde ise medyada tekelleşme özel şirketlerin kapitalist pazarda arz, dağıtım ve talep üzerinde kontrol kurmasını getiren çeşitli stratejilerle büyümenin bir sonucudur” (Erdoğan, 2002, s.3). Medyadaki tekelleşmeyi iki şekilde açıklayan Erdoğan bunun bir kısmının devlet destekli, diğer kısmının ise özel şirketlerin pazardaki hâkimiyeti üzerinden gerçekleştiğini açıklamıştır. Erdoğan, öte yandan medyadaki tekelleşmeyi açıklarken Baudrillard’ın açıklamalarıyla kendi açıklamaları benzerlikler göstermiştir ve enformasyon çokluğunun etkilerine değinmiştir. Erdoğan bu doğrultuda medyadaki tekelleşmenin sonuçlarını ve bu sonuçların etkisini açıklamıştır:

Medyada tekelleşmeyle medya ürünlerinin üretiminde, dağıtımında ve tüketimin yönlendirilmesinde etkili güç elde edilir ve uygulanır; doğrudan ve dolaylı olarak ilgili pazarda rakipler yatay ve dikey konsantrasyonla ortadan kaldırılır; pazara giriş organizasyonların örgütlenme biçimleriyle ve politikalarıyla engellenir. Medya tekelleşme aynı zamanda enformasyon çokluğu iddiasıyla bilgi yoksunluğu ve bilgiçlik taslayan tüketim cehaletini yaratır ve besler (Erdoğan, 2002, s.5).

Erdoğan’a göre medyadaki tekelleşmenin gerçekleşmesinin koşulu sonradan bu alanda var olmak isteyen şirketler, üretim araçlarına sahip olsalar dahi sistemin yapısı gereği döngünün içerisine dâhil edilmeyebilir ve birtakım engelleme gibi yaptırımlarla karşı karşıya gelebilirler. Medyadaki tekelleşme, siyasal iktidarın güçlenmesine neden olan faktörler arasında gösterilebilir. Bununla birlikte siyasal iktidarın kendi düzenini oluşturmak adına bir ortam da sağlayabilir. Erdoğan’ın Baudrillard’ın teziyle paralellik gösteren görüşü ise enformasyon çokluğunun olduğu yerde verilen bilginin niteliksiz oluşudur. Bundan dolayı Erdoğan’ın deyişiyle ‘bilgiçlik taslayan’ niteliksiz bilgiyi savunan kitle ve bireyler ortaya çıkmıştır. Schiller’in *Zihin Yönlendirenler* (1993) kitabında manipülasyon ve paketlenmiş bilinç içeriği oluşturan beş miti ele alan bölümdeki “medya plüralizmi” enformasyonun çokluğuna değinilmiştir. Medya çoğulculuğu mitinin temel argümanlarından biri seçimin çeşitliliğin olduğu yerde anlam kazanmasıyla ilgilidir. Bu doğrultuda medya çoğulculuğunun olduğu yerde aktarılmaya çalışılan enformasyon aynı ise, orada farklı bir seçim yapmanın anlamı olmayabilir. Schiller da bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

Seçim ve çeşitlilik her ne kadar farklı kavramlar ise de birbirinden ayrı düşünölmeleri de mümkün değildir. Seçmek, ancak çeşitliliğin var olduğu yerde mümkündür. Çeşitlilik yoksa seçmek fiili gerçekleştirilemez. Gerçek seçenekler yoksa, seçmek ya manasız, ya da manipölatif olur. Çeşitliliğin olmadığı bir ortamda seçmenin bir mana ifade ettiği yolunda bir yanlış kasıtlı olarak inşa olunmaktaysa bunun anlamı seçme işinin manipölatif olduğudur (Schiller, 1993, s.34).

Seçme ediminin bir anlam kazanabilmesi için orada çoğulculuktan ziyade çeşitliliğin olması gerekir aksi halde Schiller'in açıklamış olduğu gibi "gerçek seçenekler yoksa seçmek manipölatif olur" bir durum ortaya çıkar. Çoğulculuk bu bağlamda, enformasyonun dolaşımdaki yaygınlaşmasını veya bir fikrin meşrulaştırılmasında ki durumu ortaya çıkarmıştır. Çeşitlilik ise enformasyonun, farklı yönleriyle ele alınış biçimini ifade etmektedir. Dolayısıyla medya plüralizmi mitinin eleştirel bir bağlamda açıklandığını savunulabilir. Aynı zamanda çoğulculuk bir nevi çeşitliliği ifade etmemektedir. Medya plüralizmi mitine eleştirel bakılabilir ancak iktidarlar, aynı fikri çoğulculukla yayabilme imkânı sağlamıştır. Bu bağlamda siyasal iktidarlar medyadaki enformasyon araçları üzerinde etkisini artırabilir ve bunun neticesinde tüm araçlardan aynı bilginin aktarılması konusunda bir baskı uygulayabilir. Medyadaki tekelleşme, bu çeşitliliğin seçme bağlamındaki anlamsızlığı içermektedir. İktidar ise bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilir kendi ürettiği 'gerçekliği' veya bilgiyi, çoğulculuk üzerinden kitlelere aktarabilir. Schiller medyadaki bu tekel yapıyı, realitenin tek bir versiyonun aktarılması şeklinde açıklamıştır: "Monopolinin kısıtlayıcı, sınırlar koyucu etkilerini açıklamaya ihtiyacı olmasa gerekir. İletişim monopolları faal oldukları her yerde enformasyon seçimine kısıtlamalar getirmektedirler. Realitenin tek bir versiyonunu sunmaktadırlar, bu onların kendi realitesidir." (Schiller, 1993, s.35). Medya profesyonelleri tarafından üretilen içerikler, enformasyon olarak kitlelere sunulmuştur ve kitleler de bu enformasyonlar doğrultusunda hareket etmiştir. Kitlelerin birbirinden farklı enformasyon vermeyen medya araçlarını takip etmesi ayrı seçme edimi olarak gözükse de Schiller'in açıkladığı gibi içerikler benzer olduğu için orada bir seçme ediminden söz edilemeyebilir. Medya bu şekilde siyasal iktidarın söylemlerini meşrulaştırabilir ve kitlelere bu durumu gündelik hayatlarında bir değişiklik yaratmayacak şekilde aktarabilir. Bu doğrultuda söylemin benzer olmasından dolayı medya, kitle üzerinde 'yanlış bilinç' oluşturabilir. İdeolojik yönlendirme medyanın amaçları arasında gösterilmeyebilir ama medyadaki tekelleşmenin bu durumun içerisinde olmasına neden olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Schiller bu duruma, statükonun devamlılığının sağlanmasında sistemli bir yapı olarak bakmıştır. Medya çoğulculuğu, medyada yer alan bir görüşün, daha çok kanal aracılığıyla kitlelere aktarılması demektir. Bu bağlamda siyasal iktidarın kendi varlığının ve devamlılığın sürdürülmesi adına baskı uygulamadan politikalarını benimsetmelerini sağlayabilir. Schiller'da bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

Gerçek manada bir farklılıktan, bir çeşitlilikten yoksun bu iletişimsel çoğulculuk, cari şuur paketleme düzeninin gücünü arttırmakta, var kalmaya devamını kolaylaştırmaktadır. Çok kanallı iletişim akışının varlığı, özgürce enformasyon seçebilme şansının var olduğu yolundaki inancın pekişmesine hizmet etmektedir. Bu arada esas etkisi statükoyu sürekli olarak güçlendirmek şeklinde tezahür etmektedir (Schiller, 1993, s.36).

Medyanın siyasal iktidarı desteklemesinin nedeni sahiplikten kaynaklı çıkar ilişkileri üzerinden açıklanabilir. Medya, bu yüzden “statükoyu sürekli olarak güçlendirme” konumu içerisinde yer alabilirler. Medya sahipliğinin de medya plüralizmi içerisinde etken unsurlardan biri olduğu iddia edilebilir. Bu duruma göre medya özelinde çoğulculuk olabilir ama çeşitlilik yoktur. Dolayısıyla birçok medya kanalının olması farklı sahiplerinin olacağı anlamına gelmeyebilir ve aynı şekilde bir medya şirketinin birden çok yayın yapan medya kanalları olabilir. Medyadaki mesajların tek bir kaynaktan çıkmasını sağlayabilir ve iktidarın da medya üzerinde uygulayabileceği kontrolü kolaylaştırabilir. Bu bağlamda medyadaki çoğulculuk, çeşitliliğin bir göstergesi değildir ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Siyasal iktidarlar, kitleye karşı medya ve ideoloji gibi unsurlar ile birlikte sistematik bir işleyişle hareket eder; kitle buna ek olarak bu unsurların içerisinde toplumsal hayattaki maddi varoluşunu da sürdürmeye çalışır. Kitle iletişim araçlarının bireylerin yaşantısının bir parçası olması gazete ve radyonun bireylerin yaşantısına girmesiyle başlamıştır. Bu doğrultuda gazete ve radyonun İkinci Dünya Savaşında kitlelere enformasyon sağlayan bir yapıda olması, kitle iletişim araçlarının bireylere ve kitlelere olan etkisinde örnek olarak gösterilebilir. Kitlelerin de bu koşullarla birlikte kendi yaşamlarında bu araçları bir pratik haline getirdikleri iddia edilebilir. Dönemsel koşullar gereği sağlanan enformasyonlarda ideolojik bir yönlendirme de yapılabilir ve dolayısıyla kitle iletişim araçları kullanımının bireylerin tutumlarını değiştirmeye yönelik unsurların başında geldiği savunulabilir. Medyanın çoğulcu gibi gözükse ancak çeşitlilikten yoksun olan yapısına günümüz koşullarında da rastlanılabilir. Aynı şekilde kitleye verilen enformasyonların bu çoğulcu gibi gözükse ancak benzer içeriklerin üretildiği kaynaklardan çıktığı da söylenebilir. Yaşadığımız toplumsal koşullarda farklı gazetelerden veya internet siteleri aracılığıyla kitleye aktarılan haberlerde manşetlerin dahi aynı olduğu

gözlenebilir. İrfan Erdoğan'ın açıklamış olduğu tekelleşme, bu durumun göstergeleri arasında yer alabilir. Sonuç olarak medya şirketi sahibinin ideolojisi neyi temsil ediyorsa, medyadan aktarılan görüş de bu ideolojinin bir yansıması olarak nitelendirilebilir.

1.6.2 Medya Manipülasyonu

Medyanın ekonomik bağlamda gelişim göstermesi ile birlikte daha güçlü bir yapıya eğildiği iddia edilebilir. Medya sahibinin devlet ile kurmak zorunda olduğu ekonomik ilişkiler, medyanın varlığını belirleyen faktörler arasında gösterilebilir. Bu bağlamda medya şirketinin ekonomik bağımsızlığı yayınlarının içerik olarak da bağımsız olmasını sağlayabilir. Ancak burada istisnai bir durum ortaya çıkmaktadır o da, reklamdan yani maddi koşullar gereği bu bağımsızlık tam olarak gerçekleşmeyebilir. Aynı zamanda medyanın ekonomik bağımsızlığı sağlanması, baskı ve yaptırımlara maruz kalmamasını ya da içerikleri kendilerinin belirlemesini sağlar. Ancak yine de ekonomik yapının iyileşmesi medya için tam bir bağımsızlık göstergesi sayılmayabilir. Siyasal iktidar medyanın üzerinde başka bir yöntem aracılığıyla baskı kurması kaçınılmazdır. Medyanın ekonomik olarak reklam gelirlerine ihtiyaç duyması, üretim araçlarını elinde bulunduranlara karşı edilgen bir konumda olmasına neden olmuştur. Bu yüzden medyanın da, iktidar ve sermayedarların hegemonyası altına girmesi sonucu ortaya çıkabilir. Kitle iletişim araçlarının da bu bağlamda, kitleler gibi hareket ettiği iddia edilebilir. Medya böyle bir durumun içerisinde ekonomik bağlamda güçlü bir yapıda olmamasından dolayı da yer alabilir. Medya, içerisine girmiş olduğu iktidar ilişkileri neticesinde ideolojik söylemler kullanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Onur Dursun, medyanın iktidar ile olan ilişkilerini şu şekilde değerlendirmiştir:

Günümüz toplumlarında siyasal iktidar, toplumsal süreçleri belirlemede ve şekillendirmede, en etkili aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumda ticaret, eğitim, sağlık, spor, gündelik yaşam, iletişim, inanç vb. birçok unsurun işleyişini siyasal iktidar belirlemekte veya yönlendirmektedir. Toplumsal uzamda sağlıklı ve doğru bir kamuoyunun oluşabilmesi için, toplumun iletişim kanallarına büyük görev düşmektedir. Bu kanallar, bütün odakları eşit bir şekilde temsil etmeli ve siyasal iktidar/siyasal odaklarla, olması gereken mesafesini her zaman korumalıdır. Fakat kitle iletişim araçları üzerinde etkisini göstermeyen bir siyasal iktidar, dünyanın hiçbir ülkesinde, neredeyse söz konusu değildir (Dursun, O. 2012, s.14).

Kitle iletişim araçlarının siyasal iktidarlar için bu neden oldukça önem arz etmektedir. Siyasal iktidarlar bu bağlamda, kitle iletişim araçları üzerinde kuracağı baskı ve uygulayacağı kontroller doğrultusunda bireyleri ve toplumları daha kolay manipüle edebilir. Bu durum da

aynı zamanda önder ve siyasal iktidarların ömrünü uzatan unsurlar arasında gösterilebilir. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan propaganda tekniklerinin, günümüzde de bir metot olarak kullanıldığı iddia edilebilir; bu doğrultuda medyanın manipülasyon içeren bir enformasyonu dahi 'gerçeklik' adı altında sunulduğunu söylemek mümkündür. Kitlese hareketler oluşturan unsurlar arasında medyanın sahiplikten kaynaklı bu tutumu da gösterilebilir. Siyasal iktidar ile medya şirketi sahiplerinin kurduğu dolaylı ilişki, çıkar ilişkilerini de beraberinde getirir. İktidarın yaptırım ve medyanın manipülasyon gücü bu soyutlamanın oluşmasında etken unsurlar arasında yer alır. Mora, manipülasyonun enformasyona yansımaları, *Medya Çalışmaları, Medya pedagojisi ve Küresel İletişim* (2011) iletişim adlı kitabında şu şekilde açıklamıştır:

Manipülasyonun enformasyona yansıtılmasının çeşitli boyutları vardır. Bunlar:

1. Bilgi endüstrisinin hükümet boyutu: Hükümetler enformasyon yapımcısıdır ve yerine getirmekle yükümlü oldukları görevlerin doğal sonucu yapıp ettikleri enformasyon olarak medyaya kaynak teşkil etmektedir. Bu nedenle devlet, kendi mesajlarını, kendi çıkarları doğrultusunda ve kendi çizdiği çerçevede içinde basın kuruluşları aracılığıyla kamuya iletmektedir.
2. Bilgi endüstrisinin ordu-şirketler ilişkisi boyutu: Hızla büyüyen bilgi pazarı kendisini sömürecek birçok uzmanın, özel sektörün ve askeri kurumların işbirliği ile hareket etmektedir. Amerikan askeri, Amerikan ekonomisinin hamisi konumundadır. Amerika, kendi çıkarları ile çatışan ülkelerdeki farklılıkları kışkırtarak iç çatışmayı alevlendirir. Daha sonrada demokrasi adına mücadelede bulunarak kontrolü eline geçirir. Bu durum Amerikan ekonomisinin çıkarları doğrultusunda işleyen bir anlayışa sahiptir.
3. Eğlence ve rekreasyon (eğlendiren) yoluyla statükonun güçlendirilmesi boyutu: Rekreasyon yoluyla iletilen mesajlar, biçim ve içerik yönünden hoş ve eğlendirici olmaları nedeniyle yoğun izleyici çekerek ticari kazanç sağlarken, diğer yandan bilinçli bir şekilde statükonun devamını sağlamayı amaç edinmiş şekilde kodlanmış propaganda araçlarıdır. Amerikan kültür endüstrisi, tüm dünyaya pazarladığı paket programlarla hem para kazanmakta, hem de Amerikan ideolojisinin propagandasını yapmaktadır.
4. Seçim endüstrisi ve kamuoyu oluşturma ve araştırma boyutu: İster siyasi ister ticari amaçlarla yapılıyor olsun, kamuoyu araştırmaları, insanların tercihleri ve alışkanlıkları hakkında güç ve iktidarı elinde bulunduranlara bilgi temin etmeye

yaramaktadır. Kamuoyu araştırmaları, esnasında uygulanan bireyi, daha sonra ise, kamuoyuna açıklanması ile kamuoyunu manipüle etme fonksiyonu işlevi görmektedir. Ayrıca, egemen güç ve iktidarın hoşuna gitmeyen ayrılıkların ortaya çıkmasında da önemli rol oynamaktadır.

5. İkna teknikleri ihracatı boyutu: Medyanın kontrolü, az sayıda kuruluşun elindedir. Bu şirketler aynı zamanda elektronik ürün pazarını da ellerinde bulundururlar. Enformasyon sürecinin hemen hemen tamamı reklam endüstrisi tarafından yönetilmektedir. Reklam endüstrisi ise, tüketim maddesi ve hizmet üreten belli başlı ulusal şirketler tarafından desteklenmektedir.

6. Yeni bir zihin yönetim boyutu: Amerikan yerel kuruluşları, dünyanın her tarafına el atarak dev büyük şirketler şeklinde küresel ekonomiyi kendi denetimleri altına almışlardır. Uluslararası iletişimin ve enformasyon akışının hem üretimini hem de dağıtımını ellerinde bulundurarak, zihinlerin şekillenmesinde, dünya fotoğrafının oluşmasında etkili olmaktadır (Mora, 2011, s.172-273).

Kitle iletişim araçları, artan nüfus yoğunluğundan dolayı, aynı oranda artan sayıdaki seçmene her gün yeni enformasyonları aktarır. Bu bağlamda aktarılan enformasyonlar ile birlikte bireyler üzerinde rıza üretimi de gerçekleşebilir. Rızanın imalatı kavramı açıklanırken sadece bireylerin rızasını almaya yönelik bir tutum ile açıklanmaması gerekir. Rızanın üretimi söz konusu olduğunda medyadaki enformasyonlara ‘gerçekleri çarpıtma’ ve ‘içeriklere sansür uygulama’ gibi etkenlerle siyasal iktidar müdahale edebilir. Bu müdahalenin sebepleri arasında kitlenin davranışlarını biçimlendirme düşüncesi de yer alabilir. Rızanın üretimi veya rızanın imalatının gerçekleşmesi iktidar ve medyanın daha sağlam bir yapıda olmasına olanak sağlar. Kitle iletişim araçlarının temel amaçları arasında gösterilmese de bireylerin rızasını almak, oy verme bağlamında iktidarın işini kolaylaştırdığı söylenebilir. Kitle iletişim araçlarının kitle üzerindeki tutum değiştirmeye yönelik etkisi enformasyon kaynaklarının çoğalmasıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Kitlenin yaşam pratiklerini belirlediği unsurların arasında kitle iletişim araçları ve siyasalın iktidarın yeri fazladır. Sosyo-ekonomik ve psikolojik nedenlerin haricinde, kitle iletişim araçlarının etkisi ve propaganda da kitlelerin edilgen olma nedenleri arasında gösterilebilir; dolayısıyla bu bağlamda kitlenin edilgenliğinden söz edilebilir. Kitle iletişim araçlarındaki bu ekonomik kaygıya bağlı olarak iktidar ilişkilerinin devamlılığı, enformasyonların özdenetim ile şekillenmelerine neden olmuştur. Kitle iletişim

araçları ve medyanın içerisine girmiş olduğu bu durum ile aynı zamanda muhalif düşünce yapısını da şekillendirmek istedikleri söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

İDEOLOJİ

2.1 İdeolojinin İşleyişi

İdeoloji, toplumsal sınıfa ya da bir gruba ait fikir sistemi olarak açıklanabilir. İdeoloji sadece egemen sınıfa ait değildir, egemen sınıfa karşı muhalefet gösteren yapılarında kendi ideolojileri vardır. Otoriter toplumda ise ideolojinin işleyişi oldukça önemli bir yere sahiptir çünkü sistem içerisinde var olan yapının kendi ideolojisini yeniden üretmesiyle hâkim güçler varlıklarını sürdürebilirler. Etimolojik olarak Latince bir kökene sahip olan “ideoloji”, köken olarak fikir-bilimi demektir.

İdeolojinin varlığını sadece iktidar ile açıklamak mümkün değildir. İdeoloji, hayatın her alanında yer alan pratiklerin tamamını temsil edebilir, bu yüzden Althusser’in (2002) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* yapıtında açıklamış olduğu gibi aile, okul gibi etkenlerin kendi içlerinde de işleyen bir ideolojik yapıları bulunmaktadır. Toplumun en küçük yapı taşlarından biri olan aile de ideoloji üreten bir yapıda olabilir ve bu durumun kültürel faaliyetleri de beraberinde getirerek topluma etki ettiği iddia edilebilir. Kültürün de ailelerin ve bireylerin üzerinde yaşam pratiklerini ve alışkanlıklarını belirleyen etken unsurlar arasında geldiği savunulabilir. Aynı zamanda kültür, bir nevi ideoloji gibi işler ve bu işleyiş biçiminin toplumda algılanıp fark edilebilmesi zaman alabilir. Kültür ise yapısı gereği bireylerin gündelik yaşantısını belirleyebilir ve bunu toplumsal normlara dayanarak şekillendirebilir. İdeoloji ve kültür bu açıdan benzerlikler taşır ve iki benzer olgunun normatif ve kurgusal yapılarından dolayı bu olgular karşısında yaşam şekilleri ona göre belirebilir. Bu bağlamda Önder Kulak, Adorno ve kültür endüstrisi hakkında bir derleme yapmıştır. Kulak, (2017) *Theodor Adorno: Kültür Endüstrisinin Kıskaçında Kültür* kitabında ideoloji gibi kültüründe, bireyin kendisine dayatılan ve özümsemesi beklenen bir yapıda olduğunu belirtmiştir:

Kültür Endüstrisi, bireylerin Auschwitz sonrası içine düştükleri *süreğen mutsuzluk* haline karşı kullanılan sihirli bir iksire benzer. Öyle ki toplumdaki mutsuzluk halini üreten ilişkileri olgunlaştırır, kabullendirir ve sunduğu kurgusal yaşantılar aracılığıyla bireylere bir *sahte mutluluk hali* önerir. Bunun koşulu, bireyin zihninde beliren gündelik sorunları bir süre askıya alması ve kültürel ürünler aracılığıyla kendisine sunulan kurgusal yaşantıları özümsemesidir (Kulak, 2017, s.15).

Kültüre karşı bireylerin veya toplumun bir önlem alabilmesi pek mümkün olmayabilir, çünkü kültür de toplumsal pratiklerden oluşan normları belirler. Toplumsal normlara göre hareket edilip, buna göre toplumların gündelik yaşamlarına devam edilmesi istenir. Dolayısıyla bireylere bu kodlamalar toplumsal normlar olarak sunulur ve bireylerden bunlara uyması beklenir. Toplum içerisinde yer alan bireyler, kültürden ve ideolojiden kendisini soyutlamak zorunda değildir ve bu durumdan memnun olabilirler ancak burada bireyin özgür bir birey olmadığı durumu ortaya çıkabilir. Kulak'ın değerlendirmesinde olduğu gibi birtakım gerekçelere dayandırılarak bireylerin bu durumu yaşaması istenebilir ve bireyin bu durumdan kendisini soyutlayabilmesi mümkün olmamaktadır.

İdeolojik etki bağlamında Althusser ve Stuart Hall'un değerlendirmeleri ideolojinin nasıl bir yapıyla işlediğini gösterebilmek için etkili olmuştur. İdeoloji kavramının sosyal bilimlerde yaygınlaşması Marx ile başlamıştır. Marx, ideolojiye olumsuz bir anlam yüklemiştir. İdeolojiyi, yanlış bilince dayandıran Marx'a aynı gelenekten gelen Althusser'de daha farklı bir anlam katarak bu kavramın yapısının devamlılığını sağlamıştır. Althusser ile Marx arasındaki fark Althusser'in ideolojinin varoluşsal bir şekilde gerçekleştiğini dile getirmesidir. Althusser ideolojiye, mevcut düzeni korumak adına yapılan bir terminoloji olarak bakmıştır. Bu bağlamda ideoloji, toplumdaki her bir bireyin hayat akışını belirleyen etkenlerden biridir. Althusser'e göre "Marx'ın dediği gibi, eğer bir toplumsal formasyon üretimde bulunurken, aynı zamanda üretim koşullarını da yeniden üretmezse, hayatını bir yıl bile sürdüremeyeceğini bir çocuk bile bilir" (Althusser, 2002, s.17-18). Dolayısıyla Althusser'e göre ideoloji, kolaylıkla uygulanan bir olgudur. Aynı zamanda ideoloji, kendisini devamlı yinelemek zorunda ve yeniden üretmek zorundadır aksi takdirde orada ideolojinin varlığından söz edilemez. Bir ideolojinin benimsenmesi için toplumun birtakım araçlarla düzenli ve sistematik olarak bu yapının içerisinde yer alması gerekmektedir.

2.2 Louis Althusser ve Devletin İdeolojik Aygıtları

Althusser'e göre ideolojiyi ancak devletin ideolojik aygıtları oluşturur. Bu aygıtlar toplumdaki birçok unsuru oluşturduğu için, bireyler de kendilerini ideolojiden soyutlayamaz. Dolayısıyla bu unsurlar toplumun egemen değer ve fikirlerin özümsemesine aracılık edebilir. Devlet ya da iktidar doğrudan şiddet uygulamayabilir ancak baskısını her zaman toplum üzerinde hissettirilir. Bireyin içerisinde yaşamış olduğu toplumun her alanında bu baskıyı hissedebilmesi mümkündür çünkü bu baskı unsurları aynı zamanda toplumun yapı taşlarını oluşturmaktadır. "Marksist teoride, devlet aygıtının şunları kapsadığını hatırlatalım: Hükümet, Yönetim, Ordu, Polis, Mahkemeler, Hapishaneler vb. ki bunlar bundan böyle bizim devletin

baskı aygıtını adını vereceğimiz şeyi oluştururlar” (Althusser, 2002, s.33). İktidarın baskı uygulamaları gelinen son aşamayı ifade edebilir ve artık baskının uygulanması, dayatmanın da olduğu anlamını taşıyabilir. Devletin Baskı Aygıtları¹⁷, bir süre sonra bireye veya topluma rızasız şekilde düşüncelerini ya da kararları aktarabilir. Devletin baskı aygıtları rızanın imalatını beklemeden doğrudan harekete geçer ve alınan kararları baskıcı bir şekilde uygular. Althusserci yaklaşımda baskı aygıtları ile ideolojik aygıtlar arasında temel farklılıklar bulunur. Bu farklılıkları Althusser şu şekilde açıklamıştır: “DİA’ları Devlet’in (Baskı) Aygıtından ayıran şu aşağıdaki temel farktır: Devlet’in (Baskı) Aygıtı “zor kullanarak” işler, oysa DİA’lar “ideoloji kullanarak işlerler” (Althusser, 2002, s.34-35).

Devletin ideolojik aygıtları da Baskı aygıtlarında olduğu gibi gündelik toplumsal hayatın yapı taşları arasında yer alır. Kilise, aile, okul, hukuk, siyasal partiler, sendikalar, haberleşme aygıtları (medya) ve kültürel aygıtlar Althusser’in önermesindeki devletin ideolojik aygıtlarını oluşturan unsurlardır. Devletin ideolojik aygıtları baskı aygıtlarına göre bireyleri daha hızlı etkileyebilir çünkü ailenin, okulların içerisinde yer aldığı ideolojik yapılara rastlanılabilir. Devletin en önemli ideolojik aygıtlarından biri de medyadır. Çünkü iktidar seçkinleri, kendi ideolojilerinin yaygınlaşmasını sağlamak ve Marx’ın söyleminde olduğu gibi yeniden üretmek için medyaya ihtiyaç duyarlar. Böylece faaliyetlerini ve daha önceden belirledikleri siyasal söylemleri medya ile birlikte hareket ederek topluma sunabilirler. Bu bağlamda Necla Mora da devletin ideolojik aygıtlarındaki işleyişi ve üretim ilişkilerini şu şekilde açıklamıştır:

Devletin ideolojik aygıtlarından olan kitle iletişim araçları, ideolojiyi kullanarak işlemektedir. Bunlar, diğer devletin ideolojik aygıtları gibi aynı hedefe yönelmektedir. Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi, her biri bu tek hedefe doğru kendine özgü yoldan katkıda bulunmaktadır. Siyasal aygıt, bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydururken, haber aygıtı, tüm yurttaşları, basın, radyo, televizyon ile günlük milliyetçilik, şovenizm, liberalizm, ahlakçılık vb. dozları ile beslemektedir. Kapitalist düzeni sürdürmeye hizmet eden aygıtlar, evrensel olarak egemen burjuva ideolojisi ile örtülmüş ve gizlenmiştir. Böylece, kapitalist toplumsal formasyonun yeniden üretim ilişkileri, yani sömüren ve sömürülen ilişkilerinin yeniden üretimi, egemen sınıfın ideolojisinin zihinlere yerleştirilmesi sağlanmaktadır (Mora, N. 2011, s. 3-4).

¹⁷ Aynı zamanda İpek Sunucu, Devletin Baskıcı Aygıtlarının ideoloji ile ilişkisini şu şekilde açıklamıştır: “Althusser’e göre, ideoloji devletin baskıcı aygıtlarının yaptırım mekanizmasını işleten bir aygıttır. Bu sebeple içinde şiddet olgusunu da barındırmaktadır” (Sunucu, 2012, s.33).

Egemen sınıfların ideolojisi değişkenlik göstermiştir ve iktidar konumuna gelen her sınıf kendi ideolojisinin işleyiş göstermesi için mücadele etmiştir. Bu bağlamda kapitalist düzenin sürdürülmesinde veya hâkim ideolojinin devamlılığını sağlamak adına, kitle iletişim araçları bireylere ve kitlelere birtakım duyguları benimsettirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla kitle iletişim araçları ve medya, Necla Mora'nın da ifade etmiş olduğu gibi egemen sınıfın ideolojisini zihinlere yerleştirmektedir. Medya aracılığı ile topluma, gruplara ve hatta bireylere kadar ulaşmak daha kolay olmuştur. Stuart Hall, medyanın ideolojiyi yeniden üretebilme ve bireylere benimsettirebilme konusunda önemli bir işlevi olduğunu düşünmüştür. Nitekim Althusser'in, ideolojinin yeniden üretimi konusundaki değerlendirmesini Hall, medyanın da aracılık ettiğini savunarak aktarmıştır. Bu bağlamda Hall medyanın hâkim ideolojilerin yeniden üretimi hakkında şu şekilde açıklama yapmıştır:

Medya, ideolojik yeniden üretimin 'medya işiyle' sürdürüldüğü ve çelişkili ideolojilerin gerçekten de var olduğu 'sızdıran bir sistemdir'; mevcut siyasal sınıf mücadelesi alanını çelişkili haliyle yeniden üretir (Hall'dan Akt. Turner, 2016, s.118).

Medyanın çelişkili olsa da ideolojiyi yeniden üretme işlevinin devam ettiği iddia edilmiştir. Medya bu işlevleri yerine getirirken aynı zamanda birçok insanı etki altına alabilir. İktidarın ideolojisini kabul ettirmek için ideolojik aygıtlar, baskı uygulayan aygıtlar ve medya birtakım uygulamalarla insanları etkilemeye çalışabilir. Devletin ideolojik aygıtlarındaki unsurlardan biri olan medya, belirli bir ideoloji doğrultusunda haberlerini aktarır ve bu doğrultuda iktidarın söylemleri doğrultusunda hareket eder. Bu doğrultuda kitleler, medyadan gelen bilgileri doğrudan reddeden bir konuma geçmeyebilir ve bir anlam arayışından sonra duruma göre hareket edebilir. İdeolojinin birtakım etkilere neden olması toplumsal hayatta davranışsal olarak düşünme sorgulama yetisini azaltabilir. Stuart Hall, (1996) sorgulama yetisinden uzaklaşan, muhakeme yetisinden yoksun ve bu işlevi yerine getirmeyen 'kitleleri' 'ideolojik ahmaklar' olarak açıklamıştır. Hall'un bu tanımından da anlaşılacağı gibi sorgulama süreci içerisine dâhil olmadan bireyler ideolojiyi anlamlandıramayabilirler. Hall'un ideolojik ahmaklar dediği kitle 'gerçeği' göremeyen kişilerdir. Bu duruma ek olarak Hall sadece küçük bir azınlığın 'gerçeğe' ulaşabileceğini varsayar. Graeme Turner bu noktadan hareketle ideolojiye gerçeklik ve iyi-kötü şeklinde yaklaşmıştır: "İdeoloji bizim gerçeklik bilincimizi oluşturur ve şekillendirir. İyi ya da kötü, biz her daim onun inşa ettiği dünyada ikamet edeceğizdir"(Turner, 2016, s.34-35). Althusser (1980) ise ideolojiye, yanlışlık durumundan ziyade bireylerin içerisinde buldukları maddi koşulları yorumlamaları ve anlamaları şeklinde bakmıştır.

İktidar konumunun medya üzerinde hâkimiyet kurması, söylemin tek bir araç üzerinden değil birçok araçla beraber mesajların kitlelere ulaşmasına olanak sağlamıştır. Bu doğrultuda zamanla medyanın da iktidara ait bir kitle iletişim aracı gibi hareket ettiği söylenebilir. Bu bağlamda James Curran ve Jean Seaton medyanın iktidarı değil sistemi meşrulaştırdığını ve bu yönde ‘gerçeklik’ yaratarak yayın yaptığını iddia etmiştir. Curran ve Seaton’a (1985) göre “medya yalnızca yöneten sınıfın çıkarlarını ifade etmez, daha ziyade dünyanın düzenlenmesinde bağımsız bir işleve sahiptir. Medya basitçe toplumsal gerçekliği ‘yansıtmaz’; gittikçe artan oranda onu kurmaya yardımcı olur”. Gerçeklik anlayışının değişiklik göstermesinden kaynaklı ‘gerçekliğin inşası’ hâkim güçler için daha belirleyici olabilir. Belirli bir ideolojiyi yansıtan medyaya karşı bireylerin bir direniş göstermesi belirli kuramcılar tarafından ‘etki’ doğrultusunda olanaksız olarak görülebilir. Ancak Foucault (2016, s.21): “İktidarın olduğu her yerde bir direniş ya da direniş imkânı vardır” açıklamasıyla özgürlüklerini isteyen ve bu doğrultuda özgürlüğün peşinden giden bireyleri işaret etmiştir. Dolayısıyla ideoloji, her ne kadar iktidar ile özdeşleşmiş bir olgu olarak yer alsada da toplumun birçok bileşeninde yer aldığı için Foucault’ya göre de iktidar ve iktidarın düşünce sistemine bir direnme şekli olarak gösterebilir. İktidar mekanizmasının toplumsal sınıfın davranışlarına yön vermek istemesi ve bunu da devletin ideolojik aygıtlarında birisi olan medya aracılığıyla yapması kitleler üzerinde kurulmak istenen otoriteyi göstermiştir. Medya mesajlarında ideolojinin etkisi, mesajların ‘gerçekliğin’ doğal ve kendiliğinden sunumları gibi görünmesini sağlayarak kendini silmek, gizlemektir. Hall bu olaya ‘gerçekliğin etkisi’ der (Hall’dan Akt. Turner, 2016, s.243). Bu bağlamda medya, kitleleri siyasal iktidarın oluşturmak istediği ideolojik evrenin içerisine entegre etmeye çalışır.

2.3 Gramsci ve Hegomanya

Toplumsal yaşamda davranışlar sonucu, bireylerin bir sınıfa dâhil olması ve bu otoriter baskıdan bireyin kendisini soyutlayabilmesi olarak iki yargıya ulaşılmıştır. Otoriter baskıdan kurtulmak isteyen bireyler, bu durumdan kendilerini “anlamlandırma” ile soyutlar. İngiliz Kültürel Çalışmaları tarafından da açıklanan “anlamlandırma”, ideolojik etki gibi birçok unsurdan bireylerin ve kitlelerin kendilerini soyutlayabilmesi için açıklanmıştır. Bireylerin bir sınıfa dâhil olmak istemesi, siyasal iktidarların da kitleler üzerinde etki uygulamalarına yönelmesiyle sonuçlanır. İdeoloji, iktidar tekeline değildir ancak kendi meşruiyetlerini sağlamak adına direkt olarak bu durumu kullanmaya çalışabilir ve bunu tekrarlamak adına bireylere söylem yoluyla dayatabilir. Yönetici sınıf, güç ve iktidarı elinde bulundurmak istemektedir. Bu durum hegemonyayı ortaya çıkarmaktadır. Gramsci’nin ortaya çıkarmış

olduğu kavram hegemonya kavramı Stuart Hall ve Raymond Williams tarafından da değerlendirilmiştir. Hegemonya kavramı, aynı zamanda Walter Lippman'ın "Rızanın Üretimi" kavramının ortaya çıkmasında katkı sağladığı savunulabilir. Hall hegemonyayı, hâkim sınıfların tüm yaşam fonksiyonlarıyla beraber bir bütün olarak dönüştürerek, yeniden topluma o üstünlüğü iletme biçimi olarak ele almıştır:

Hegemonya, belirli oluşumların tahakkümünün ideolojik zorla değil, kültürel liderlikle sağlandığını ima eder. Hegemonya, toplumdaki ekonomik süreçler üzerinde etkili bir üstünlük sağlamış olan hâkim bir sınıf ittifakının ya da yönetici bloğun, toplumun yaşam tarzlarını, adetlerini ve kavramsallaştırmalarını, kültür ve uygarlık düzeyini, herhangi bir sınıfın dar çıkarlarına doğrudan fayda sağlamadan bir bütün olarak hâkim toplumsal ve üretken hayat sisteminin gelişmesi ve yayılmasını destekleyecek yönde dönüştürüp yeniden tasarlayabilecek şekilde toplumdaki üstünlüğünü yayıp genişlettiği tüm süreçleri kapsar. Bu 'liderlik' anlayışındaki Gramsci'nin en öne çıkan katkısıdır-önemli nokta, hegemonyanın, yasal ve meşru zorunda gerekli miktarda katkısı olmakla birlikte, esasen hegemonya içinde tabi olan sınıf ve grupların aktif rızalarının kazanılması yoluyla elde edilmesidir (Hall'dan Akt. Turner, 2016, s.247).

Hall daha sonra Lippman'ın kavramsallaştırdığı 'rızanın üretimi'¹⁸ kavramının kazanılmasıyla hegemonyanın içinde yer alan sınıf misyonunu tanımlamış olur. Hegemonya baskı uygulamalarıyla dayatıcı bir yol izlemez, tamamen boyun eğenlerin rızasıyla işlevini yerine getirir. Bu bağlamda ideolojinin varlığı birçok kavramı da beraberinde getirmektedir. Marx'ın anlayışına göre hegemonya, otorite sınıfı çıkarlarının, insanlığa ait olan çıkarlar olarak temsil edilmesidir. Bu yaklaşıma göre, yönetici sınıf kendisinden önceki yönetici sınıfa göre daha geniş çıkar durumunu temsil etmektedir. Dolayısıyla bu amaca hizmet etmek bunu sürdürülebilir kılmak için yönetici sınıf, güç ve iktidarı elinde bulundurmaya istemektir. Williams ise hegemonyayı yaşamın tümünü kapsayan pratikler ve beklentiler bütünü şeklinde açıklamıştır:

Hegemonya kavramı egemen sınıfın geliştirdiği ve yaydığı eklemlenmiş ve biçimsel anlamları, değerleri ve inançları dışlamaz. Yalnızca bunların bilinçten farklı olduğunu kabul eder, yani bilinci bu değerler ve anlamlara indirgemez. Tersine, egemen olma ve boyun eğme ilişkilerini pratik bilinç ve tüm yaşama sürecinin yoğunlaşması olarak ele alır. Dolayısıyla hegemonya artık ne yalnızca 'ideolojinin' üst düzeyi ne de ideolojinin çoğunlukta 'idare etme' ya da 'beyin yıkama' olarak görülen denetleme biçimleridir.

¹⁸ Walter Lippmann bu kavramı *Kamuoyu* (1922) kitabında ilk olarak değerlendirmiştir.

Hegemonya, yaşamın tümünü kapsayan pratikler, beklentiler bütünüdür. (Bizim enerji duyularımız kendimizi ve dünyamızı biçimlendiren algılarımız. Hegemonya pratik olarak yaşanıldığında doğrulayıcı görünen anlamlar ve değerler dizgesidir. Dolayısıyla da toplumda birçok insan için gerçeklik duygusu, toplumun çoğu üyeleri için yaşanan gerçekliğin ötesine geçmek çok zor olduğu için, yaşamlarının birçok alanlarında mutlak bir duygu oluşturur.) (Williams, 1990, s.88).

Bu çerçevede Raymond Williams'a göre hegemonya ideolojinin bir özelliği olarak belirmiş ve insanları etkilemek üzere kullanılan bir unsur olarak öne çıkmıştır. Literatüre en önemli katkıyı hegemonya ile yapan Gramsci, üretim araçları mülkiyetinin iktidarın kontrolünde olmasının yeterli olmayacağı ve iktidar konumunu koruyabilmesi için toplulukta yer alan diğer kitlelerin de desteğinin alınması gerektiğini vurgular ve bu durum ancak hegemonya ile sağlanır. Böylece bireylerin ve kitlelerin rızalarının alınmasıyla hegemonya sağlanmış olunur. Hegemonya daha çok otorite işlevi görür, bu işlevi de dönemsel koşullar itibariyle kitle iletişim araçları ile de gerçekleştirebilir. Medya bu yönlendirme işlevinde etkin bir biçimde de destek verebilir ve iktidarın bir aracı gibi hareket edebilir. Medya bu durum ile birlikte iktidarın boyunduruğu altına girer ve liberallerin üretmiş olduğu 'dördüncü güç' söylemi, anlamını yitirir. İktidarın boyunduruğu altına girmek zamanla medya için bir amaç hâline gelmiştir ve Chomsky de bu durumu yansıtan bir değerlendirmede bulunmuştur: "Medyanın 'toplumsal amacı' topluma ve devlete egemen ayrıcalıklı grupların ekonomik, toplumsal ve siyasal gündemlerini halka aşılacak ve bunları savunmaktır" (Chomsky ve Herman, 1998, s.100). Medyanın bu dayatma işlevi ideolojinin açıkça kullanıldığını göstermeyebilir çünkü dayandırdığı nitelikler doğrultusunda bu durumun açığa çıkmasına engel olabilir.

2.4 Walter Lippman ve Rızanın Üretimi

Rızanın üretimi ve hegemonya kavramı ideolojiyle birlikte anlam kazanan kavramlardır. Hegemonyanın inşası otoriter toplumların yapı taşlarından birisidir, böylece rızanın kazanılmasına da öncülük edebilir. Egemen güçlerin, proleter sınıfa baskı uygulamadan rıza göstermelerini sağlamak statükonun devamlılığı için önemli olabilir. Rızanın üretimi, ilk olarak Walter Lippman (1922) tarafından üretilmiş daha sonra Herman ve Chomsky bu kavramı genişletmiştir. Rızanın üretimi kavramı, egemen güçlerin belirli aygıtlar aracılığıyla sınıf ayrımı olmadan olası karşı çıkılabilecek bir duruma karşı tepkisiz kalmalarını veya olumlu bakmalarını sağlamasıdır. Rıza gösterilmesi, devletin şiddet uygulamasına gerek duymadan ideolojilerinin benimsenmesini sağlar. Rızanın üretilmesi ideoloji ile doğrudan ilişki içerisine

girebilir ve hegemonyayı sağlayabilmek için rızanın üretimi gereken olgulardan birisidir. Ancak hâkim güçler, ideolojiyi topluma gerekirse dayatabilir ve bunun nasıl gerçekleştiği toplumsal bileşenler doğrultusunda anlaşılamayabilir.

Dolayısıyla rızanın üretimi gibi ideolojinin de toplum özelinde hızlı bir yönlendirme yapması veya davranış, tutum değişikliğine sürüklemesi mümkün gözükmez. İdeoloji kuramsal bağlamda bir yapı taşı gibi gözükür, çoğu zaman bu düşüncelerini bir araç ya da aygıt ile değiştirebilir ve başka bir düşünce yapısı içerisinde kendisini belli edebilir. Etkinin veya ideolojinin birey tarafından benimsenmesi ve bu durumu toplumsal hayata yansıtması psikolojin de içerisinde yer aldığı bir süreci ortaya çıkarabilir. Tarihsel olarak propaganda ile başlayan bu olgu zaman alabilir ya da dolaylı bir şekilde de gerçekleşebilir. Ancak etkiye karşı önlem alınabilir ve belirli bir anlamlandırma süreci ile bu durumun farkına varılabilir. Etki ve ideoloji anlamsal olarak farklı yapıda gözükmemektedir, dolayısıyla işleyişleri bakımından da aynı durum söz konusudur. Bireyin etki altında kalmasının psikolojik nedenlerle ilgili olabileceği Le Bon, Freud ve Fromm tarafından açıklanmıştır. İdeoloji ise yapısal olarak bir fikir sistemini yansıttığından belirtileri etki paradigmasına göre daha belirsiz olmuştur. Althusser'in *Devletin İdeolojik Aygıtları* metninde olduğu gibi iktidar, sistem içerisindeki aygıtlarla kendini yineleyerek ideolojisini kabul ettirmeye çalışır ve o ideolojik düşünce ile toplumsal hayata devam etmelerini ister.

İdeoloji sadece iktidar veya muhalif yapının kullandığı olgu değildir ve bu ideolojik durum toplumsal yaşamın süreçleri içerisinde yer alabilir. Var olan ya da oluşturulan ideoloji, daha birey doğmadan önce onu “Habitus”¹⁹ ile etkisi altına alır. Bu ideolojik yapı, bir bireyi doğduğu an itibariyle etkisi altına alabilir ve yaşamını kültür gibi etkilerle belirleyebilir. Bu doğrultuda Henri Lefebvre ideolojik etkinin ancak başka bir ideoloji ile yer değiştirebileceğini açıklamış ve ideolojinin de bu doğrultuda bireyleri her zaman etkisi altına alan bir olgu olduğunu

Adem Palabıyık Habitus kavramını, Pierre Bourdieu Sosyolojisinde “Habitus”, “Sermaye” ve “Alan” Üzerine” adlı makalesinde şu şekilde açıklamıştır: “Bourdieu’nün Habitus kavramı, insanların belirli kültürler veya alt kültür içerisinde yaşamaları sonucunda zihinlerinde sahip oldukları temel bilgi stokunu anlatır. Bu yüzden işçi sınıfı kökenli biri kendi davranışı içinde bu çevrenin etkisini taşıyacaktır (örneğin, evliliğe karşı tutumuna göre, vb.). Habitus sadece inşa deneyimlerinin algılanmasına sistematiklik kazandıran ve yapılandıran bir yapı değildir. O daha ziyade yapılandırılmış bir yapıdır: O, toplumsal uzayın algısını sistemleştirmenin, mantıksal sınıflara bölmenin bir kuralı, kendi sistemi içinde toplumsal kategorilere ayırmanın içselleştirilmesinin bir tezahürüdür. En temelde, yapısal belirleyicilerin soyut mantığı ile bireysel yaratıcılığın parçalı-mikro özneliği arasında bir orta yol arayan Bourdieu, habitus kavramını failleri içerden yöneten yapılaştırmacı bir mekanizma olarak tanımlar. Habitus’un pratik mantığın kaynağına ve “oyun duygusu”na karşılık geldiğini, faillerin eylemlerini organize eden bir ilke olarak işlediğini iddia eder; habitus en temelde, dışsal toplumsal yapıların içselleştirilmesiyle ortaya çıkar. Herhangi bir çevre veya toplumsal formasyon içindeki varlık koşulları pratiği biçimlendiren habitus’u üretir” (Palabıyık, 2011, s.128).

anlaşlmıştır. Lefebvre'ye göre (1964), ideolojinin yerini ancak başka bir ideoloji alabilir ya da bir ideoloji başka ideoloji ile mücadele edemez. İdeolojik uygulamalar, devletin haricinde de kendisini gösterebilir. Bunlar gündelik toplumsal hayatın bir parçasıdır; aile, sosyal hayat, medya gibi her bir yapının farklı ideolojileri vardır. Hâkim güçler bu ideolojiler doğrultusunda meşruiyetini sağlayabilir ve koruyabilir. Dolayısıyla hâkim güçlerin devamlı olarak ideolojiyi üretmeleri gerekir.

Devletin ideolojik aygıtlarının başında gelen medya ve medyanın ürettiği tarafsız habercilik mitinin de, bu koşullara bağlı olarak ideoloji doğrultusunda işledikleri anlaşılabilir. Medyanın bağımsız ve tarafsızlık ilkesi altında, haber paylaşımlarının belirli bir ideolojiyle aktarıldığı ortaya çıkmaktadır. İdeolojilerin etkisi altında her bir birey taraf haline gelebilir. Bu çerçevede iktidarlar kendi meşruiyetini sağlamak adına da medyayı kullanmaktadır. Bu doğrultuda iktidar seçkinlerinin medya aracılığıyla ideolojilerini yeniden ürettiği iddia edilebilir. Medyanın iktidarın kontrolündeki bir araç gibi hareket etmesi iktidarın zoru ile değil medyanın rızası ile de gerçekleşebilir, bu durum kitlenin psikolojisiyle de benzerlik gösterebilir. Gücü elinde bulunduranlar, medya aracılığıyla baskı kullanmadan siyasal iktidarın devamlılığını sağlayabilmek için bireylere yönelik rıza üretimi uygularlar. Toplumun rızasını almak, rızasız rıza ile de gerçekleşebilir²⁰. Bu durumu, bireyler tutumlarında içselleştirebilir ve özgürlüklerinde olduğu gibi iktidarın baskı ve uygulamalarına maruz kalmadan kendi rızalarını teslim edebilirler.

2.5 İdeolojinin Etki Alanında: Dil ve Söylem İlişkisi

İdeolojinin etkili olduğu bir diğer alan ise metindir. Metinler de ideolojiyi doğrudan üreten bir konumda yer alabilir ve bu ideolojinin aktarılmasında en önemli araçlardan birisidir. Bu çerçevede Necla Mora da metin içindeki ideolojiyi şu şekilde değerlendirmiştir: “İdeoloji, mesajları üretmek için kullanılan göstergesel kurallardır. İdeolojiyi okumak demek mesajların görünmeyen yüzünü okumak demektir” (Mora, 2011, s.3) Sınıfsal ayrımların oluşmaya başladığı zamanda gazetelerin manşetleri de bu duruma göre şekil almıştır. Gazetelerde yer alan söylemlerin her kelimesi, bulunan kurumun ideolojisini gösterir. Aynı zamanda ideolojinin etkinliğinin metinlere olan yansıması da görülür. Bu bağlamda Levent Yaylagül medya

²⁰ “Egemen düzenin koşullarını açıklayan, meşruiyet kazandıran, bazen methiyeler döktüren mitleri kullanan bu manipülatörler, seçkin azınlığın çıkarları doğrultusunda düzenin devamını sağlamak için halkın rızasını alırlar. Bunun için fark ettirmeden onları manipüle ederek rızasız rıza üretimini gerçekleştirirler. Manipülasyon, baskı yönetimleri ile istenilen sonuçların alınmasının mümkün olmadığı durumlarda kullanılan bir yöntemdir” (Mora, 2011, s.168-169).

içeriklerinin içerisinde ideolojik anlamlar olabileceğini ve yan anlamların, metinlerin sistemli şekilde tekrar etmesiyle ideolojinin bireylere kazandırılmaya çalışıldığını aktarmıştır.

Medya içeriği bir şeyler anlatırken bu anlatının sadece düz bir anlamı yoktur. Her metinde ilk bakışta göze çarpmaya gizli anlamlar ve ideolojiler de yer alır. Özellikle siyasal ideolojik anlamlar, bu gizli yan anlamların sürekli ve ince bir şekilde tekrarlanmasıyla topluma aktarılır (Yaylagül, 2008, s.117).

Söylem ve ideolojinin bir araya gelmesi ile birlikte ön plana çıkan medya metinlerinin, hedef kitle üzerinde daha çok etkilemesi amaçlanmıştır. İdeoloji ve söylemin birlikteliği baskıyı da beraberinde getirebilir ve iktidar konumunun diğer türlü baskı uygulamalarına gerek kalmayabilir. Bu bağlamda İngiliz Kültürel Çalışmalar²¹ geleneğinden gelenler de, medya metinlerinde ve çalışmalarında medyaya, egemen sınıfın görüş ve düşüncelerini topluma kabul ettirmeye çalışan ideolojik bir aygıt olarak bakmışlardır.

İktidar seçkinleri, rızanın üretimini gerçekleştirdiği takdirde ideolojileri doğrultusunda düşüncelerini yeniden üretebilir ve topluma aktarabilir. Bu aktarım sırasındaki en temel araçlardan biri dildir. Metinlere yani dile yansıyan ideoloji de bu etkenlerden biri olabilir. Söylemi üreten iktidar konumu; aynı zamanda yarattığı ideolojik söylemi, toplumun kendi düşüncesiymiş gibi yansıtır. Dil, ideolojinin ifade edebilmesinde ve yeniden üretilebilmesinde önemli bir rolü üstlenir. Dilin kullanımı söylem olarak önemlidir çünkü arkasında yönlendirici bir mekanizma, ideolojik bir söylem vardır. Dil, iletişimi gerçekleştiren bir araç olduğu kadar kontrolü de sağlamaktadır ve güçlü ideolojik bir düzenek olarak işlev görmektedir. İktidar, kendi üretmiş olduğu bilgiyi yine kendisi yönetmektedir. Bu bağlamda söylemi üreten, söylemi istediği şekilde yansıtabilir. Bu çerçevede iktidar seçkinleri, kendi ideolojisi doğrultusunda belirli bir konuda diğerlerinden önce görüşte bulunuyorsa doğru veya haklı görünebilir. Ferdinand De Saussure'e göre (1998) dil düşüncelerin aktarılma sistemidir. Saussure'de bu çerçevede dilin işlevselliğini anlatarak, göstergeler dizgesi olduğunu iddia etmiştir:

Dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir. Onun için de, yazıyla, sağır-dilsiz abecesiyle, simgesel nitelikli kutsal törenlerle, incelik belirtisi sayılan davranış

²¹ İngiliz Kültürel Çalışmalar geleneğinin medya metinlerindeki analizi ve ideoloji ile ilişkisini Banu Dağtaş şu şekilde açıklamıştır: “Medya metinlerinin üretim ve tüketim süreçlerinin, ideoloji merkezli çalışılması İngiliz Kültürel Çalışmaları ile başlamıştır. İngiliz Kültürel Çalışmalarının medya metinlerine yaklaşımını, doğal olarak medyaya ilişkin bakış açıları belirler. İngiliz Kültürel Çalışmaları medyayı, toplumda hakim ideoloji ve değerleri yeniden üreten bir kurum olarak görür. Bu yaklaşım medya metinlerinin ideolojik analizinin gerçekleşmesini sağlamıştır” (Dağtaş, 1999, s.335).

biçimleriyle, askerlerin belirtkeleriyle, vb., vb. karşılaştırılabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir (Saussure, 1998, s.46).

Saussure buradan yola çıkarak göstergebilimi kurmuş ve göstergelerin dil ile ortaya çıktığını savunmuştur. Aynı şekilde dilin, ideolojiden önce bir ulusu yaratan niteliklerin başında gören Saussure, dilin ögesinden şu şekilde bahseder: “Bir ulusun töreleri dilini de etkiler; öte yandan, ulusu yaratan, büyük ölçüde dildir” (Saussure, 1998, s.52).

Yönetici sınıf, statükonun devamlılığını sağlamak adına kitlelere birtakım iktidar uygulamalarıyla yaklaşabilir çünkü kitlelerin tutumu da bu duruma yönelik olmuştur. Yönetici sınıf, baskıcı uygulamalarla da hedef kitleye yönelik söylemlerinde bunu gösterir. Bu uygulamaların arasında şiddet de iktidar için bir metot olarak gözükebilir. Ancak iktidar konumu, doğrudan şiddet uygulamak yerine bu durumu medya aracılığıyla uygulayabilir. Bu durum metinler içerisinde gözükmese de doğrudan anlamının haricinde yan anlama bakılarak aktarılmak istenilen anlaşılır. Roland Barthes’a göre medya çalışmalarında yer alan metinlerin içerisinde iki anlam barınmaktadır. Barthes bu doğrultuda yan anlamın önemini vurgulamıştır ve ilk anlamın, yan anlama göre geri kalmasının nedenini anlam bütünlüğündeki eksiklik ile açıklamıştır:

Ne var ki gelecek hiç kuşkusuz yananlam dilbiliminindir, çünkü toplum, insan dilinin kendisine sağladığı birinci dizgeden kalkarak ikinci anlam dizgeleri geliştirir durmaksızın. Kimi kez açık, kimi kez örtülü, usçullaştırılmış biçimde gelişen bu oluşturucu eylem gerçek bir tarihsel insanbilimle çok yakından ilgilidir. Kendisi de bir dizge olan yananlam, gösterenler, gösterilenler ve bunları birbirine bağlayan bir oluş (anlamlama) kapsar (Barthes, 1979, s.88-89).

Yan anlamlar bu doğrultuda yönetici sınıfın kullanabileceği yöntemler arasında yer alır ve ideolojilerini aktarma sürecinde, kitlenin psikolojisini etkileyecek şekilde kullanabilir. Barthes aynı şekilde yan anlamın içerisinde mutlak şekilde ilk anlamı barındırması gerektiğini ifade etmiştir: “yan anlam düz anlamlı bir bildiriye nasıl kaplarsa kaplasın, onu tüketmez: Her zaman düz anlamdan bir şeyler kalır geriye (yoksa söylem olanaksızlaşır)”(Barthes, 1979, s.89).

Hâkim sınıf ve medya aracılığıyla aktarılan her işitsel ve metin kaynaklı göstergeler, anlam üzerine kurulu bilim dalı olan göstergebilim ile açıklanır. Anlamı anlamak ve göstergelerin anlamlandırılması göstergebilimin amaçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Saussure, göstergebilimde üç bilimsel yöntem belirlemiştir ve anlamın çözülmesinde

bu yöntemler etkili olmuştur. Saussure, bu üç yöntemi başka çağrışımlarla değil kendi isimleriyle belirtilmesini ve amaçlarını şu şekilde açıklamıştır:

Burada söz konusu edilen üç kavram, karşıt olmakla birlikte birbirini çağrıştıran adlarla belirtilirse anlam belirsizliği de sona erer. Önerimiz şu: Bütünü belirtmek için *gösterge* sözcüğü kullanılmalı, kavram yerine gösterilen ve işitim imgesi yerine de gösteren terimleri benimsenmelidir. Gösteren ve gösterilen terimleri hem kendi aralarındaki, hem de bütün kurdukları karşıtlığı belirtmek gibi bir yarar sağlar. Göstergeye gelince: Bu sözcükle yetiniyoruz, çünkü gündelik dil başkasını esinlenmedi bize esinlendi (Saussure, 1998, s.111).

Göstergebilimsel yaklaşımdaki bu üç yöntem; gösterge, gösteren ve gösterilen şeklinde belirtilmiştir. Bu yöntemler sadece bir sinema karesinin yorumlanması yerine, metinler üzerindeki kodlanmış söylemlerin kod açılmasıyla anlamlandırılmasına olanak sağlamıştır. Metinler üzerinde kod açımının yapılabilmesi için göstergede yer alan düz anlam ve yan anlamlara bakılır. Roland Barthes çalışma alanı doğrultusunda metnin düz anlam ve yan anlamlarına bakmıştır. Düz anlam, metni olduğu gibi kabul eder ve arkasında yer alan ideolojiyi ortaya çıkarır. Yaylagül'e göre (2008) de bu durum, yan anlamlar ideolojilerin aktarılmasında kullanılan üst dil olarak kullanılabilir. Bireyler, ideolojiyi anlamlandırma süreci ile yönetici sınıfın kitle üzerinde uyguladığı etki olgusundan kendilerini soyutlayabilirler; dolayısıyla kitleler bu durumdan kendilerini soyutlayabilmek için yan anlamla ve yan anlamların barındırdığı söylemler ile anlamlandırılabilirler. Bu şekilde medya, ideolojiyi de kullanarak 'gerçekliği' inşa eder. İktidar konumu, kendi söylemlerini meşru hale getirmek için medya ile olan ilişkilerini sürdürebilir; bu durumu 'dil' ile birlikte izler kitleye mesajlarını aktarabilir. Bu söylemler, siyasal iktidarın meşruiyetinin devamlılığını sağladığı kadar, gündem belirlemek ve toplumu manipüle etmek için de kullanılabilir.

İdeoloji, dilde metin veya söylem olarak da kullanılabilir. Bu bağlamda iletişim alanında dilin bir önemli bir yeri bulunmaktadır. Gündelik toplumsal hayatta iletişim kurulurken söylemler, bireyleri ikna etmek için kullanılabilir ve bu ikna işlevi ideolojinin yeniden üretilebilmesiyle de ilişkilendirilebilir. Toplumsal hayatta bireyler bu durumun içinde olduklarını fark edemeyebilir, ancak dilin insanın iletişimini sağlayan temel niteliklerden birisi olması, dili olduğu gibi yani düz anlamıyla kabul edileceği anlamını taşımayabilir. Toplumdaki bireylerin birbirleriyle kuracakları iletişimde ideoloji, dildeki ve söylemdeki belirti gösteren unsurlardan birisidir.

2.6 İktidar

Kitle iletişim araçlarının etkisiyle birlikte, bağımsız üç kuvvet olan yasama, yürütme ve yargının arasına, liberal iletişim kuramcıları medyayı bir dördüncü kuvvet olarak sunmayı denemişlerdir. Ancak zamanla birlikte medya, iktidar sahiplerinin yönetimi altına girmiştir ve ideolojilerini medya aracılığıyla aktarıp, yeniden üretmeye başlamışlardır. Bağımsız bir kuvvet olarak ortaya çıkarılmaya çalışılan medyanın, ortaya çıkış gerekçesi ile birlikte muhalif bir tutum göstermesi beklenirken, iktidarların bir parçası haline geldiği iddia edilebilir. Egemen medya anlayışının ortaya çıkmasıyla iletişim pratikleri yeniden biçimlendirilmiştir. Medya, söylem olarak özgür bir yapıda olduğunu aktarır; bu durumu kullanarak toplumsal hayata etki etmeye çalıştığı düşüncesi ortaya çıkabilir. İktidarın medyaya tanıdığı özgürlük sınırlı olabilir, bu durumu aşmaya çalışan veya aşan medya şirketleri; iktidarın birtakım yaptırımlarına uğrayabilir ve bu doğrultuda medya şirketleri güç kaybedebilir. Dolayısıyla iktidarın uygulamış olduğu sınırlılık neticesinde haber merkezleri ve ajanslar tarafından paylaşılan içerikler, iktidarın istediği çerçevede gündemi belirlerken yetersiz kalabilir.

İktidar bu durum karşısında kendi suni gündemini belirleyebilir ve bunu medyanın topluma kabul ettirmesini isteyebilir. Bu suni gündem özellikle ‘gerçeklik’ vurgusuyla topluma kitle iletişim araçlarıyla aktarılmaya çalışılır. İktidarın yaratmış olduğu bu suni gerçeklik medya ile birlikte topluma aktarıldığında, iktidar seçkinlerinin varlığının devamlılığını ve ömrünü uzatabilme durumu ortaya çıkabilir. Dolayısıyla bu kapsamda, iktidar ve iktidar ilişkileri Foucault bağlamında ele alınacaktır.

2.6.1 Foucault’da İktidar ve Bilgi

İktidarın yaratmış olduğu sahte gerçeklik ve medya ile birlikte kitlelere aktarılan bu durum, bilginin önemini ortaya çıkarıyor. Bu bağlamda Esra Arsan ve Savaş Çoban yaratılan sahte gerçekliği kitlelere aktarılmasını açıklamıştır: “Kitle iletişim araçlarıyla kurgulanmış yalancı gerçeklik, bilgisizleştirici öyküler kitlelere sunulur. Haber, bilgi ve enformasyonun belli bir ideoloji çerçevesinde istenilen miktarda ve şekilde verilmesi iktidarı ayakta tutar; ona kendisini ve ideolojisini yeniden üretmesi için imkân verir. İktidarın bilgiyi tekelleştirmek istemesinin altındaki ana neden budur” (Arsan ve Çoban, 2014, s.27). Bilgiyi üreten bilgiyi yönetir. Dolayısıyla iktidar ürettiği bilgi ve yaratacağı gerçekliği, kitle iletişim araçları aracılığıyla kitlelere aktarır ve kitlelerin algılarını değiştirip tutum değişikliğinin ortaya

çıkmasını bekler²². Bilgi olmadan iktidar kendi varlığını sürdüremeyebilir, aynı şekilde insanlar üzerinde iktidar uygulanması güçleşebilir ve kontrol sağlanamayabilir. Foucault bilginin önemine vurgu yaparken, iktidarın bu durumu nasıl kullanması gerektiğini vurgular:

Hiçbir bilgi kendi içinde bir iktidar formu, bir iktidar fonksiyonu ve diğer iktidar formlarına bağlı bulunan bir iletişim, kayıt, insanları toplayıp kontrol etme ve kendi sistemini yayma düzeni olmaksızın şekillenemez, varlığını devam ettiremez. Hiçbir iktidar da bilginin üretimi, bilginin düzenlenmesi, dağıtımı ve alıkonması olmaksızın uygulanamaz, gerçekleşemez (Foucault'dan Akt. Özçetin, 1980, s.131).

Foucault iktidarın bilgi olmadan başarılı olamayacağını aktarmıştır çünkü bilgi olmadan da ideolojinin yeniden işleyişi gerçekleşemez ve kitleleri etkileyemez. İktidar medya ve diğer kitle iletişim araçlarıyla, topluma enformasyon verir ve bu verileri kendi lehinde üretip, geliştirebilir. Foucault'ya (2012) göre iktidar ve bilgi arasında doğrudan bir ilişki vardır ve birbirlerine eklemlenirler. Bu bağlamda iktidar, bilgiyi merkezine almıştır ve oluşturulacak olan yapıyı bu duruma göre belirlemektedir. Kitleler, gelen enformasyonla birlikte bilgiye bağımlı hale gelebilirler ve bu durumu bir hak olarak görebilirler. Dolayısıyla bilgi, iktidarın baskı uygulamadan yönetebileceği bir fonksiyon olarak yer almıştır. İktidarın üreteceği ve ürettiği bilgi, aynı zamanda iktidarın araçlarından birisi haline dönüşebilir. Aynı şekilde medyanın iktidarın üretmiş olduğu bilgi ve enformasyonları paylaşması sonucunda kitle, gelen bilginin doğruluğuna ve kaynağına bakmaksızın bilgiyi kabul edebilir. Kaynağın öneminden ziyade bilginin önemi kitleler için daha önemli olabilir. Foucault iktidar ve iktidar ideolojisinin işleyişini bilginin kullanılışı ile açıklamaktadır:

Oysa, iktidarın bilgiye, bilginin iktidara sürekli eklemlendiği kanısındayım ve ben bunu ortaya çıkarmayı denedim. İktidarın falanca keşfe, filanca bilgi biçimine ihtiyacı olduğunu söylemekle yetinmemeli, iktidar işleyişinin bilgi nesnelere yarattığı, bunları ortaya çıkardığı, enformasyon biriktirdiği ve kullandığı da söylenmelidir. İktidarın, İktisadi iktidarın gündelik olarak nasıl işlediği bilinmezse iktisadi bilgiden hiçbir şey anlaşılır. İktidarın işleyişi sürekli olarak bilgi yaratır ve aksi yönde, bilgi de iktidar etkilerine yol açar (Foucault, 2012b, s.35).

²² Vedat Çelebi "Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi" adlı makalesinde bu durumu açıklamıştır: "Foucault'ya göre, bilgi, iktidar araçlarınca şekillendirilerek yayılmaktadır. Bu çerçevede bilimin iktidarın önemli bir uzantısı olduğuna dair çözümlerinde geniş ölçüde yer vermiştir. Bu anlamda, ona göre bilim, aydınlanma düşünürlerinin aksine bir özgürleştirme aracı değil, aksine iktidarın denetim mekanizmalarından biridir ve bireyleri hapseder" (Çelebi, 2013, s.515).

Foucault'ya göre bilgi, iktidardır; bilgiye hâkim olan etkiye hâkim olmuştur ve iktidar bu durumu kitle iletişim araçlarıyla kontrol altında tutmaya çalışabilir. Bilginin iktidar konumu yaratmasından dolayı, bu duruma gündelik toplumsal hayatta da rastlanılabilir. Bu doğrultuda bilgi, artık yanlı bir araç haline dönüşmüştür ve iktidarın ideolojisini yeniden üretebilmek adına kullanılmaya başlanmıştır. İktidarın bilgiyi kullanımını, kitleye dayatılan bir gerçek olarak sunulur ancak bu durum medya tarafından iktidarın söylemi olarak yansıtılır ise bağımsızlık söylemini vurgulayan medyadan uzaklaşmaya başlayabilir. Toplumun medyadan uzaklaşması hem iktidarın hem de medya şirketlerinin aleyhine bir durum ortaya çıkarabilir, bu durum ekonomik ve politik açıdan da medya şirketlerine etki edebilir. Bu nedenle medya, reyting ve tiraj kaygısı göttüğünü hissettirmeden, pragmatik davranışlarla bilgiyi iletilerin içerisine entegre eder.

İktidarın bilgiyi kullanımından dolayı etkilere neden olabileceğini Foucault açıklamıştır. Propaganda modelinde ise bir sonuç elde edilmesi gerekiyorsa güçlü bir etkiyle karşılaşılması gerekebilir. Lasswell, toplumun veya bireylerin sistemli olarak tutum değişikliği ile sonuçlanabilmesi için devamlı olarak etki altında olduğunu aktarmıştır ve bu durumu da kendi modeli ile açıklamıştır. Kültürün, ideoloji ve etkinin işleyiş bakımından bir pratik olarak yerleştirilmesi toplumsal koşullara bağlıdır. Etki, dolaylı olarak dayatılabilen bir olgu olabilir ve zamansal olarak da uzun vadede gerçekleşebilir, dolayısıyla etki tek başına kavram olarak yeterli olmayabilir.

İdeolojinin ve etkinin anlamsal olarak ayrılmasa da, içerik olarak ayrıldığı bir nokta vardır. İdeolojinin daha uzun bir süre boyunca bireylerin yaşantılarında olması gerekir ancak bu yolla birey bir ideolojiyi benimseyebilir ya da o ideoloji doğrultusunda yaşamsal normlarını belirleyebilir. Etkinin Lasswell'in söylediği gibi güçlü bir yanı olabilir veya kısa vadede doğrudan, hedefleri doğrultusunda kitle iletişim araçları aracılığıyla toplumu birtakım söylemlerle hipnoz etkisiyle yönlendirebilir. Etkinin diğer iletişim çalışmalarına göre daha kapsamlı olmasının nedeni ise içerik olarak birçok bileşeni barındırması olabilir. Bu nedenlerden önder ve kitlenin psikolojisi, en temel iki neden olarak sayılabilir. Nazi Almanya'sı örneğinin göstermiş olduğu gibi Freud'un tanımlamış olduğu kitleler, belli mesajlar doğrultusunda bir önderin boyunduruğu altına girmek ister; kitleler bu boyunduruğun altına girdikten sonra önderin kendilerine verecek olan mesajları, hedefleri ve birtakım dayatmaları bekleyebilir. Dolayısıyla önder, kısa vadede veya dolaylı şekilde kitleyi etkisi altına alırken kitlenin buna yanıt vermesi, önderin kitlenin üzerinde oluşturmak istediği baskıya bağlıdır. Etkinin içerisinde yer alan propaganda da bu yolda bir araç haline gelmiştir.

Halkla ilişkilerin önde gelen isimlerinden olan Edward Bernays, Walter Lippmann'dan sonra rızanın üretimini Birinci Dünya Savaşı sonrasında değerlendirmiş ve bu doğrultuda propagandayı ve halkla ilişkileri “demokrasinin özü” olarak belirtmiştir (Bernays, 1947, s.114). Bernays da propagandayı yani etkiyi bir şekilde aklamaya çalışmış ve bunu demokrasi ile bütünleştirerek propagandanın ve etkinin meşruiyetini sorgulatmamaya çalışmıştır. Bernays, aynı zamanda ikna durumunu kullanarak etkili sonuçlar elde etmiştir²³.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTLE PSİKOLOJİSİ

3.1 Le Bon ve Freud'un Kitle Değerlendirmeleri

Kitle, bireylerin bir araya gelmesi ile oluşan ve kalabalık anlamına gelen bir kavramdır. Kitlenin oluşabilmesi için bir amaç ve hedef gereklidir. Kitleler kendi amaçlarını da yaratabilir ancak bu durum etki, ideoloji ve propaganda gibi birtakım unsurlar aracılığıyla da gerçekleşebilir. Psikoloji ve iletişim çalışmalarının içerisinde de yer alan kitle ve kitle psikolojisine, bu bağlamda Gustave Le Bon ve Sigmund Freud'un metinleri yön vermiştir. Le Bon'a (2011, s.15) göre “Kitle (kalabalık, yığın) kelimesi, basit ve alelade manasıyla, milliyetleri, meslekleri ve cinsiyetleri ve kendilerini bir araya toplayan tesadüf her ne olursa olsun rasgele bir fertler topluluğunu ifade eder”. Kitlelerin duygu ve davranış biçimleri bireylere göre olağandan daha ölçsüz biçimde gerçekleşebilir ve kitleler bu durumu bağlı buldukları önderde de arayabilirler. Erol Mutlu ise Deniz McQuail'in “kitle” kavramına dair tanımlamasını (2019) *İletişim Sözlüğü* kitabında şu şekilde ele almıştır:

Bir öz-kimlikten, öz-bilinçten yoksundur ve birtakım amaçları gerçekleştirmek için örgütlü bir şekilde bir araya gelip eylemde bulunma yetisine sahip değildir; değişen sınırlar içinde değişen bir bileşimle karakterize olur; ayrı türdendir, tüm toplumsal katmanlardan ve demografik kümelerden gelen büyük sayılarda kişilerden oluşur; ama özgül bir ilgi nesnesini, kendisini güdüp yönetmek isteyenlerin algısına göre seçme davranışında ise türdeştir (McQuail'den Akt. Mutlu, 2017, s.188).

Kitlelerin eğilimleri, kendilerine devamlı olarak baskı uygulayana karşı olmuştur ve bu duruma göre de kitleler otoritenin gücüne karşı bağımlı hale gelmişlerdir. Theodor Adorno'ya

²³ Kadınların sigara içmesini sağlayan Bernays, ikna, propaganda ve etki gibi unsurlarla bu durumu başarıyla sonuçlandırmıştır. Sigara içerek toplumda bir kabul görmelerini sağlayan Bernays “Eğer bir kadın sigara içiyorsa, bu onun daha güçlü ve bağımsız olduğunu göstermektedir” (Güler, 2018, s.79). Demiş ve sigara şirketinin satışlarının artmasını sağlamış ve kadınların sigara içmesinde aracı olmuştur.

göre bu güce olan bağımlılık şu şekilde gerçekleşmektedir: “Kitlenin önderi hep kendisinden korkulan atadır. Kitle hep kendisine sınırsız bir güçle egemen olunmasını istemektedir, aşırı derecede otorite düşkündür”(Adorno, 2011, s.34). Adorno’nun bu düşüncesine göre kitle, otorite boşluğuna karşı odak noktalarını değiştirebilir ve güç uygulayana eğilim gösterebilir. Bireylerin bir araya gelmesi ile oluşan bu yapının, tutumlarındaki değişkenliklerini ve davranışsal boyutlarını Le Bon açıklamıştır. Bu bağlamda Le Bon, kitle olgusunda kitlenin oluşumunu ve hangi dinamiklerle hareket ettiklerini şu şekilde açıklamıştır:

Kitleyi yaratan bireyler, ne türden olursa olsun, yaşayışları, işleri güçleri, karakterleri, zekâları birbirine ne denli benzerse benzesin ya da birbirinden ne denli ayrılırsa ayrılısın kitleleşme sonucu, yalnız ve yalnız bu nedenden ötürü ortak bir ruh kazanır; dolayısıyla, her biri tek başınayken hissedeceği, düşüneceği ve davranacağından bir başka türlü hisseder, düşünür ve davranır. Öyle duygu ve düşünceler vardır ki, birbiriyle kaynaşır bir kitle oluşturmuş bireylerde rastlanır ancak ya da söz konusu bireylerde eylemlere dönüşür. Bir organizmadaki hücreler nasıl bir araya gelerek tek bir varlık oluşturmuşsa, psikolojik kitle de biran için birbiriyle kaynaşmış aynı türden öğelerin oluşturduğu geçici bir varlıktır (Le Bon’dan Akt. Freud, 2000, s.11).

Le Bon’a göre kitledeki davranış eğilimi tutarsızlık gösterebilir bunun nedeni bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan kalabalığın kendisidir. Birey gündelik toplumsal hayatta göstermeyeceği tutum ve davranışları, kitle içerisinde rahatlıkla gösterebilmiştir. Bu çerçevede kalabalığı kontrol etmek gerekir ve her kalabalığın bir sözcüsü, lideri veya önderi²⁴ bulunur. Önder de kitleye öncülük eder ve kitleye yönlendirici talimatlarda bulunur. Toplumsal olarak benzer düşüncedeki bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan kitle, önderinin mesajları doğrultusunda hareket eder. Kitle içerisinde bir araya gelen bireyler, kıvanç ve öfke gibi duygulardan kaynaklı birtakım ruhsal değişim yaşayabilirler. Bu durum kitle içerisinde birçok duygunun var olabileceğini de doğrulayabilir. Kitle bir araya gelince, edilgen bir konuma düşebilir, çünkü kitlenin duyguyu içselleştirerek hareket etmesi yönlendirici unsurların bir neticesidir. Sonuç olarak kitle, kendi isteklerinden bağımsız şekilde de oluşabilecek tehlike ve unsurların farkına varamayabilir. Erich Fromm bu durumu kitlelerin eğilimleri ve etkilenmeleri üzerinden açıklamış ve bir araya gelince sorgulama yetilerinden uzaklaştıklarını söylemiştir:

²⁴ Nil Çokluk Cömert, önderin geleneksel olarak kitle üzerindeki etkisini ve yeni toplumsal hareketlerle birlikte nasıl bir anlayış doğrultusunda hareket ettiğini şu şekilde açıklamıştır: “Geleneksel olan ve siyasal tabanı bulunan eski tip hareketlerde güçlü bir lider vardır. Toplumsal hareketlerin kolektif yapısı düşünüldüğünde yeni hareketlerde daha demokratik bir ortam bulunmasına rağmen hareketlerin kitlede yer alan insanları örgütleyecek ve ikna edecek kişilere ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Hareketin devam edebilmesi için güçlü karakterlerin insanları hareketin haklılığı konusunda ikna etmesi gerekir” (Cömert, 2016, s.44).

Kendileri için zararlı olsa bile, insanlar onlara söylenenlerden kolaylıkla etkilenirler; yıkımdan başka bir şey getirmeyen savaşlarda önderlerini körü körüne izlerler; belli bir inançla söylenen, kaba kuvvetle de desteklenen her şeye papazların ve kralların sert tehditlerinden gizli ya da açık dolandırıcıların kandırıcı çağrılarına dek her türlü saçmalığa inanırlar (Fromm, 2016, s.12).

Kitlelerin önderin etkisi ile birlikte, sorgulama yetilerinden uzaklaşıp kendileri için sonu ‘yıkım’ dahi olsa birliktelik duygusundan vazgeçmemeleri, kitle içerisindeki bireylerin birbirleri ile olan bağların ve önderin etkisini ortaya çıkarmıştır. Her kitle yapısal olarak değişiklik gösterebilir; bu tür oluşumlarla benzer süreçleri de yaşayabilir ve kitlelerin davranışlarını, tutumlarını önderlerinin çıkarları doğrultusunda belirledikleri iddia edilebilir. Önderin ideolojisi kitle tarafından benimsedikçe, oluşumun içerisindeki bireyler de davranışlarını sorgulamadan harekete geçebilir. Otoriter toplumlarda kitleler, bir iktidar konumuna ihtiyaç duydukları için özellikle 1940’lı yıllar itibariyle faşist liderlerin karşısında propaganda gibi birtakım araçlarla birlikte daha edilgen bir konumda olmuştur ve dolayısıyla önderlerini takip etmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte medyanın kitle üzerindeki etkisi, önderin gücünü de artırmıştır.

Freud önderlerin devamlı olarak var olduğunu ve varoluşlarıyla birlikte etkilerinin de ortaya çıktığını söylemiştir: “Kitle uysal bir sürü gibidir, başında bir efendi olmadan yaşayamaz. İtaate karşı öylesine bir susamışlık içerisinde ki, ortaya çıkıp kendisini efendi ilan edecek herkese içgüdüsel bir boyun eğişle karşılık verir” (Freud, 2000, s.21). Freud’un önder olarak gösterdiği efendi, kitle karşısında doğal şekilde üstün konuma gelmiştir ve kitle bu üstün konumdan kaynaklı öndere boyun eğmiştir. Kitlelerin bir boyunduruğa tabi olmak istemeleri ve mazoşistçe arzularından dolayı önder, kitleye karşı daha etken bir konuma gelmiştir. Fromm ise bu mazoşistçe duyguyu ve arzuyu şu şekilde açıklamıştır: “Mazoşist eğilimlerin ortaya çıktığı en yaygın biçimler, aşağılık duygusu, güçsüzlük ve bireysel önemsizlik duygularıdır”(Fromm, 2017, s.155). Dolayısıyla bu bağlamda bireyin mazoşistçe isteklerinin oluşmasında, birtakım etken unsurlar vardır. Bireylerin toplumsal hayatta yaşadıkları aşağılanma ve ötekileştirilme hissi, onların mazoşistçe tutumlarının gelişmesine neden olmuştur. Bireylerin özgürlükten kaçmaları ve yaşadıkları mazoşist duygular nedeniyle öndere olan doğal bağımlılıkları gelişmiştir.

Le Bon ve Freud'un kitle kavramını kullanmasıyla birlikte, kitleler kendileri tarafından da alt fraksiyonda²⁵ değerlendirilmişlerdir, Le Bon bu duruma “Kitle çobanından vazgeçmeyen bir sürüdür” (Le Bon, 2011, s.92) şeklinde yaklaşmış ve kitleyi sürü olarak nitelendirip ötekileştirmeyi tercih etmiştir. Bu oluşumdaki bireylerin içgüdü ile hareket etmeleri ve güce yönelmeleri neticesinde kitlenin, edilgen olduğu savunulmuştur²⁶. Bu çerçevede kitledeki mazoşist ve narsistik durumdan dolayı; önderin bir başkasına da iktidar uygulaması kitleyi memnun edebilir, bunun nedeni kitlenin önderi ile özdeşleşmesidir ve aynı zamanda birey bu özdeşleşmeden dolayı önder ile imgesel bir ilişki de kurar. Adorno (2011, s.37) bu özdeşleşmeyi, başka bir kişiye olan duygusal bağın ilk belirtisi olarak açıklamıştır. Bu psikolojik belirtiyi Freud (2000, s.53) ise bireyin henüz çocukluktan özdeşleşme yetisinin geliştiğini ve durumun önce aileden başlayıp babası ile gerçekleştiğini aktarmıştır. Özdeşleşmenin bu bağlamda birey için kronolojik olarak aile olgusu ile başlayıp öndere kadar ulaştığı iddia edilebilir. Dolayısıyla iktidar konumundaki önderin aldığı kararlar ve yaptığı uygulamalar kitlede bir karşılık bulabilir, kitleler kendilerine de iktidar uygulanmasını isteyebilir. Önderler, İkinci Dünya Savaşı ile birlikte kitlenin bu taleplerini kendi meşruiyetlerini sağlamak adına, kitle iletişim araçları vasıtasıyla ideolojilerini devamlı yinelenmeye çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Hitler Almanya'sında kullanılan propaganda tekniği²⁷ ile ideoloji, sistemli bir şekilde yinelenerek kullanılmaya çalışılmıştır ve bu durum daha sonra iktidar olacak faşist liderlere veya faşist düşünce yapısındaki siyasal iktidarlara²⁸ model olmuştur.

Kitlenin içerisindeki bireylerin benliklerinden kurtulma istekleri ve bu durumu bir yük olarak görmeleri etki sürecinin temel unsurları arasında yer alabilir. Dolayısıyla tarihsel olarak faşist liderlerce kullanılan kitle iletişim araçları, özgürlüklerinden kurtulmak isteyen kitle üzerinde yoğunlaşmıştır. Fromm bu durumu, psikoloji ile ilişkilendirerek bireylerin etkilenmelerine öncü olan nedenin özgürlük olduğunu ve bu özgürlüğü yük olarak görmelerini mazoşizm ile açıklamıştır: “Mazoşizm, bu amaca giden yollardan biridir. Çeşitli şekillerde

²⁵ Pierre Bourdieu, *Ayırım*, 1979.

²⁶ Kitleyi oluşturan bireylerin bu mazoşistçe istekleri, toplumsal hayattaki konumları ve narsistik duygularından kaynaklı olduğu iddia edilebilir.

²⁷ Metin Kasım, Hitler'in propaganda ile ilişkisini “Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo” adlı makalesinde Bektaş'dan da alıntı yaparak, Hitler'ın radyoyu etkin bir şekilde kullandığını ve aynı doğrultuda kitlesel hareketlerde radyonun etkili olduğunu vurgulamıştır (Bektaş'dan Akt. Kasım, 2011, s.69).

²⁸ Mehmet Emin Satır, “Siyasal Meşruiyetin Sağlanmasında Medyanın Rolü Üzerine Bir Değerlendirme” adlı makalesinde siyasal iktidar kavramını Kışlalı'dan aktararak şu şekilde değerlendirmiştir: “İktidarın genel anlamda tanımlanması ne kadar farklılıklar içeriyorsa, siyasal anlamdaki iktidarın tanımlanması da bir o kadar farklılıklar içermektedir. Siyasal iktidar, iktidar türleri arasında en geniş, en genel ve en üstün iktidar türü olup gerektiği zamanlarda güç kullanma yetisine sahip tek iktidar türü olarak tanımlanabilir (Kışlalı'dan Akt. Satır, 2018, s.1999).

görülen mazoşist isteklerin tek bir amacı vardır: bireysel benden kurtulmak, kendini kaybetmek; başka deyişle, özgürlük yükünden kurtulmak’’ (Fromm, 2017, s.164). Bireylerin, benliklerinden kurtulmak istemesi, toplumsal konumları gereği bireylere bir öğreti olarak kodlanmıştır ve sonuç olarak bireylerin bu şekilde tutum göstermeleri beklenmiştir.

Kitlelerin özgürlüğü bir yük olarak görmeleri bu durumdan kurtulmak istemeleri, önderlerin tarihsel süreç boyunca kitle üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmıştır. Bu kontrol mekanizmasını etki ve ideoloji ile gerçekleştirmişlerdir. Kitlelerin psikolojik, ideolojik ve ekonomik koşullardan dolayı etkiye olan yatkınlıkları ideolojinin işleyebilmesi için olanak sağlamıştır. Faşist liderler bu doğrultuda, devletin ideolojik aygıtlarındaki din, öğretim, aile, sendika ve haberleşme gibi araçları kullanarak düşünce yapılarını yineleyerek aktarmıştır. Devletin ideolojik aygıtlarında yer alan bu araçlar, belirlenen ideolojinin benimsenmesinde toplumun temel yapıları arasında yer alır. Bu bağlamda ideolojik düşünce sisteminin düzenli bir biçimde işleyebilmesi için otorite konumundaki önderin kitleler üzerinde, mesajını yineleyerek kitlelere iktidar uygulaması gerekir. Bu doğrultuda Althusser’in açıklamış olduğu devletin ideolojik aygıtları ve kitle iletişim araçları gibi birtakım unsurlar, iktidarın uygulanmasında ve ideolojinin yerleştirilmesinde etkili olmuştur. İktidar tarafından kitle üzerinde uygulanan uygulamalar ile ideolojinin benimsenmesi sağlanabilir ve bu şekilde ideolojinin devamlılığı da gerçekleşebilir. İdeolojideki temel unsurlardan biri de düşünce yapısının, sistematik olarak kendini yineleyerek işleyiş göstermesi olduğu iddia edilebilir. Bu durumda araçlara göre ideolojik yapının devamlılığı geçerlidir. Althusser ideolojinin işleyebilmesi için üretim koşullarının yeniden üretilmesi gerektiğini savunur ve bu durumda iktidarın yapması gereken de oy verenlere karşı bu durumu yinelemektir. İktidar, kitlenin göstermiş olduğu tutumdan dolayı gücü, toplumun üzerinde hissettirir ve bunu gerekirse Althusser’in açıklamış olduğu devletin ideolojik aygıtlarının yanında baskı aygıtlarıyla da gerçekleştirebilir. Önder ideolojinin işleyişi için düşünce şeklini devamlı üreterek ve yineleyerek aktarmalıdır. Devletin ideolojik aygıtları ve devletin baskı aygıtları, üretim koşullarının yeniden üretiminin sağlanması için Althusser’in referans gösterdiği yapılardır.

Le Bon ve Freud’un ‘kitle’ olarak addettiği oy verenlerin davranışları ve kötücül duygulara eğilimleri bağlamında, psikolojik açıdan değişken bir tutum içerisinde oldukları iddia edilebilir. Freud ise bu psikolojiyi kitlenin karakteristik bir özelliği olarak tanımlamıştır: “bireylerin kendi aralarında kaynaşıp bir kitle yaratması, elbette onları birbirine bağlayan bir bağın varlığı gerekir ve bu bağ da kitlenin karakteristik özelliğinden başkası olamaz’’ (Freud, 2000, s.11). Kitle, genel olarak bir amaç uğruna insanların bir araya gelmesiyle oluşan, belli bir

sınıfı veya düşünceyi temsil etmektedir. Kitleler bir araya geldikçe de kalabalıkları oluştururlar. Kitle, gücün önce kendi üzerinde uygulanmasını ve aşırılıklarla gerçekleşmesini ister. Freud kitledeki bu ruh bilimsel durumunu şu şekilde açıklamıştır:

Kitlenin kendisi tüm aşırılıklara eğilim gösterdiği gibi onu coşturup heyecanlandırmak da yine ancak aşırı uyarılarla gerçekleşir. Kitleyi etkileyecek kimsenin, elindeki nedenleri mantık süzgecinden geçirmesinin gereği yoktur; işini alabildiğine güçlü imajlara dökmek, abartmaya kaçmak ve sürekli aynı şeyi yinelemek amaca ulaşmasını sağlar. Kitle, Gerçek ve Düzmece konusunda kuşku nedir tanımaz, öte yandan kendisinde büyük bir gücün varlığı bilici içerisinde yaşar, dolayısıyla otoriteye inançla bağlı olduğu kadar hoşgörüsüzdür. Güce saygı duyar, bir çeşit güçsüzlük belirtisi diye baktığı iyilikçi davranışların fazla etkisinde kalmaz. Üstün bildiği kişilerde aradığı, güçlülük, hatta zorbalıktır. Egemenlik ve baskı altına alınmayı, efendisinden korkmayı ister. Gerçekte düpedüz tutucu karakter taşır, tüm yenilik ve ilerlemelerden enikonu nefret eder, geleneğe karşı sınırsız bir saygı duyar (Freud, 1975, s.18-19).

Kitlenin bu bağlamda güç ve otoriteye olan düşkünlüğü, kitlenin sıradan bir özelliği olarak yer almıştır. Freud, bu karakteristik yapıyı tanımlarken kitlenin otoriteye olan inancını, temel nitelikler arasında gösterir. İyilikçi duygulardan ziyade kötücül duyguların kitleyi harekete geçirdiği Freud tarafından da açıklanmıştır; bu durumun nedenleri arasında hedef olarak belirlenen kitlenin toplumsal ve sosyo-kültürel hayattaki konumu olarak gösterilebilir. Toplumsal konum, bireyleri ve kitleleri hınç, yıkım ve narsistik duygulara yakınlaştırmıştır. Kitlenin kötücül duygulardan kaynaklı mazoşistçe istekleri, iktidarın kendi meşruiyetini sağlamasında da etkili olabilir: siyasal iktidar ve önder bu çerçevede kitlenin isteklerine ve beklentilerine yanıt verebilir. Aynı zamanda kitlenin isteği ve motivasyonu arttıkça da kitle ideolojik etkiye karşı maruz kalabilir. Bu bağlamda bireylerin eğilimlerine siyasal iktidar, önder gibi unsurların yanında kitle iletişim araçları ve devletin ideolojik aygıtları ile yön verebilir. Önderler ve siyasal iktidarlar İkinci Dünya Savaşı ile birlikte bu araçları ve aygıtları, mesajlarını hedef kitleye aktarabilme doğrultusunda diledikleri gibi kullanmıştır. Bunun neticesinde kitle yaşadığı tatmin duygusu ile birlikte kendisi de aşırılık duygularına kaçabilir; yaşanan kıvanç duygusu ile birlikte kitle, özü gereği bilinçsiz davranışlara yönelebilir ve sorgulama yetilerinden uzaklaşabilir.

Siyasal iktidarların yöneticisi konumundaki önderler, kitlenin ve bireyin yaşamış olduğu özdeşleşme duygusuna da yönelebilir. Nitekim önderlerin kitle üzerinde etkili olma nedenlerinden biri de kitlenin arzu ve isteklerini bilmesidir. Önderin de özdeşleşme

doğrultusunda hareket etmesi, kendi meşruiyetini sağlaması açısından etkili olmuştur. Aynı zamanda özdeşleşme duygusu, kitlenin yapısını ve karakterini oluşturan unsurlardan birisi olarak yer almıştır. Bu bağlamda önderin kitle üzerindeki etkisinin başlıca nedenlerinden biri de önderin kitledeki bireylere benzemesidir. Adorno bu durumu önderin ruhsal anlamda kitleye olan benzerliğiyle açıklamıştır:

Bunların en önemlisinden daha önce de söz ettik ki bu, önder ile önderlik-edilen arasında özdeşleşmenin bir momentini oluşturuca benzerliktir. Önder, kendi propaganda tuzağına düşmeye hazır kişilerin ruhsal ihtiyaç ve isteklerini tahmin edebiliyor. Çünkü ruhsal düzeyde onlara benziyor. Kendisini onlardan ayıran nokta, herhangi bir gerçek üstünlük değil, onlarda gizli olarak yatan eğilimleri, onların komplekslerine düşmeden ifade etme becerisidir (Adorno, 2011, s.48).

Adorno bu çerçevede önderin, doğuştan bir karizmatik insan anlayışına sahip olmasından ziyade, bu durumun kitlenin eğiliminden kaynaklı oluştuğunu ifade etmiştir. Önderin propaganda tuzağı olarak belirlediği etki, kitlenin eğilimlerinin belirlenmesinden sonra gerçekleşen bir olgu olarak yer almıştır. Adorno'nun da açıkladığı gibi önderin “kendi propaganda tuzağına düşmeye hazır kişilerin ruhsal ihtiyaç ve isteklerini” tahmin edebilmesi ve bu çerçevede yöntemlerini geliştirmesi, kitleye olan özdeşleşmesinin göstergesi olarak belirti göstermiştir. Önderin de aynı şekilde kitle ile özdeşleşme yetisini geliştirebildiği ve bu durumu yetkin bir biçimde kullanabildiği için önder etkinliği artmıştır. Kitlenin eğilimlerine karşılık vermek, aynı zamanda önderin de bir karakteristik özelliği olarak savunulabilir. Adorno önderin bu karakteristik özelliğini şu şekilde açıklamıştır: “Örneğin önder, bir yandan üstün-insan olarak görünmek zorundayken aynı zamanda sıradan bir insan olarak görünme mucizesini de yaratmak zorundadır” (Adorno, 2011, s.39). Bu çerçevede önder, kitlenin eğilimlerine göre davranış ve tutumlarını belirleyip, aşırılık veya normal davranışlara yönelebilir. Aynı zamanda önderin, Pierre Bourdieu'nün (2015) tanımlamış olduğu kavramlardan olan ‘fraksiyonlara’ başka bir deyişle bölümlere ayrıldığını göstermiştir. Önder fraksiyonlara ayrılarak farklı yapılardaki bireyleri de tatmin etmiştir.

Bireyler, tüm bu koşulların haricinde yalnızca önderlerinin her anlamda daha da güçlü olmasını arzular. Kitlenin güce olan düşkünlüğü, önderin bu oluşumlardaki otoriter yapısını ve konumunu belirginleştirir. Önderin kitleden almış olduğu bu yetke, dolayısıyla ideolojinin de işleyişini sağlar. Etki altına almak için propaganda ve ideoloji gibi unsurlar, tarih boyunca etken araçlar haline gelmiştir, bu bağlamda Freud'un yukarıda açıklamış olduğu kitlenin, öndere ve güce olan eğilimi ile ideolojik etkiye maruz kaldığı iddia edilebilir. Kitlenin istekleri

doğrultusunda önderin eline geçmiş olan güç, ideolojinin işleyişi ve etkinin, kitlenin kendi istek ve arzusu doğrultusunda gerçekleşmesini ortaya çıkarmıştır. Önderin işleyişi sağlayabilmesi adına yapacağı uygulamalardan da anlaşılacağı üzere iktidarın toplum üzerinde bir gözetim uyguladığı söylenebilir. Aynı şekilde bu denetim fonksiyonu, kendini sürekli tekrarlamak zorunda olan yapının içerisinde yer almaktadır. Bu gözetimi, Michel Foucault *Hapishanenin Doğuşu* (2001) kitabında açıklamıştır. İktidarın evrimini Orta Çağ'dan itibaren inceleyen Foucault, modern devlet otoritesinde temel argüman olarak, fiziksel dayatmanın yerini psikolojik dayatmanın aldığını iddia etmiştir ve 'Panoptikon' olarak bilinen hapishanedeki gözetim şekli bu şekilde gerçekleşmiştir.

3.2 Kitlenin Duygu Durumu

Kitlenin psikolojisi, faşizm gibi birtakım yönlendirici etkilerle beraber kötücül duygu bağlamında değişkenlik göstermiştir. Bu etkilerin temelinde, sosyo-ekonomik problemlerin olduğu iddia edilebilir. Bu doğrultuda daha fazla edilgenlik gösteren kitleler, tarihsel süreçle birlikte faşist liderlerin boyunduruğu altına girmeyi kabul etmiştir. Freud'un tanımındaki kitlenin; edilgenliğe bu kadar yatkın olmasının nedenlerinden biri de grupların, aynı duygu durumunda birleşmeleri olabilir. Bu bağlamda Freud; kitlenin, ne koşullarda bir araya geldiğini ve türdeşliğin önemini vurgulamıştır:

Rastgele insan kalabalığının bir araya gelerek psikolojik anlamda grup oluşturmadan önce bir koşulun sağlanması gerekmektedir. Bu bireylerde mutlaka birbirleriyle, bir nesneye aynı ilgiyi duymak, bir durumda aynı duygusal ön yargıya sahip olmak gibi benzer şeylerin olması gerekmektedir. "Bir derecede karşılıklı etki". Bu zihinsel türdeşlik ne kadar fazla olursa, bireyler psikolojik bir grup oluşturmaya o kadar gönüllü olur ve grubun belirtileri o kadar göze çarpar. Grup oluşumunun en dikkat çekici ve de en önemli sonucu, grubun bireylerinde oluşan "duyguların yüceltilmesi ve derinleştirilmesi" dir (Freud, 2019, s.32).

Kitlelerin bir araya gelmesinde, sağlanan koşullardan biri de 'aynı ilgiyi duymak' olarak belirtilmiştir. Ancak kitlenin bir araya gelmesindeki koşulları oluşturan nedenler arasında toplumsal olarak bir ilgi duyma, inanç ve daha sonra oluşabilecek kitlesel bir hareket için otorite konumuna ihtiyaç duymaları da gösterilebilir. Freud'un da açıkladığı gibi, "zihinsel türdeşlik" bir araya gelince "bir derecede karşılıklı etkiyi" ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla etki, kitle ile ilişkilendirilebilen kavramların başında gelmiştir. Kitlenin bir araya gelmesi ve siyasal iktidarın medya iletileriyle birlikte kitlelere yön vermeye çalışması, Lasswell'in doğrudan etki teorisi ile açıklanmıştır. Freud'un açıklamasında da yer aldığı gibi "kitledeki dolaylı birliktelik" kitlelerin fiziksel olarak bir araya gelmelerinden ziyade zihinsel bir birlikteliğini ifade etmektedir. Kitle

iletişim araçları ve tekniklerin gelişmesiyle birlikte, kitleler etki sürecinin içerisine dâhil edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'yla beraber faşist liderler, bu dönemde kitleler üzerindeki baskılarını kitle iletişim araçlarıyla sağlamıştır. Dayatma veya baskıcı uygulamalar, kitlelerle birlikte hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu uygulamalar, propaganda ile devamlılık göstermiştir. Propaganda dini ve siyasi yapının haricinde, daha sonradan tüketim kültürü üzerinde de uygulanmış ve etkili olmuştur. Propaganda gibi bu tür sistemli uygulamalar, kitlenin davranış ve tutumlarını değiştirmeye yönelik uygulanmıştır ve kitlenin ideolojik yönlendirmeler doğrultusunda hareket etmesi beklenmiştir.

Nitekim Hitler Almanya'sından da anlaşılacağı üzere kitleler, kendilerine uygulanan faşizme rağmen isteyerek veya istemeyerek de olsa önderinin peşinden gitmiştir. Fromm ve Adorno'nun kitlenin özgürlüğüne dair yapmış olduğu açıklamalar da bu tezi doğrulamıştır. Bireylerin ortak ilgilere sahip olmaları da kitleleri oluşturan faktörlerden birisi olmuştur. Nagehan Tokdoğan da bu bağlamda, birleştirici ortak ritüel ve mitlerden bahsetmiştir:

Geçmişin seçici okuması sayesinde örgütlenen ve dolaşıma sokulan ritüel ve mitler, geleceğe dair de bir anlatı kurarak bugünün izlerini/arzularını/çıkarlarını meşrulaştırıyor. İnsanlar, geçmişlerini, bugünlerini ve geleceklerini onlara cazip gelen ritüel ve mitlerin ışığında mütemadiyen yeniden kurarak ve tescilleyerek yaşıyorlar: Ortak bir imge etrafında kendi dünyalarını yaratıyorlar (Tokdoğan, 2018, s.39-40).

Tokdoğan bu durumu geçmişle ilişkilendirerek bir çıkarım yapmaya çalışmıştır. Geçmiş, günümüz ve gelecekteki ortak inançların etrafında bir birliktelik yaşanabilir. Aynı şekilde bireyler veya kitlelerin de bir şekilde bir araya gelmek ve ortak bir noktada buluşma konusunda eğilim gösterdikleri savunulabilir. Dinler ve tanrı inancı bu durumda en somut örnekler arasında gösterilebilir. Bireylerde, Freud'un bahsetmiş olduğu zihinsel türdeşliğin yüksek olması, grup oluşunca kitlenin etkiye olan yatkınlığını artırmıştır. Bireylerin kötücül duygularının yüceltilmesi ve derinleştirilmesi, aynı şekilde edilgenleşmelerine yol açmıştır. Bireylerin edilgenliğe neden olan kötücül duygulara eğilim göstermesi, iktidar konumundaki önderlerin kendi çıkarları doğrultusunda bu durumdan yararlanmalarına neden olmuştur. Önderler, aynı zamanda kitle karşısında güçlü bir konumda yer aldıkları için kitlenin isteklerine cevap verebilir durumda olmuştur.

Kitlenin edilgenliklerini, Le Bon (1895) ve Freud (1921) da açıklamıştır: sosyal, kültürel ve psikolojik nedenlerin yer aldığı bu değerlendirmelerde kitle psikolojisinin manipülasyon bağlamında yönelime ve etkiye açık olduğu söylenmiştir. Ancak kitlenin, etkiye olan eğilimlerinden dolayı davranışlarında, tutumlarında ve toplumsal hayattaki konumlarında bir

değişikliğe gitmediği de savunulabilir. İktidar konumunun varlığı kendisi gibi düşünmeyen kitlelere de güven verebilir: dolayısıyla iktidarın vermiş olduğu güven kendi kitlesi kadar aynı düşünceyi paylaşmayan insanlar üzerinde de etkili olabilir. Bu doğrultuda siyasal iktidarların bireyleri ve kitleleri manipüle etmede etkili unsurlardan biri olduğu iddia edilebilir. Kitlelerin iktidar arzuları, iletişim alanındaki etki çalışmalarına da yön vermiştir ve bu durumun psikoloji ile sınırlı kalmayıp iletişim, sosyoloji, siyaset bilimi gibi alanlarda çalışılmasında da etkili olmuştur.

3.2.1 Medyanın Duyguları Harekete Geçirmesi

Medya, propagandanın yönlendirme, değiştirme ve kontrol altında tutma işlevlerini gerçekleştirmedeki ilk araçlardan biri hâline gelmiştir. İkna etme işlevini de yerine getirdiği için, propagandanın rıza üretimi ile arasında bir ilişki olduğu iddia edilebilir. Herbert Schiller, bu bağlamda medya profesyonellerini²⁹ ve yine bu kişiler tarafından kitlenin özümsemesini istediği mesajları açıklamıştır:

Medya menajerleri imajların ve haberlerin yaratılması işlenmesi, rafine edilmesi ve bunlara riyaset edilmesi; dolayısıyla inançlarımızı ve tutumlarımızı, sonuç itibariyle davranışlarımızı belirleme işini kendilerine iş edinmişlerdir. Sosyal mevcudiyetin gerçeklerine tekabül etmeyen mesajları kasıtlı olarak ürettiklerinde medya menajerleri, zihin menajerleri olup çıkarlar. Realitenin kusurlu olarak algılanmasına, hayatın gerçeklerini kavrama gücünden yoksun bırakılmış bir şuurun oluşmasına sebebiyet veren mesajlar, zihin menajerleri tarafından kasıtlı olarak üretilmiş manipülasyon amaçlı mesajlardır (Schiller, 1993, s.9).

Schiller, medyanın insanların tutumlarını belirleme konusunda etken araçlardan birisi olduğunu ve medya yöneticileri tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Medya profesyonelleri, Schiller'a göre kitlenin gerçekliğini belirleyip, onları da muhakeme gücünden yoksun bırakmıştır. Dolayısıyla medyanın, kitleyi edilgen bir konuma sürüklediği iddia edilebilir.

Kitleler, gerek önder gerek de medya nedeniyle etki sürecinin içerisine dâhil olabilirler. Etki süreciyle birlikte bireyler ve kitlelerin, geçmişteki zayıflıklarından yani siyasal, ekonomi

²⁹ Edward S. Herman bu bağlamda medya profesyonellerini yani medya çalışanlarını açıklarken hükümetin yalanlarına gücünün yanında kaldıklarını açıklamıştır: “Medyada çalışanların hükümetin yalan söylediğini ilke olarak bilmesine rağmen medya, gücünün karşısında saflık gösterir ve ona yaltaklanır. Ancak uygulamada, medyada çalışanlar kendi hükümetleri, özellikle dış politika ve askeri-sanayi kompleksi* söz konusu olduğunda, eleştirileri analiz etmeyi ve genellikle de sağduyuyu bir yana bırakırlar ya da bundan çekinirler” (Herman, 2004, s.51).

gibi nedenlerinden dolayı kendi içlerinde ön plana çıkan hınç ve nefret duygusuyla hareket ettikleri savunulabilir. Aynı zamanda narsisizm ve hınç duygusundan dolayı kitlelerin bu eğilimlere karşı istekleri artmaktadır. Nietzsche de bu çerçevede hınç duygusunun hangi bağlamda geliştiğini ve efendisi ile köle arasındaki ahlaksal farkı açıklamıştır:

Ahlakta kölelerin başkaldırısı, hınç duygusunun yaratıcı olması ve değerler doğurmasıyla başlıyor. Gerçek tepkisi, eylemleri yadsınmış; kendini hayali bir intikamla avutan böyle bir varlığın hınç duygusu. Her soylu ahlak, kendine zafer kazanmış bir biçimde “evet” demekten gelişirken, köle ahlakı daha başında “dışta” olana, “farklı” ya “kendi olmayan” a “hayır” der: Bu Hayır, onun eylemidir. Bu değer koyan bakışın tersine dönmesi. – Bu yön, geriye, kendine doğru değil de dışarıya doğrudur duygusuna aittir: Var olması için köle ahlakının hep karşı dış dünyaya, fizyolojisi açısından bakıldığında, genellikle eyleme geçmesi için dış uyarıcıya gereksinimi olmuş – eylemi temelde tepkiden kaynaklanmış (Nietzsche, 2017, s. 51).

Nietzsche’ye göre öznenin suça yönelmesi, olayların bir neden dizgisine bağlı olmasıyla ve bu duruma karşı kendi içinde de bir eğilim göstermesiyle gerçekleştirmiştir. Bireylerin bu bağlamda, bu süreç içerisinde sadece bir olguya karşı ilgi duymaları ile etki sürecinin başlamadığı, aynı zamanda bu süreçte karşılıklı etkinin de dâhil olduğu bir olay örgüsünden bahsedilebilir. Bu doğrultuda bireyde beliren hınç duygusu ve bu duygunun yoğunluğuna göre de bireyler veya topluluklar edilgen hale gelebilirler. Bu durumda Lasswell’e ait olan (1948) etki teorisinin de bir yönden doğrulandığı söylenebilir. Ancak sadece bu literatür taraması ile bu sonuca ulaşmak da yanıltıcı olabilir. Doğrudan ve mekanik bir şekilde edilgenlik oluşmayabilir: kültürel çalışmalar tarafından çalışılan ideoloji kavramı da bu noktada etkili olabilir. Statükonun sağlanması için kitlelerin rızaları istenebilir veya onların tutumlarının ne yönde olacağını belirlemek de gerekebilir. Bu davranış ve tutumlar kültür ve ideolojinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kültür ve ideoloji bireylerde bir bilinç biçimi oluşturmaktadır ve bireyler bu doğrultuda hareket etmektedir. Kulak, bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

Kültür, insanın doğa karşısında ya da doğadan farklı olarak ortaya koyduğu tüm etkinliklerin bir aradalığıdır; ekonomik ve teknik dışında kalan insana dair bilinç biçimleri ve bunlara bağlı etkinliklerin toplamıdır; ve siyaset, hukuk, din gibi diğerlerinden farklı özgül bir bilinç biçimidir. Bu bilinç biçimi beğeni, eğlence ve bireyin kendisini bedensel ve bilişsel bakımdan iyi hissetme ya da geliştirme haline dair bir etkinlikler bütünüdür (Kulak, 2017, s.29).

Bu bağlamda kültürün yaratmış olduğu siyaset, hukuk, din gibi etkenler, bireylerin zaman ve mekânsal olarak farklı davranışlar göstermesine neden olan bilinç biçimlerini oluşturur. Bu durumla birey aynı zamanda ideolojiye yönlendirilmiş olur. Dolayısıyla bireyin kendi özgür kararı olarak nitelendirilen bu davranış biçiminin oluşması seçenekler daha öncesinden belirlenmiştir. Kitlenin psikolojisi, edilgenliğe yatkın olsa da bu durum birtakım ideolojik aygıtlar aracılığıyla da bir işleyişin olduğunu gösterebilir.

3.3 Faşizmin Etkisi

Kitlenin etkiye olan eğilimi ve faşist liderlerin bunu kullanması, kitleyi edilgen olmasına neden olan faktörler arasında gösterilmiştir. Ancak kitle, edilgenliğe karşı eğilimi gösterirken bu durum kitlelerin kendi istekleriyle gerçekleşmiştir. Önderler, siyasal iktidarlar ve kitle iletişim araçları da bu durumu kendi çıkarları için kullanmıştır. Kitle iletişim araçlarının kitlesel hareketleri oluşturduğu ve kitleleri yönlendirdiği söylenebilir. Kitlesel hareketler de bu bağlamda yine kitlenin yapısından kaynaklanmaktadır. Kitlesel hareketleri oluşturan etkenler arasında birçok faktör yer almıştır. Eric Hoffer'da bu etkenlerin oluşmasında inanç faktörünü şu şekilde açıklamıştır:

Kitle hareketlerinin uygulanmasında inandırma etkeni, belki de bütün diğer etkenlerden daha uzun süreli bir rol oynar. İnanç ve ikna edici ya da zorlayıcı güç kaybaldığı zaman, inandırma etkeni yaşamaya devam eder. Hiç şüphesiz ki resmigeçitleriyle ve diğer birçok törenleriyle bir kitle hareketi, herkesin kalbinde bir duygu uyandırır. En akli başında bir kişi bile, büyük törenlerin etkileyici havasına kendini kaptırır. Gerek seyredenlerde, gerekse törene katılanlarda bir neşe, bir içine sığmama duygusu belirir. Törenin ihtişamı karşısında hayal kırıklığına uğramış kişilerin, kendi kendine yeterli kişilerden daha fazla duygulanması mümkündür. Yetersiz benliklerinden kaçmak veya bu benliklerini kamufle etmek isteği, hayal kırıklığına uğramış kişilerde bir rol yapma yeteneği oluşturur ve büyük törenlerin içinde bulunma eğilimini arttırır. (Hoffer, 1995, s.104-105).

Eric Hoffer'ın da açıklamış olduğu gibi kitlesel hareketleri, yeni inançların oluşması ve kitlenin 'inanmak istemesi' oluşturmuştur. Kitlesel hareketlerin oluşmasında zorlayıcı bir güç konumuna ihtiyaç yoktur. Kitlenin inanmasını sağlamak yeterli olmuştur. Hoffer'ın kullanmış olduğu tören metaforu, kitlesel hareketleri ifade etmektedir; kitlesel hareketler gerçekleşirken yaşanan duygu değişiklikleri kitleyi motive etmiştir. Bu durum, aynı zamanda eğilim gösteren ve kitlesel hareketlerin içerisinde olmak isteyen bireyleri de etkisi altına alabilir. Hoffer, bu durumu 'en akli başında bir kişi bile, büyük törenlerin etkileyici havasına kendini kaptırır' şeklinde bu etkiyi açıklamıştır. Kitlesel hareketlerin oluşmasında dini hareketler ve inanç

sistemleriyle birlikte ‘hayal’ ve ‘boş umutlar’ da etkili olmuştur. Hoffer ‘hayal’ ve ‘boş umutları’ şu şekilde açıklamıştır: “Hayaller ve boş umutlar birer araç ve güçlü bir silahtır. Gerçek bir liderin becerikliliği bu araçların değerini bilmekten ibarettir” (Hoffer, 1995, s.115). Önderin kitleyi inandırabilmesi, kitlesel hareketleri oluşturan temel etkenlerden birisi olmuştur. Dolayısıyla inanç unsurunun, kitleleri etki altına alabilmek için kullanılan yöntemlerden birisi olduğu iddia edilebilir. Kitle iletişim araçlarıyla birlikte siyasal iktidarların ve önderlerin, kitlesel hareketlerin oluşmasında etkili olduğu savunulabilir.

Hoffer, Freud’un açıklamış olduğu ‘psikolojik kitledeki koşulları’ ve kitlenin hangi yapıyla hareket ettiğine değinmiştir. Bu bağlamda Hoffer, kitlesel hareketlerin oluşmasında kitledeki yapının ve bu yapıdaki ‘kesin inançlıların’ bu duruma uygunluğunu ve psikolojilerini şu şekilde açıklamıştır;

Kesin inançlı kişinin eylemciliğe uygunluğu, bir kitle hareketine yardımcı olmak yanında bir tehlike olma durumunu da göstermektedir. Heyecanlı eylem alanları açmak yoluyla, bir kitle hareketi kendi sonunu çabuklaştırır. Başarılı bir eylem kendi kendinin sonu olma eğilimindedir. Eylem bütün enerji ve çabaları kendi kanalına boşaltır. İnanç ve kutsal amaç, yüce bir hedef olmaktan çıkarak eylem makinesinin sadece bir yağlayıcısı durumuna gelir. Yaptığı bütün işlerde başarılı olan kesin inanç adamı kendine güven kazanır ve gerek kendisiyle gerekse şimdiki zamanla barışık olmaya dönüşür. O artık kendi kurtuluşunu, kolektif bir topluluğun bütünlüğü içinde kendi özünü kaybetmekte ve kendisine ait istek, sorumluluk karar verme yetkisi bulunmayan kişisiz bir insan olmakta bulmaz. O artık kurtuluşunu, eylemde, kendi değerini ve kişisel üstünlüğünü kanıtlamakta bulur (Hoffer, 1995, s.165-166).

Hoffer değerlendirmiş olduğu kapsamda bireyin yani kesin inançlı kişinin, kitlesel bir hareket için uygun olup olmaması gibi özelliklere değinmiştir. Buradan çıkan sonuç doğrultusunda kitleler, kendileri için yeni bir başlangıcı veya bir sonu getirebilir. Kitlesel hareketin başarılı olması, aynı şekilde bireylerin güvenini de artıran etkenler arasında gösterilir. Kitle hareketlerinin bireylerde güven ve kişisel üstünlük duygusu uyandırdığından söz edilebilir; dolayısıyla kitle psikolojisinin ve kitle üzerindeki etkinin öneminden bahsedilebilir. Kitlesel hareketlerin oluşmasında ve gelişim göstermesinde kitle iletişim araçlarının etkisi belirleyici olabilir. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte kitlesel hareketlerin oluşmasında gazete, radyo ve daha sonra televizyonun etkisinin olduğu iddia edilebilir. İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar da radyonun savaş dönemiyle birlikte mesajlarının kitleye aktarılmasında kullanılan bir araç olduğunu savunmuştur: “Radyo önce özellikle deniz taşımacılığı ve deniz savaşındaki

iletişimde çok işlevseldi. Ardından Almanya ve İtalya gibi ülkelerde 1920 sonrasında kitlelerin siyasal yönetiminde güçlü bir araç olarak rol aldı” (Erdoğan ve Alemdar, 2005, s.22) Erdoğan ve Alemdar yine aynı şekilde kitlesel hareketlerin oluşmasında ve kitle iletişim araçlarının bireyleri harekete geçirmesinde radyonun önemine “toplumları kabileleştirdi” şeklinde vurgu yapmıştır. Radyo “kabileye özgü boynuzlar ve antik tamtamların titreşim dalgalarıyla yüklüdür”.

Radyo, insanları yeniden bir araya getirmiş ve böylece baskı ve yönlendirmelerle oluşan kitlesel hareketler ortaya çıkmıştır. Hitler siyasal hayata gelişini doğrudan radyoya ve halka hitap sistemlerine borçludur” (Erdoğan ve Alemdar, 2010, s.151). Kitle iletişim araçları, siyasal mesajların aktarılmasında ve kitleleri hareket geçirme konusunda işlevsel bir araç olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla kitlelerin yönlendirilmesinde daha sonra gelişim gösterecek olan bu araçların önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Kitle iletişim araçlarının bu bağlamda kitleye ideolojiyi benimsetmek ve yaşam pratikleri kazandırmaktan ziyade, kitlesel hareketlere zemin hazırladığı savunulabilir. Hoffer’a göre (1995) kitlesel hareketlerin gerçekleşmesi kitledeki davranışsal yapının ne şekilde geliştiğiyle doğrudan ilişkilidir. Hoffer, sosyo-ekonomik, kültürel, politik anlamda pejoratif olarak atfedilen kitleye hayal kırıklığına uğramış kişiler olarak bakmıştır. Yine Hoffer’a göre, hayal kırıklığına uğramış kişilerin birtakım önder veya kitle iletişim araçlarından dolayı etkilenmesi ve bu duruma eğilim göstermesi beklenebilir.

Kitlesel hareketlerde her kitlenin aynı yapıyla veya aynı düşünce ile hareket ettikleri söylenemeyebilir. Kitlesel hareketler, bireyleri koşulsuz olarak da bu tür hareketlerin içerisine yönlendirebilir. Bireylerin kitlesel hareketlere katılımı 16. yüzyıl ile birlikte ortaya çıkan dini hareketlerle gerçekleşmiştir. Dini hareketler ile birlikte devrimci ve ulusalcı hareketlerinin de kitleleri harekete geçiren diğer etkenlerden olduğu savunulabilir. Kitlesel hareketlerin artması ile birlikte bireyler kendi ideolojileri doğrultusunda bu hareketlerin bir parçası olmuştur. Kitlenin ideolojik olarak da kitlesel hareketlere katılması sağlanabilir; ancak siyasal iktidarın medya aracılığıyla kitlenin rızasını aldığı gibi, kitlesel hareket için de kitleye bir inanç benimsettirebilir. Kitlesel hareketlerin yapısında özgürlüğünden kurtulmak isteyen bireylerin haricinde kendi benliğinden kurtulmak isteyen bireyler de bulunabilir. Bu, benlikten tamamen kurtulmaktan ziyade bireyin kitlesel hareketin içerisinde “başka ben” olmak istemesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda Fromm’un görüşleri de benzerlikler göstermektedir. Hoffer ise bu duruma şu şekilde açıklama getirmiştir:

Bir kitle hareketi ise, özellikle aktif ve uyandırıcı dönemdeyken, çağrısını kişiliğini yükseltmek peşinde olanların değil, beğenmediği benliğinden kurtulmak çabasında

olanlara yöneltir. Bir kitle hareketinin taraftar çekmesi ve bunların taraftarlığını devam ettirmesi, kişisel yükselme arzusunu tatmin edebileceğinden dolayı değil, kişilerin kendinden kurtulma arzusunu tatmin edebileceğinden ötürüdür (Hoffer, 1995, s. 40).

Kitledeki bireyler bu durumu kendileri için bir çıkarım olarak görmüştür; bu çıkarım onlara başka bir kişiliği sunmuştur. Bir kitle hareketinin büyümesi aynı zamanda kişinin kendiliğinden kurtulmasına öncülük edebilir. Bu şekilde bireyler de kitlesel hareketlere bağımlılık geliştirebilir. Kitlesel hareketlere eğilim göstermek kişide sosyo-ekonomik kaygıların oluşmasıyla ilişkili olabilir. Kitlesel harekete katılan bu kişiler, kitlenin içerisinde yeni bir yaşam şekline ulaşabilir. Dolayısıyla öndere veya kitleye güven duygusu geliştirebilir ve bu yüzden de önderin siyasal hareketini destekleyebilirler. Bu bağlamda kitleye karşı geliştirilen etki kuramları, kitlenin psikolojik olarak yaşadığı mazoşist isteklerden dolayı oluşan yıkıcılık ve edilgenlikleri ile paralellik gösterebilir. Bu nedenle, kuramcılar tarafından kitlenin karakteristik yapısı alt fraksiyon olarak değerlendirilmiş olabilir. Le Bon, Freud ve Fromm'un kitleyi ve davranışlarını tanımlarken onları nispeten diğer bireylere göre daha edilgen bir konumda değerlendirmiştir. Ancak Le Bon'un, Freud'un ve Fromm'un düşüncelerinin de kitle hareketlerinden dolayı yerinde oldukları söylenebilir. Kitlesel hareketlere katılan bireylerin temel özelliklerinden biri de kendisindeki eksikliği görebilmesidir. Bundan dolayı bireylerde ne kadar eksiklik söz konusu ise kitle de o kadar eksiksiz olur; kendisindeki eksikliğin farkında olan birey, bu eksikliği kapatmaya çalışır. Birey, toplumsal hayatta gösteremeyeceği mücadeleyi veya aşırı hareketleri kitle için gösterebilir. Kitle hareketinin başarılı olmasındaki belirleyici unsurlardan biri de birlikte hareket etme duygusu olarak belirtilebilir. Birlikte hareket etmek, bireyler için daha risksiz bir eylem olabilir; bireyler bu nedenle kendi benliklerini önemsiz ve güçsüz bulabilirler. Bireyin kitle ile birlikte hareket etmesine yol açan etkenlerin başında, toplumsal konumdaki yeri veya ekonomik olarak güçsüz kalması gösterilebilir. Ekonomik koşullar ve ötekileştirilme, bireylerin başka bir siyasal anlayışı özümsemesinde etkili olabilir. Bu nedenle kitlesel bir hareketin içerisinde yer almak bireyi bu duygulardan uzaklaştırabilir.

Bireyin göstermiş olduğu tutum doğrultusunda kitleye göre, etki olgusuna daha kapalı olduğu söylenebilir. Birey karar vermeyi reddeder bir konuma gelebilir ve kararı kitlenin vermesini isteyebilir. Kitle, bireyden bu sorumluluğu alabilir ve birey kendisini kitleye bağımlı hissedebilir. Bireylerin kitlesel hareketlerin içerisinde yer alma nedenlerinden birisi de sorumluluk duygusunu tek başına almamasıdır. Ancak kitlenin başarısı da bireyin başarısı anlamına gelebilir ve bu duygu birey için bu şekilde devamlılık gösterebilir. Toplumsal olarak

sınıf ayrımının oluşması ve bireylerin edilgenliğe neden olan psikolojileri, kitlenin karakteristik yapısını belirleyen etkenler arasında gösterilebilir. Kitlenin karakteristik yapılarının sonucunda oluşan kitlesel hareketler, kitle üzerinde oluşturan hipnozu ve etkiyi ortaya çıkarabilir. Kitlesel hareketler için aynı zamanda birleştirici unsurlar gerekmektedir. Adorno'nun açıklamış olduğu (2011) imgesel düşman, bu birleştirici unsurlar arasında gösterilebilir. İnanç, toplumsal ayrışma, nefret duygusu kitlesel hareketlerde etkili olmuştur. Kitle iletişim araçları, kitlesel hareketleri oluşturabilir ve destekleyebilir. Siyasal iktidar, bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda destekleyebilir veya medya içeriklerine sansür uygulayabilir. Dolayısıyla kitle iletişim araçları, bireyin ve kitlelerin üzerinde yönlendirici bir etkiye neden olabilir. Kitle iletişim araçları, toplumsal ve siyasal olaylar hakkında içeriklerini değiştirerek enformasyonu aktarabilir ve kitlesel hareketlerde ters bir etki yaratabilir. Medya sahipleri, kitle iletişim araçlarındaki bu enformasyonları kendi çıkarları doğrultusunda da aktarabilir.

Kitlesel hareketlerin oluşmasında kitle psikolojisi³⁰ etken faktörlerden birisi olarak gösterilebilir. Dolayısıyla kitlelerin, gerek sosyo-ekonomik, gerek de ideolojik olarak sınıfsal bağlamda bir ayrışma içerisine girdiği savunulabilir. Bu iki bileşenin bir araya gelmesi ile birlikte kitlelerin toplumsal sınıftaki konumlarının, elit sınıfa göre daha alt bir konumda yer aldığı iddia edilebilir. Wilhelm Reich, kitlelerin bu psikolojilerinin oluşmasındaki etkenlere atıfta bulunarak, politik bilincin oluşumunu açıklamıştır:

Şimdiye kadar gördük ki, kitlelerin ekonomik ve ideolojik durumları örtüşmek zorunda değil ve hatta oldukça ayrı düşebilirler. Ekonomik durum doğrudan ve dolaysız olarak politik bilince dönüşmez. Böyle olsaydı, toplumsal devrim çoktan gelirdi. Sosyal durum ile sosyal bilincin ayrı düşmesine uygun olarak, toplum araştırması çift yanlı olmalı: Yapının ekonomik durumdan türediği gerçeğine bakmaksızın, ekonomik durum karakter yapısınınkinden farklı bir yöntem ile kavranmalıdır: Birinci sosyal-ekonomik, diğeri biyo-psikolojik (Reich, 2014, 46).

Reich'a göre ekonomik gerekçe kitlesel hareketlerin tek nedeni değildir. Kitlesel hareketlerin oluşmasında bu bileşenlerin bir araya gelmesine gerek kalmamıştır. Ekonomik durum, doğrudan politik bilince dönüşmeyebilir ancak ekonomik yapı, ideoloji ile de bir ilişki içerisine girebilir. Reich, bu ilişkiyi ücret baskısı altında çalışıp açlık grevi yapan bir işçi ile

³⁰ Nuray Yılmaz kitle psikolojini şu şekilde açıklamıştır: "Kitle tek tek bireylerden oluşmakla birlikte kitle içindeki birey tek bireyden farklıdır. Çünkü kitle içerisinde bireylerin kendilerine özgü kişilik özellikleri ve bireysel iradeleri ortadan kalkar. Kitle, kendisini oluşturan bireylerden tamamen farklı yeni bir karaktere sahip olur" (Yılmaz, 2004, s.22). Bu bağlamda Yılmaz'ın da açıkladığı gibi bireyler kitleleri oluşturan unsurların başında gelse de kitlenin kendi karakteristik yapısı ve kitlenin kendi özgü bir psikolojisi bulunmaktadır. Bu durum bireysel tutumdan ve psikolojiden ayrı düşünülmelidir.

açlıktan gıda çalmak isteyen bir hırsız metaforuyla açıklamıştır³¹. Bu doğrultuda ekonomik yapının, bireylerin ve kitlelerin davranış biçimlerini veya siyasal düşünce yapılarının oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Ekonomik yapıdan bağımsız olarak da ideolojik bir tutum belirlenebilir. İdeolojinin sosyo-ekonomik yapının haricinde işleyiş göstermesi, toplumsal koşullara bağlı olabilir. Sosyal yapının içerisindeki bireyler katıldıkları kitlesel hareketler ile ideolojik yönlendirmenin etkisi içerisine girebilirler; ideoloji bu doğrultuda ekonomik yapıyla ilişkisi bağlamında alt sınıfta yer alan bireyleri bir arada tutabilir. Dolayısıyla kitle psikolojisinin ve kitlesel hareketlerin oluşmasında sosyal yapının, ekonomik yapının ve ideolojinin etkilerinden söz etmek mümkündür. Kitlesel hareketleri oluşturan önemli etkenlerden biri de ekonomik ve ideolojik yapıdan kaynaklanan kitle psikolojisi olduğu iddia edilebilir. Siyasal iktidar ve ekonomik yapıdaki etkenler, sosyal bilincin oluşmasında bir engel olabilir. Kitlelerin ekonomik yapısı ve ideolojik düşünce yapıları bir ilişki içerisine girebilirse sosyal bilincin oluşmasının önündeki engel ortadan kalkabilir. Kitlesel hareketler de bu bağlamda, birtakım ideolojik ve ekonomik etkilerin haricinde de kendini gösterebilir.

Toplumları etkileyen sosyo-ekonomik yapı, kitle psikolojisi ve ideoloji gibi birtakım unsurlar olmuştur. Bundan dolayı bu unsurlar birbirleri ile ilişki içerisinde olmuştur. Aynı zamanda birbirlerine eklemlenmiştir. Bu çerçevede Reich, toplumun ekonomik yapısı ile kitle psikolojisi ve egemen ideolojiler arasındaki bağlantıyı şu şekilde açıklamıştır:

Toplumun ekonomik yapısı ile üyelerinin kitle psikolojisi yapılanması arasında önemli bir bağlantı vardır; yalnızca, egemen ideolojiler egemen sınıfın ideolojileridir anlamında olmayıp, siyasetin pratik sorunlarını çözmek açısından daha önemlisi, bir toplumun ekonomik yapısının çelişkileri de ezilen kitlenin psikolojik yapılarında da demirlenmiştir. Bir toplumun ekonomik yasalarının yalnızca onların boyunduruğu altındaki kitlelerin eylemine somut sonuca varabilmeleri, başka türlü düşünülemezdi (Reich, 2014, s.50).

‘Ezilen kitle’ olarak nitelendirilen toplumda ekonomik yapının düzgün bir yapıda işleyiş göstermediği söylenebilir. Bu durum ekonomik koşulların daha sağlıklı şekilde işleyiş gösterdiği bir yapıda, ezilen kitlenin olmayacağı anlamına da gelebilir. Ancak bu kitlesel yapı, bu kez ideolojik anlamda da varlığını devam ettirebilme konusunda sıkıntı yaşayabilir. Kitleyi oluşturan bireyler, ekonomik olarak bağımsız bir konumda yer alamazlar ise egemen ideolojilerin siyasal uygulamalarına maruz kalabilirler. Ancak her kitlenin veya her bireyin

³¹ Ücret baskısı altında açlık çeken işçiler grev yaparlarsa, bu durumda eylemleri doğrudan ekonomik durumlarından kaynaklanır. Aynı şey açlık çeken gıda hırsızı için de geçerlidir. Açlıktan gıda çalmayı ya da sömürüden dolayı grev yapmayı açıklamak için ayrıca bir açıklama yapmaya gerek yoktur. Bu durumdan ideoloji ve eylem ekonomik baskıya uyar. Ekonomik durum ile ideoloji örtüşür.

ekonomik olarak bağımsız bir yapıda olması mümkün değildir. Kitle psikolojisi kadar, kitlesel hareketlerdeki ekonomik yapı da önemli nedenlerden biri olarak gösterilebilir. Bu bağlamda sadece ekonomik yapının kitlenin psikolojisini belirlediğini ve kitlesel hareketlere yön verdiği çıkarımı yapılmamalıdır. İkinci Dünya Savaşı'nda önderlerini takip eden veya kitle iletişim araçları ile etkiye maruz kalan kitlelerin, yalnızca ekonomik olarak alt fraksiyonda yer alan kişilerden oluşmadığı da iddia edilebilir. Ekonomik yapı, kitlesel hareketlere neden olabilir ve şekillendirebilir ancak bu durum kitlenin doğrudan kendilerinin neden olduğu bir durumu işaret etmeyebilir.

Kitle iletişim araçları, ürettiği söylemler ile kitlenin devamlılığının korunmasını isteyebilir. Bu durum, sahiplikten kaynaklanan bir yapıyı ortaya çıkarır. Siyasal iktidar, politik uygulamalar ile kitledeki inancın daha da artmasını sağlayabilir ve bu durum kitlesel bir hareketle de sonuçlanabilir. Kitlesel hareketin bağlayıcı etkileri de vardır: “Bir kitle hareketinin içinde doğup büyüyen insanlar, kendi kendine yeterli olacak yetenekte olsalar bile, eksik ve bağılı olarak yetişirler” (Reich, 2014, s.171). Bu çerçevede kitlesel hareketin içerisinde yer alan bireyler, kitlenin içerisinde de eksiklik yaşamış ve öndere, siyasal iktidara bağımlı bir şekilde yaşamlarını şekillendirmiştir. Bu bağlamda kitlesel hareketlerle birlikte bu bağımlılığın edilgenliğe neden olan etkenler arasında yer aldığı iddia edilebilir. Kitlenin ekonomik bağımsızlığının ve kitlesel hareketlerin, kitlenin karakteristik yapısını oluşturan etkenler arasında olduğu söylenebilir. Sonuç olarak kitlenin ekonomik ve psikolojik yapısının, önderin ve siyasal iktidarın varlığının aynı zamanda ideolojik yönlendirmelerin; kitlenin psikolojisini oluşturan ve kitleyi alt sınıfa yönlendiren nedenler olduğu iddia edilebilir. Siyasal ekonomik yapıya son noktayı Fred Fejes koymuştur. Mehmet Küçük'ün *Medya, İktidar, İdeoloji* (2005) adlı kitabındaki derlemesinde Fejes, bu bağlamda kitle iletişim araçlarının veya medyanın, medya sahiplerinin çıkarları doğrultusunda ve ideolojilerini meşrulaştırmada yanlış bilinç oluşturan bir yapıda olduğunu açıklamıştır:

Temel eleştirel yaklaşım olan siyasal ekonomi yaklaşımı, medya üretiminin ekonomik yapısı ve süreçleri üzerinde odaklanır (Murdock ve Golding, 1977). Bu araştırmanın ana çizgisi, medya endüstrilerinde görülen tekelleşmeye ve denetimin yoğunlaşmasına doğru giderek artan eğilimin incelenmesi olmuştur. Temel ve üstyapı modelini kullanan daha klasik bir ideoloji nosyonuna dayanan siyasal ekonomi yaklaşımı medyanın, medyaya sahip olanların ve denetleyenlerin sınıfsal çıkarlarını meşrulaştıran yanlış bir bilinç ürettiğini ve yaydığını ileri sürer. Yanlış bilinç üretimi ve bunun yayılması medyanın nihai etkisi olarak görülse de, bu yaklaşımı benimseyen araştırmaların çoğu, medya içindeki denetim yapılarının incelenmesi üzerinde odaklanır (Fejes'den Akt. Küçük, 2005, s. 297).

Bireylerin ayrışmasında ve kitlelerin oluşmasında etken unsurlardan biri olan ekonomik yapı, aynı şekilde kitle iletişim araçlarının da ideolojik açıdan ayrışmasına neden olmuştur. Medya şirketi sahiplerinin kendi ideolojileri doğrultusunda sürdürdükleri yayın politikalarının, bireylerin taraf olmalarına neden olduğu iddia edilebilir. Kitlelerin de medyanın ve kitle iletişim araçlarının yönlendirici uygulamalarına maruz kaldığı savunulabilir. Bundan dolayı ekonominin kitleye ve medyaya olan etkisi, bu iki bileşenin davranış biçimlerini şekillendirdiği savunulabilir. Hegemonya ve ideolojinin de ekonomik yapının içerisine dâhil edilmesiyle birlikte kitlelerde bir düzen yaratılmak ve bu düzenin sürdürülmesi istenmiştir. Bu bağlamda yine Fred Fejes, yapının içerisindeki ideolojik etkiyi şu şekilde açıklamıştır:

Eleştirel araştırmada, etkilerle ilgilenildiği kadarıyla, bu etkiler daha genel ideoloji ve hegemonya başlıkları altında özetlenir. Medyanın izleyici üzerindeki etkisi, hegemonik bir düzenin yaratılması ve sürdürülmesi bazında görülür. İdeoloji ve hegemonya kavramları, Marksist yabancılaşma nosyonuna çok benzer şekilde, analitik nosyonlara kolayca çevrilemeyen yapısal kavramlardır (Fejes'den Akt. Küçük, 2005, s.299).

Nihai olarak ekonomik, siyasi, baskıcı uygulamalar nedeniyle kitlelerin psikolojisinde değişiklik oluşabilir. Bu çerçevede kitle iletişim araçları, gerek sahiplikleri doğrultusunda gerek de siyasal iktidarların baskıları sonucunda hegemonyanın devamlılığını sağlamak adına işleyişi sürdürebilir. Ekonomik yapıda kitlelerin ayrışması, belirli bir düzen dâhilinde tutulabilmesi için önemli bir unsur olarak gösterilebilir.

Kitle psikolojisinin oluşmasında ve kitleyi edilgen kılan süreçte kitle iletişim araçlarının bir etkisi olduğu da savunulabilir. Kitle iletişim araçlarından gelen enformasyonların, bireylerde ve kitlelerde algı değişikliğine neden olduğu iddia edilebilir. İkinci Dünya Savaşı'nda faşist liderlerin kitleleri etki altına almak için kullandığı yönlendirici tekniklerin, kitlelerin yaşam pratiklerini şekillendiren etkenler arasında yer aldığı söylenebilir. Kitle iletişim araçlarının 1914'ten itibaren varlığını göstermeye başlaması siyasal iktidarların ve önderlerin, ideolojilerini yineleyerek aktarmasında etkili olmuştur. İdeolojinin yeniden üretilerek kitlelere aktarılması ve sistemli işleyişi, siyasal iktidarların devamlılığında etkili olduğu savunulabilir. Bu durumun kitlelerin üzerinde bir hipnoz etkisi yarattığı iddia edilebilir. Kitlelerin, İkinci Dünya Savaşı'nda kitle iletişim araçları ve devletin ideolojik aygıtları ile birlikte, etki altına alınmak istenildiği söylenilebilir. Kitlenin kendi yapısı ve kitle iletişim araçları, faşist liderler gibi etkenlerin bir araya gelmesi ile birlikte, Lasswell'in kuramının oluşmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kitlenin bağımlılığının oluşmasında ve sınıf ayrımındaki edilgen konuma gelmesinde, propaganda veya ideoloji gibi tutum gösterici uygulamalar etken bir unsur

olarak gösterilebilir. Kitleyi edilgen kılan bu sürecin, etki kuramının oluşması ve iletişim alanına yön vermesiyle sonuçlandığı söylenilebilir. Dolayısıyla kitlesel hareketlerin oluşmasında ve gelişmesinde, kitle iletişim araçlarının propaganda gibi uygulamaları etkili olmuştur.

Bu bağlamda kitlelerin proleter yapıda oldukları söylenilebilir. Ancak kitleyi bu konuma getiren unsurlar sistematik bir durumda işleyiş göstermeye devam etmiştir; günümüzde bir olgu üzerine inanmalarını sağlamak ise kitleyi harekete geçirebilmek için geçerli nedenlerden biri olacaktır. Bu doğrultuda sınıfa bağlı ayrımların yapıldığını söyleyebilmek mümkündür. Burjuva sınıfının, orta ve alt sınıfa göre kitlesel hareketlerin içerisinde daha az yer aldığı da söylenilebilir. Ancak aristokratlara göre güçsüz olarak nitelendirilen burjuva sınıfı, 1789'da Fransız Devrimi ile birlikte bu düşünce yapısında bir değişikliğin olmasını sağlamıştır. Murat Sarıcı *100 Soruda Fransız İhtilali* kitabında (1970) burjuva sınıfının tutumunu şu şekilde açıklamıştır: “Meseleye dünya tarihi açısından bakacak olursak, Fransız ihtilali burjuva ihtilalinin klasik bir modelidir” (Sarıcı, 1970), s.8). Daha sonradan burjuvazinin içerisinde yer alanlar ile birlikte proletaryanın, bu devrimi gerçekleştirmede katkısı olmuştur ve iki grupta bu kitlesel hareketin içerisinde yer almıştır. George Rude burjuvazi ve halk cephesinin bu kitlesel hareketini şu şekilde açıklamıştır:

Aristokrasi, parlamenter ve üst düzey din adamlarıyla birlikte 1787-88'deki asillerin isyanına belli güç katkısında bulunmuştu. Bu meydan okumanın birbirini izleyen iki sonucu oldu: Aristokratların, tahta karşı zafer kazanmaları; fakat aynı zamanda o zamana dek sürdürdükleri tarafsız tutumu terk eden rakiplerinin niyetinden korkan Üçüncü Sınıf'ın tahrik olarak kendi güçlerini birleştirip hükümete katılmada pay istemeleri. Böylece bir Fransız tarihçinin hayati yıl adını verdiği- 1789'a gelindiğinde “aristokratik isyan” neredeyse sona ermiş, artık kalan iki rakip –burjuvazini ve sıradan halk kesimleri (köylüler ve kent yoksulları sankülotlar)- devrime kendi damgalarına vurmak için aynı yılın Temmuz ve Ekim ayları arasında geniş, burjuvazi-halk cephesini kurmuşlardı.(Rude, 2015, s.59).

Bu bağlamda Fransız Devrimi gibi dünya tarihinin önemli kitlesel hareketlerinden biri için burjuva sınıfı önemli bir rol oynamıştır. Burjuva sınıfın öncülüğünü yapmış olduğu bu hareketle, kitlesel hareketlere yalnızca proletaryanın daha yatkın olduğu tezinin doğru olmadığı anlaşılmıştır; ama yine de aristokrasiye yani otoriteye karşı bir hareketin temsilcileri olmuştur. Daha sonra kitlesel hareketlerin, yalnızca proletaryanın bir gerçekliği hâline getirildiği ve onlara nitelendirilen bir sosyal olay olarak yansıtıldığı savunulabilir. Üretim araçlarına sahip olan burjuvazi sınıfı, alt sınıf ve işçi sınıfı olarak atfedilen kitleye karşı güçlü bir konumda

olmuştur. Bu durum bir bakıma her kitlenin aynı doğrultuda hareket etmediğini göstermektedir. Bu bağlamda proletarya olarak atfedilen sınıf, özgürlükleri doğrultusunda bir mücadele içerisine girebilir; aynı zamanda bir önder veya siyasal iktidarın boyunduruğu altında yaşamak istemeyebilir. Sonuç olarak kitlesel hareketleri oluşturan birçok bileşenin olduğu söylenebilir. Proletaryanın kitlesel hareketlerin içinde olması, yalnızca bu sınıfın yapısal bir hareketi olarak değerlendirildiğini söylemek mümkün olabilir. Kitlesel hareketlerin oluşması, bu tür sınıfa bağlı ayrımların yapılmasıyla olduğu iddia edilebilir. Kitlenin sınıfsal konumundan dolayı bir araya gelmesi, yönlendirilme istekleriyle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür.

Kitlesel hareketlerin ve sınıfların bir önderi olabilir; dolayısıyla kitleyi yönlendirebilecek ve onları manipüle edebilecek konumda bir kişiyi yaratması beklenir. Kitlenin kendi içerisindeki yapısından dolayı etkiye açık olduğu söylenebilir. Kitle bu bağlamda, propaganda, manipülasyon, ideoloji gibi etkenlerle kitlesel hareketlere yönelebilir; kitlenin bu nedenle manipülasyona ve etkiye açık bir şekilde hareket ettiği anlaşılabilir. Kitledeki tutum değişikliğini oluşturan etkenler, aynı zamanda kitlenin zayıf yönleri olarak da ele alınabilir. Siyasi tarafların oluşması, karşı grupları ve karşı ideolojileri de kitlesel hareketlere karşı yönlendirmiş olabilir. Faşizme eğilim göstermek, kitlelerin hınç duygusunu yaşamalarına ve tatmin olmalarına neden olmuştur.

Michael Mann, *Faşistler* (2015) adlı kitabında faşizmi şu şekilde tanımlamıştır: “Faşizmi, faşistlerin temel değerleri, eylemleri ve iktidar örgütlenmeleri üzerinden tanımlıyorum. Çok kısaca, faşizm aşkın ve arındırıcı bir ulus-devletçiliği paramilitarizm üzerinden gerçekleştirme arayışıdır” (Mann, 2015, s.29). Faşizme karşı yatkınlığı olan kitle ve bireylerde ortak etkenlerden biri de iktidar örgütlenmeleri ve iktidar istekleri olarak belirtilebilir. Faşizm, kitleleri hareket geçirme konusunda ve sınıfa bağlı ayrımların yapılmasındaki etkenlerden birisidir. Sınıfların dışarısında tutulan veya yok sayılanlarda oluşan hınç duygusu, bireylerin faşizme eğilim göstermelerine neden olabilir. Sınıfa bağlı ayrımların ve faşizm etkisinin, ekonomik ve politik yapıyla ilişki içerisinde olduğu da iddia edilebilir.

Proletarya kendi çıkarları doğrultusunda da hınç duygusuna kapılıp faşizme yönelebilir; aynı şekilde hınç duygusu, proletaryayı manipülasyona açık bir konuma getirebilir. Bireylerin ahlaki değerlerinden dolayı göstermiş olduğu tutumlar siyasal olarak değişiklik oluşturabilir. Bu bağlamda kitleler hınç duygusunu içselleştirebilir ve faşizme karşı yönelebilirler. Faşizm, hem önderi hem de kitleleri ve bireyleri etkisi altına alan bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Faşizm her ne kadar aşırı milliyetçilik olarak belirmiş olsa da ideolojik olarak ve davranışsal olarak önderlere, kitlelere veya bireylere yansiyabilir. Kitlesel hareketlerde de faşizmin

etkisinden bahsedilebilir. Ancak öncelikle faşizm ve faşizmin etkilerinin neler olduğuna dair soruların yanıtlanması gerekmiştir.

Siyasal terimlerin başında gelen faşizm, kimi zamanda muğlak bir ifade olarak tanımlanmıştır. Faşizm ve faşist hareketler, önderler tarafından kitleleri harekete geçirmede işleyiş göstermiştir. Dolayısıyla bu durumun kitlelere de ideolojik olarak yansıtıldığı iddia edilebilir. Bu bağlamda faşizm kavramını ise Stanley G. Payne şu şekilde açıklamıştır:

20. yüzyılın sonunda faşizm muhtemelen temel siyasi terimler arasında en muğlağı olma özelliğini hala korumaktadır. Bu durum, kelimenin, her ne kadar soyut da olsalar, demokrasi, liberalizm, sosyalizm ve komünizm gibi açık bir siyasi referansa sahip olmamasından kaynaklanıyor olabilir. İtalyanca *fascio* (Latince *fasces*, Fransızca *faisceau*, İspanyolca *haz*) kelimesinin “demet” ya da “birlik” anlamına geldiğini söylemek bize pek bir şey anlatmaz. Dahası terim, muhtemelen taraftarlarından çok muhalifleri tarafından kullanılmıştır ki 1923 gibi erken bir tarihte, uluslararası seviyede genellik kazanmasından da muhalifleri sorumludur. Faşist kelimesi normalde “vahşi”, “gaddar”, “baskıcı” ya da “diktatöryel” anlamlarını ifade etmek için sık sık kullanılan siyasi pejoratiflerden biri haline gelmiştir (Payne'den Akt. Iordachi, 2015, s.164).

Avrupa'da faşist olarak belirtilen hareketlerde bu şekilde tanımlanmıştır. Faşizm önderler tarafından da benimsenmiş ve bu durum, hipnozla veya ideolojik bir etkiyle kitlelere aktarılmaya çalışılmıştır. Faşizmin temelindeki nedenleri ise Iordachi şu şekilde açıklamıştır: “Faşizmin temelinde, harekete ve devlet yapısına ait yeni bir “yurttaşlık dini” yaratma çabası yatmaktaydı. Bu din, hem faşist seçkinleri ve takipçilerini kapsayacak bir efsaneler sistemi inşa edecek hem de milleti yeni bir ortak inanç ve sadakat bağlılığıyla birleştirecekti. Böyle bir yurttaşlık dini, eski inanç yapılarını yerinden edecek ve doğaüstüne dayanan dini ikincil bir konuma itecek ya da toptan ortadan kaldıracaktı” (Iordachi, 2015, s.172). Iordachi'ye göre faşizm, aynı zamanda bir ideoloji olarak kitlelere veya bireylere benimsetilmek istenilen unsurdur. Bu bağlamda ‘yeni bir ortak inanç’ cümlesi de ideolojinin benimsetilmesinde temel nitelik olarak yer alabilir. Faşizmin, bir nevi yeni bir din gibi işleyiş göstermesi kitlenin ya da bireylerin de dayatılan olgulara inanmalarını sağlamıştır. Bu nedenle, faşizmin yaygınlaşması ve önderlerin faşist uygulamalara yönelmesi, ideolojilerinin benimsenmesinde öncü etkenlerden biri olmuştur. Kitlenin kendisine uygulanan baskıdan neredeyse haz alması, faşizmin de kitle tarafından benimsenmesinde etkili olabilir.

Faşizmin bu bağlamda karşılıklı etki süreci içerisine girdiği savunulabilir. Bireylerin veya kitlelerin kendi içlerinde yalnızca kötücül duygular yoktur. Ancak normatif duygulara

karşın, kötücül duyguların daha çok yayıldığı ve benimsendiği iddia edilebilir. Kötücül duyguların da ahlaki olduğunu ve faşizmi benimseyen kişilerin tutumlarındaki durumu yine Iordachi şu şekilde aktarmıştır: “Kötülük kapasitesi de, ahlaki olduğuna inandığımız amaçlar için kötülük işleme kapasitesi de insanın fitratında bulunan niteliklerdir. Faşistler ise kendilerini davalarına özellikle adanmış kişilerdi. İnsanların bu kötülükleri hangi şartlar altında işlediğimizi bilmemiz şarttır” (Iordachi, 2015, s.308). Faşizmin kötülük ile özdeşleşmesinin başlıca nedenleri arasında bu kez ahlaki durum ve karakteristik yapı bir özellik olarak belirlemiştir. Iordachi, ancak faşist kişiler ve faşizm uygulamaları yine inanmak ile inandırmaktan geçmektedir; bu durumu da ‘kendilerini davalarına özellikle adanmış kişilerdi’ sözleriyle açıklamıştır.

Bu çerçevede kitlelerin; İtalya, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Romanya’da da kitlesel olarak faşizmi benimsedikleri söylenebilir. Faşizm bu coğrafyada sınırlı kalmamıştır ve faşizmi bir ideoloji gibi benimseyen kitlelere veya bireylere rastlanılabilir. Faşizmin yayılma nedenlerinden biri de bireylerin veya kitlelerin bu duruma eğilim göstermesi olabilir. Aşırı ulusalcılık ile başlayan bu olgunun kendi içerisinde bireyleri etkilediği söylenebilir; dolayısıyla faşizmin barındırdığı tutum ve düşünce bağlamındaki aşırılıklar, bireylere haz veren bir özellik olarak öne çıkabilir. Faşist uygulamalar Hitler’in iktidarda olmasıyla birlikte Almanya’da görünür olgular barındırmıştır. Bu doğrultuda her ne kadar seçimle gelen Hitler’in, daha sonradan faşist uygulamalar ile kitleyi kendisine karşı bağımlı ve edilgen bir hâle getirdiği söylenebilir. Faşizme karşı olumsuz şekilde düşüncelerin gelişmesi bu tür uygulamalardan kaynaklanmaktadır.

Kitlelerin bağımlı bir yapıda olması ve kitlesel hareketlerin içerisinde yer alması ise ayrı bir şekilde değerlendirilmelidir. Çünkü Mann tarafından, faşizme karşı kitlesel bir örgütlenmenin içinde olan bireylerin ‘bilinçli’ olmadıkları iddia edilmiştir. Kitlenin faşist hareketlerin içerisinde yer alması, önderin de ilişkili olduğu etkiyi ortaya çıkarmıştır; çünkü kitleler zaman zaman da olsa etki altına girmek istemiştir. Bu bağlamda Mann, faşist hareketlerin içerisinde yer alan kitleler için şu şekilde bir açıklama yapmıştır:

“Faşistler” harekete katıldıkları anda tam olarak bilinçli değildiler. İnsanlar bir harekete resmen katıldıklarında, hareket hakkında sadece iptidai bir bilgiye sahip olabilirler – birkaç slogana yönelik beğeni, karizmatik Führer ya da Duce’ye yönelik saygı ya da sadece daha önceden katılan arkadaşları izleme. Harekete katılanların çoğu, azıcık yetişkin yurttaş tecrübesine sahip genç, bekâr, tam olarak bilinçlenmemiş insanlardı. Bu kişiler bakımından faşist partiler ve paramiliter örgütler özellikle güçlü sosyalleşme araçlarıydı. Bu hareketler

gururla seçkin ve otoriterdi, rütbelere üzerinden kurgulanan hiyerarşiyi ve aşırı lider kültürünü kutsarlardı. Emirlere uymak ve disiplini uygulamak mecburiydi. Hepsinin ötesinde, bir eylemlilik mecburiyeti dayatılıyordu. Dolayısıyla, militanlar yoğun bir duygusal yoldaşlığı tecrübe ettiler (Mann, 2015, s.50).

Bu açıklamalar doğrultusunda, kitlelerin bilinçsiz ve isteyerek etki altına girmek istemeleri, nevrotik durumlarını da ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda bireyin, kitlesel hareketlere katılmak için birçok nedeni olabilir. Bu doğrultuda kitlenin edilgenliğini oluşturan etkenlerde ortaya çıkar. Basit bir eylem olarak nitelendirilebilecek ‘slogan’ dahi kitlenin içerisinde yer alan bireyler için dikkat çeken bir özellik taşıyabilir. Kitlesel hareketler bu bağlamda Mann’ın da belirtmiş olduğu gibi bir sosyalleşme aracı olarak kullanılmıştır. Bu kitlesel oluşumun öndere karşı bağlılığı sadece faşizm ile açıklanabilen bir durum değildir, her kitle için aynı durum geçerli olduğu savunulabilir. Kitleler bu doğrultuda, karizmatik ve güçlü bir önder arayışı içerisine girebilirler ve önderlerinin aşırılıkları bağlamında tutum göstermelerini bekleyebilirler. Aynı şekilde kitleler, önderinin faşizm uygulamasından veya faşist bir davranış içerisine girmesinden dolayı gurur duyabilir. Kitlenin kendi içerisinde heterojen bir yapıda olduğu ve bu heterojen yapısından dolayı, isteklerinin de çoğaldığı söylenebilir. Kitlelerin tutum göstermesi, kitlenin bilinçli olmadığına dair teoriyi güçlendirebilir. Bu durum kitlesel hareketlerin içerisinde yer alan kişilerin, Le Bon ve Freud’un tabiriyle nevrotik olduğunu gösterebilir. Bireyde veya kitlede bu nevrozun gerçekleşmesi için önder, iktidar ve dayatma gibi etkenlerin bir araya gelmesi gerekebilir; ancak kitlesel bir eylem için bireyleri bu duruma inandırma eylemi ön koşullar arasında gösterilmiştir. Kitleler, koşullar bir araya gelince, içerisinde buldukları ideolojiden etkilenebilir ve önderlerini kendilerince yüceltebilirler. Önderinin güçlü bir imge yaratması, kitlenin de özdeşleşmeyle birlikte bu gücü, kendi gücü olarak hissetmesi anlamına gelmiştir.

Faşist hareketinin en somut örneklerinden birisi de Hitler Almanya’sı ve Nazi hareketi olmuştur. Hitler’in faşist uygulamaları Nazi hareketi içerisinde yer alan bireylerin tutumları sonucunda, faşizm yükseliş göstermiştir. Mann, Almanya’daki faşizmi şu sözlerle açıklamıştır: “Almanya faşist olmak adına en büyük güç ve en gelişmiş ülkeydi. Naziler, paramiliterlerin en büyüğü ve oyların en fazlasıyla, dünyanın en büyük faşist hareketiydi. Bu, en büyük suç işleyen, en “radikal” faşizmdi” (Mann, 2015, s.201). Sadece Hitler’in faşist uygulamaları değil, Nazilerin inançları doğrultusunda faşizm ile özdeşleşmiş olmaları, Almanya’yı bu konuda öne çıkaran etkenlerden biri olarak gösterilebilir. Almanya’daki toplumsal yapının faşizme olan yatkınlığı ve eğiliminin arkasındaki etkenlerden birisi de narsisizm ve hınc

duygusu yatabilir. Hınç duygusuna kapılmalarının ve İtalya'daki faşist hareketler ile ayrışmasının nedeni ise İtalya'nın aksine Almanya'nın Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi olmuştur. Bu durum, Almanya'daki topluma hınç duygusu ve faşizm ile yansımış olabilir.

Bu doğrultuda savaşların kaybedilmesi, Hitler'in seçimle iktidarı kazanmasına ve uygulayacağı politikalara zemin hazırlamıştır. Nazi hareketinin, diğer kitlesel hareketlere göre öne çıkmasında, Hitler'in etkili olduğu iddia edilebilir. Bu bağlamda faşist kitlenin, güç ve otorite etkisinde olduğu söylenebilir. Faşizmin etkisini göstermesi, hınç ve narsisizm gibi birtakım etkenlerin bir araya gelmesiyle oluştuğu savunulabilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra halkın ekonomik olarak bir zayıflama dönemine girmesi de, toplumsal olarak eğilimleri artıran olgular arasında yer alabilir. Mann, Almanya'nın ekonomik problemleri ve İtilaf Devletleri'yle yaşadığı sıkıntıları ise şu şekilde açıklamıştır: "Hitler iktidarı ancak 1933'te ele geçirdiği için, Nazilerin yükselişi de, savaş sonrası ortaya çıkan olayların etkisinde daha yavaştı. Bir enflasyon krizi, İtilaf güçleri ile sınırlar konusunda yaşadıkları sıkıntılar, savaş tazminatları ve silahlanmaya dair anlaşmazlıklar" (Mann, 2015, s.201-202). Faşizmin yükselmesi ve Nazilerin bu etkenlerden sonra güç kazanması, Hitler'in iktidara gelmesi ile hız kazanmıştır.

Bu bağlamda faşizmin temsilcilerinden olan Hitlerin, iktidarın devamlılığını sağlama ve meşru kılma adına, faşist uygulamalara yöneldiği söylenebilir. Bu çerçevede, faşizmin Almanya'da bulunan insanlara bir hipnoz etkisiyle işleyiş gösterdiği savunulabilir; Hitler'in, Alman halkı için 1933 yılı itibari ile 'karizmatik önder' ve 'otoriter önder' imgesinin ilk temsilcilerinden biri olduğu iddia edilebilir. Hitler ile yükselen faşizm, bu doğrultuda kitleleri de etkilemeye devam etmiştir. Dolayısıyla Hitler'in faşizmi kendi çıkarları ve kitleleri harekete geçirme doğrultusunda kullandığı söylenebilir. Kitleler ekonomik, politik ve ideolojik etkenlerin sonucunda da politik görüşlerini belirleyebilir; çıkarları doğrultusunda da hareket edebilir. Aynı şekilde buldukları konumu ekonomik veya narsistik çıkarları için değiştirirken, ideolojisi gereği bulunduğu sınıfın içerisinde de kalabilir. Burada sınıfsal durumlarından dolayı kitleler, hınç duygusuna daha fazla kapılabilir ve bundan dolayı faşizmin etkisi altında yaşam faaliyetlerine devam edebilirler. Kimi zamanda Fransız Devrimi'nde (1789) olduğu gibi konumlarını riske atarak, birtakım kitlesel hareketlere neden olabilirler. Faşizm olmadan da kitlesel hareketlere yön verebilmek ve sonuç alabilmek mümkün olmuştur. Faşizm, bu bağlamda kitlesel hareketlere yön veren tek unsur değildir.

3.4 Kitlenin Yıkıcılığa ve Aşırılığa Olan Eğilimi

Faşizmin, bu yolda kitleler için hınç duygusunu oluşturan ve artıran etkenlerden birisi olduğu iddia edilebilir. Kitlese hareketlerin oluşmasında ve gelişim göstermesinde, önderin sahip olduğu ideoloji sistemi, faşizm gibi akımlar ile desteklenebilir; böylece kitle üzerinde manipülasyon ve algı değişikliği gerçekleştirilebilir. Algı değişikliğinin sağlanması için faşizm gibi etki araçlarının sistematik olarak kendisini yinelemesi gerekebilir. Faşizmin bir ideoloji gibi işleyiş göstermesi, önderin de etkisiyle mümkün olmaktadır. Faşizmin yoğun olarak işlediği yerlerden biri olan Almanya'da, Hitlerin iktidara gelişi ve aynı zamanda kitle iletişim araçlarının çoğalması ile birlikte kitlelerin daha çok etki altına girdikleri savunulabilir. Faşizmin, kitle iletişim araçlarıyla daha çok yayılma olanağı bulunduğu söylenebilir³². Bu durumun, ideolojide olduğu gibi kitlelere aktarılmaya çalışıldığı iddia edilebilir. Yönetici sınıf veya önder bu şekilde faşizmi veya bir düşünceyi medya aracılığıyla meşrulaştırabilme olanağı bulur. Faşizmin meşruiyeti sağlanabilirse, bireylerin ve kitlelerin bu olguyu benimsemesi daha da kolaylaşabilir. Medya sahipliğinin veya iktidarın medya üzerindeki kontrolü, iletileri ve bu iletilerin kronolojisini belirleyebilir. Bu kronoloji, siyasal iktidarın veya medya sahiplerinin belirlediği gündem olarak da karşımıza çıkabilir. Medyanın sistemli tutumunu kitle zamanla bir öğreti gibi benimseyebilir ve bu nedenle faşizmde kitleye iletişim araçlarıyla gerekirse dayatılabilir. Bu çerçevede medyanın dayatmış olduğu faşizm, kitlenin bir gerçekliği haline getirilip işleyişini sürdürebilir.

Kitlenin faşizm, hınç ve kötücül duygularını özümsemesi ve bunu kişiliğinin bir parçası haline getirmesi sosyo-ekonomik nedenlerle de açıklanabilir. Bu durum sonradan da edinilebilir veya insan doğası gereği bu tarz kötücül duygulara meyilli olabilir. Psikolojiyi de içerisine alan bu durumu Freud; id, ego, süperego (1923) olarak açıklamıştır. Freud bu bölümleri, insan yaşamındaki dürtüler ve dürtülere direnme şekilleriyle oluştuğunu iddia etmiştir. Freud bu

³² Kitle iletişim araçlarında yaşanan bu gelişmeler radyoyu dönemsel koşullar itibarıyla öne çıkartmıştır. Bu bağlamda Gül Çakı, "İkinci Dünya Savaşı'nda Radyo Yayınlarında Uygulanan Sansürün Propaganda Posterlerine Yansıması" adlı makalesinde şu şekilde açıklamıştır: "Radyonun yaygın olarak kullanılmaya başlandığı 1920'li ve 1930'lu yıllar, dünya genelinde Nazizm, Faşizm ve Komünizm gibi ideolojilerin etkili olmaya başladığı döneme denk gelmiştir. Bu açıdan bu dönemde radyo yayınlarında gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerinde yoğun olarak ideolojik söylemlerin hakim olduğu görülmüştür. Radyonun etkili propaganda aracı olarak kullanılmaya başlandığı dönem, Nazilerin 1933 yılında Almanya'da iktidara gelmesi ile birlikte olmuştur. Naziler, Almanya'da iktidara geldikten sonra ülke genelinde her ailenin bir radyoya sahip olabilmesi için seferberlik başlatmıştır. Her ailenin bir radyoya sahip olması teşvik edildikten sonra da her Alman vatandaşının radyo aracılığıyla Alman Devlet Başkanı Adolf Hitler'i dinlemesi teşvik edilmiştir. Bu süreçte Hitler'in konuşma yaptığı zaman fabrikalarda işlere ara verilmesi, sokakların boşalması ve herkesin Hitler'i dinlemesi için radyonun başına geçmesi amaçlanmıştır" (Çakı, 2020, s.254).

durumu, çocukluktan itibaren içselleştiren bir dizi kod olarak belirtmiştir. Freud doğuştan gelen bu duygulara şiddet ve cinsellik olarak bakmıştır. Freud'a göre her küçük erkek çocuk babasına hınç duygusu besleyip, annesi ile evlenmek ister³³. Fromm'un da açıklamış olduğu gibi anneye karşı gelişen cinsellik arzusu ile birlikte babasına karşı nefret, aynı oranda gelişmiştir. Bu durum, aynı şekilde kız çocuğunun babasına ilgi duyması ile devamlılık göstermiştir ve Freud kuramında, birçok duygunun bu yaklaşımdan çıktığını ifade etmiştir.

Bu yüzden insan doğası gereği kötücül duygular besleyebilir ancak bu durumun her insanın doğasında bulunduğunu da söylemek mümkün olmayabilir. Bazı tutumlar sonradan da kazanım olarak elde edilebilir veya sistemli olarak bir durum kendini tekrarlırsa bu kazanım bir dayatma ile işleyiş gösterebilir. Hınç ve cinsellik ile olan dürtülerin bastırılması, bireyleri normalleştirebilir; bu nedenle bireyler, toplumsal normlara uymaları gerektiğini öğrenebilir. Bireylerin faşizm veya kötücül duygularla hareket etme nedenleri de doğuştan gelen bir durum neticesinde ortaya çıkabilir. Freud'un bu görüşü bir bağlayıcılık olarak yer almasa da insan davranışlarının ne tür etkilerle şekillenebildiğini göstermektedir. Bu bağlamda iyimser ve kötümser duyguların, bireylerde nasıl yapı ile işleyiş göstereceği birtakım koşullara bağlı olabilir. Bu koşullar anne-baba, ideoloji, kitle iletişim araçlarıyla şekil alabilir. Aynı şekilde insan davranışının kodlamalar doğrultusunda ve doğuştan gelen bir yapıyla belirmesi, iyimser ve kötümser duyguları belirleyebilir. Dolayısıyla insan yapısında hem iyi hem de kötü yönde eğilimler bulunmaktadır. Freud ise kötücül insan davranışlarının yalnızca doğuştan gelen bir durum olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde dürtülerin hınç ve cinsellik yönünde olduğunu savunmuştur. Bu durumda var olan dürtüler bir şekilde otorite ile dizginlenip, değiştirilebilir. Fromm ise insanın iyilik ve kötülük anlayışını daha geniş bir düzlemde tartışmıştır. Freud, insanın doğuştan kötü olduğu teorisini ise şu şekilde açıklamıştır:

İnsancı eğitimi insanın iyiyi bilmeye ve doğal gizilgüçleriyle usunun kuvvetlerine göre eylemde bulunmaya gücünün yettiğine ilişkin görüşü, eğer insanın yaradılıştan kötü olduğu dogması doğru olsaydı, kabul edilemeyecek bir görüş olacaktı. İnsancı etiğin karşısında olanlara göre, insan doğası öyle bir doğadır ki korkuyla gemlendiği zaman, onu kendi

³³ Bu bağlamda Erich Fromm, Freud'un cinsellik ve şiddet kavramlarını şu şekilde açıklamıştır: "Freud'un gözlemine göre çocuğun annesine olan bağlılığında öylesine olağanüstü bir güç vardır ki ortalama bir insan kendisini bu bağlılıktan hiçbir zaman bütünüyle kurtaramıyordu. Freud bu bağlılığın sonucu olarak erkeğin kadımlarla ilişki kurma yetisinin zayıfladığını, bağımsızlığın gelişemediğini, bilinçli olarak benimsediği amaçlarla bastırılmış kandaşla cinsel ilişki bağlılığı arasındaki çatışmanın çeşitli nevrozlu bunalımlara ve sarsıntılara yol açtığını saptamıştır. Freud anneye bağlılığın ardında yatan gücün küçük erkek çocuğunun annesine karşı cinsel istek duymasına cinsel rakip olarak babasından nefret etmesine yol açan cinsel libidosu olduğuna inanıyordu. Ama rakibinin büyük gücü karşısında erkek çocuk annesine karşı duyduğu cinsel isteği bastırarak kendisini babasının buyruk ve yasaklarıyla özdeşleştiriyordu. Bununla birlikte bilinçaltında bastırılmış cinsel duyguları öylece sürüp gidiyor, ancak hastalıklı durumlarda büyük bir yoğunlukla ortaya çıkıyordu" (Fromm, 2016, s.86-87).

türdeşlerine düşman kılacak, onlar kıskanacak ve tembel olacak şekilde yönlendirir. İnsancı etiği temsilcilerinden çoğu, bu meydan okuyuşu insansın yaradılıştan iyi olduğunu ve yıkıcılığın onun doğasının bütünleyici bir parçası olmadığını vurgulayarak karşılamışlardır. Gerçekte bu iki bağdaşmaz görüş arasındaki anlaşmazlık, Batı düşüncesinin temel temalarından biridir. Sokrates'e göre kötülüğün kaynağı, insanın doğal yapısı olmayıp bilgisizliktir; onun için kötülük, yanlışlıktır. Tevrat ise bunun tersine, insanın tarihinin bir suç edimi ile başladığını ve itilimlerin çocukluğundan itibaren kötü olduğunu anlatır (Fromm,1994, s.203-204).

Fromm, doğrudan Freud'un teorisini reddetmiş ve bunun doğruluğunun da kabul edilemeyecek bir düşünce olduğunu ifade etmiştir. Ona göre insan kötülüğü sonradan kazanmıştır ve bu şekilde yönlendirilmiştir. Aynı şekilde Sokrates ise bunun doğuştan gelen bir yapı olmadığını ve kötülüğü, kaynak olarak 'bilgisizlik' ve 'yanlışlık' olarak savunmuştur. Kötümser duygular konusunda Freud ve Fromm'un görüşleri birbiriyle zıtlık göstermiştir. Ancak kötümser duyguların nedenleri dış etkenlerden ziyade bireyin yine içsel olarak kazandığı bir davranış biçiminden de kaynaklanabilir. Bu kötümser duyguların arkasında yatan nedenlerden biri narsisizm de olabilir. Bireyin narsistik kodlamalarla birlikte yaşam pratikleri şekillenirse davranışları da o şekilde belirti gösterebilir. Fromm'da (1973) bu durumu, hınç duygusunun kaynaklarından birini narsisizm olarak belirlemiştir. Narsist bireyler yıkıcılık besleyebilir ve faşizm onları bu doğrultuda etkisi altına alabilir. Narsisizmin yıkıcılık etkisi her birey için geçerli olmayabilir ama bu durumu, narsisizmin kendi içyapısından olduğu iddia edilebilir. Bu bağlamda Erich Fromm'un narsisizmi, kötümser duyguların belirmesinde bir etken olarak ele aldığı söylenebilir. Birey bu yıkıcılık ve kötümser duyguları aynı şekilde kendisine karşı da besleyebilir ve dış etkenlere karşı da yoğun bir hınç duygusuna kapılabilir. Dolayısıyla narsisizm, bireylerin kendi içerisinde faşizm gibi kötücül duygularını açığa çıkarabilir. Bu bağlamda, Elias Canetti, kitlelerin en bariz niteliği olduğunu ve yıkıcılığı şu şekilde açıklamıştır:

Kitlenin yıkıcılığından, çoğunlukla en bariz niteliği olarak söz edilir; kitlenin bu niteliğinin her yerde, birbirinden çok farklı ülke ve uygarlıklarda gözlemlenebileceği gerçeğini inkâr etmek mümkün değildir. Kitlenin yıkıcılığı üzerinde anlaşılır ve hiç tasvip edilmez, ama hiçbir zaman gerçekten açıklanmaz da. Kitle, evleri ve nesnelere; pencere camları, aynalar, resimler ve tabak çanak gibi kırılabilir nesnelere yok etmekten özellikle hoşlanır; insanlar da kitlenin yıkıcılığını tetikleyen bu nesnelere kırılabilir olduklarını düşünme eğilimindedirler. Bu yıkımdan çıkan gürültünün, yıkımın yarattığı tatmine katkıda bulunduğu doğrudur; pencerelerin çarpılması ve camların kırılması, taze yaşamın güçlü

sesleridir, yeni doğan bir şeyin ağlamasıdır. Bunu yaratmak kolaydır; bu kolaylık da popülerliğini artırır. Her şey birlikte ses çıkarır; söz konusu patırtı nesnelere alkışlarıdır. Olayların başlangıcında, kitle henüz küçükken ve çok az şey olmuşken ya da hiçbir şey olmamışken, bu türden bir gürültüye özel bir gereksinim var gibidir. Gürültü, kitlenin ümit ettiği desteğin vaadi ve gelecekte yapılacak işlerin mutlu bir kehanetidir (Canetti, 2006, s.21).

Bu çerçevede Canetti, kitlelerin yıkıcılığa karşı eğilimlerini, çıkarabildikleri gürültü ile ilişkilendirmiştir ve bu şekilde de kitleler kendilerini tatmin edebilme olanağı bulmuştur. Kitleler, aynı zamanda rahatlama olanağı bulmuştur ve kitlelerin yıkıcılığa karşı bir bağılıkları oluşmaktadır. Bu gürültü ve tatmin olabilme ile kitleler için narsisizm kavramını tekrar ortaya çıkarmaktadır.

Narsisizm bireylerin kendilerini edilgen olmasına neden olan etkenlerden birisi olarak yer alabilir. Bu duruma göre narsisizm gibi etkenler, faşizm gibi dış etki faktörleri ile ilişki içerisine girdiğinde birey algı ve tutum değişikliği gösterebilir. Aynı zamanda kolektif narsisizm de bu durumun içerisinde yer alan unsurlardan birisi olmuştur. Faşizm gibi etkenlerin, önderler ve siyasi iktidarlar tarafından medya aracılığıyla aktarıldığında daha etkili olduğu savunulabilir. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının, bireyleri ve kitleleri etkileme yolunda bazı propaganda, faşizm gibi olgularla hareket ettiği söylenebilir. Kitlelerin de bu olgulara karşı direnç göstermediği iddia edilebilir. Siyasi iktidar kimi zaman dayatma ve baskı işlevini uygulamış olsa da bireylerin veya kitlelerin, ideoloji veya faşizm gibi düşünceleri kendi rızalarıyla kabul ettikleri söylenebilir. İdeolojinin yoğunluğu bireyler de etkiyi artırabilir veya azaltabilir. Bu doğrultuda bireyler veya kitleler daha faşist bir eğilim gösterebilir ya da faşizmi benimsemeyen bir yapının içerisinde yer alabilir. Bireylerin ve kitlelerin kendi siyasi görüşleri doğrultusunda benimseyecekleri ideoloji, etkinin işleyişini gösterebilir. Aynı şekilde içselleştirilen ideoloji nedeniyle diğer etki mekanizmalarına karşı istemeden de olsa bir direnç uyguluyor olabilir. Bireyler etki sürecinin bir parçasını oluştururken oto kontrollerini, bağlı oldukları siyasal iktidara, öndere ve ideolojiye teslim edebilir. Bu nedenle bireyin ve kitlenin bağımlı hâle geldiği savunulabilir; çünkü bu bağlamda kararın ve kontrolün üç etkenin belirlenmesi istenmiştir.

Bu tartışmaların özü olarak “bireyler ve kitleler özgür müdür?” veya “bireyler ve kitleler kötü mü doğar?” soruları sorulmuştur. Kitlelerin psikolojisi ve etki araştırmaları bu yönde çalışmalar yapmıştır. Sınıf ayrımlarının yapılması ve kitlesel hareketlerin oluşması da siyasal partilerin ve ekonomik yapının bir etkisi sonucu ortaya çıktığı iddia edilebilir. Doğrudan

bir etkiden ziyade doğal yaşamın bir parçası olarak da bu olgu, bireylerin yaşam pratiklerini şekillendirebilir. Bu doğal yapının oluşmasında yapay etkenlerden de söz edilebilir. Siyasal iktidar, önder gibi faktörler, ekonomideki kötü eğilim veya medya plüralizmindeki seçenekleri belirleyebilir. Kitlenin bu belirlenmiş alan içerisinde gündelik yaşamına devam etmesi beklenir. Kitleye atfedilen ‘gerçeklik’ bu yapının kendisini oluşturduğu söylenebilir. Bu doğrultuda bireylerin ve kitlelerin kendi kararlarını özgür şekilde vermesi, onları özgür kılmayabilir. Seçeneklerin bireylere ve kitlelere göre belirlendiği savunulabilir. Sonuç olarak aynı seçeneklerin olduğu bir noktada seçme tercihinden söz edilemeyebilir. Seçeneklerin de çeşitli ve özgür bir yapıda olması gerekmektedir. Medya plüralizmindeki durumun bireyler ve kitleler için de geçerli olduğu iddia edilebilir.

SONUÇ

Etki paradigmasının tezin merkezinde temel bir sorunu oluşturduğu aktarılmış ve bu olgunun oluşmasındaki etkenler ile birlikte kitle psikolojisine odaklanılmıştır. Etkinin varlığı üzerine üretilen kuramsal çalışmalar ve formüller, bu doğrultuda bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Kesin bir sonuç üzerinden veya etki tartışmalarından önce bu sonuçların oluşmasına neden olan olaylara odaklanılması gerekmiştir. Bu çerçevede bu gözlemi daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için İkinci Dünya Savaşı'nın iletişim çalışmalarına yön veren alanları ele alınmıştır. Bu doğrultuda bütün olgular birbirlerine eklemlenmiş bir biçimde bir bütünün parçasını oluşturduğu gibi kitle psikolojisi de bu bütünün temel unsurlarından biridir. Olguları kronolojik olarak analiz edebilmek için ve daha sağlıklı bir sonuç çıkarabilme adına ilk olarak kitle psikolojisinin incelenmesi gerekmiştir. Bu bağlamda Gustave Le Bon, Sigmund Freud ve Erich Fromm kitleleri analiz edebilmek ve duygu durumlarını öğrenebilmek için yeterli verileri sunmuştur. Özellikle Le Bon ve Freud kitlenin edilgenliklerine neden olan unsurlardan çok kitlenin tamamen edilgen ve otoriteye düşkünlüğü bağlamında konuya yaklaşmıştır. Bu doğrultuda kitle psikolojisine dair metinlerin incelenmesi ve analizinin yapılması, tezin çerçevesini oluşturmuştur. Birçok olgunun belirmesinde bireylerin ve kitlelerin tutumu önemli bir yere sahip olmuştur. Dolayısıyla kitlelerin tutumunu teze aktarırken varyasyonlara dikkat edilmiştir ve bu varyasyonlar neticesinde kitle psikolojisinin olduğu anlaşılmıştır.

Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı, ortaya doğru bir sonuç çıkarabilmek için içerisinde birçok olguyu da barındırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın örneklem olarak seçilmesindeki nedenlerden biri faşizm ve faşizmin oluşmasına neden olan unsurlar olmuştur. Aynı zamanda Le Bon ve Freud'un da belirtmiş olduğu gibi kitlenin öndere ve yetkeye olan düşkünlüğünü gösterebilmek adına somut örneklerden bir dönem olmuştur. Bu doğrultuda Hitler Almanya'sı iktidara geldiği dönem itibarıyla kitleler üzerinde güçlü bir figür olarak yer almıştır. Bu açıdan güçlü bir figür veya başka bir deyişle güçlü bir önder, kitleler için otoriteye bağlılıkları açısından önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda kitleleri anlayabilmek ve nasıl bir psikoloji ile hareket ettiklerini açıklayabilmek adına Gustave Le Bon ve Sigmund Freud'un, *Kitleler Psikolojisi* ve *Kitle Psikolojisi* eserlerine yaslanarak bu durum açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bakış açıları ve dayanaklar neticesinde, kitlelere karşı daha etki tartışmaları başlamadan önce, edilgen bir gözle bakıldığını ve aşağılanma, ötekileştirilme tavırlarına maruz kaldıklarını ortaya çıkmıştır. Bu durumun daha iyi bir şekilde açıklanabilmesi içinde kitlelerin kendi tutumlarına ve maruz kaldıkları etkenlerin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu

nedenle kitleler fraksiyonlara bölünmüştür; alt sınıflara üyesi olan bireyler veya kitleler için ekonomik koşullar yaşamsal pratikleri belirlemede ve narsisizm gibi birtakım duyguların oluşmasında etkili olmuştur. Bu durum yalnızca ekonomik koşullara bağlı olarak açıklanamaz, ötekileştirilme, aşağılanma ve kültür gibi koşullar sınıfsal ayrımların oluşmasında başlıca unsurlar arasında gösterilebilir. Kitleler bu durumlara bağlı olarak ve narsistik duygulardan hareketle, hınç ve yıkıcılık duygularıyla hareket etmişlerdir. Buna bağlı olarak kitleler, içerisine girmiş oldukları durumun değişmesi için de kendilerinden de ödün vermiştir.

Kitlelerin kendilerinden ödün vermelerindeki en önemli faktörlerden biri özgürlükleri olmuştur. Bu durum Erich Fromm ve Zygmunt Bauman'ın metinleri ile birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Fromm, toplumsal konumda belli bir yere gelebilmek için ve yaşamsal olarak var olabilmek için bireylerin kendi özgürlüklerini yok saydığını söylemiştir. Burada çıkan sonuca göre kitlelerin özgürlüklerinden vazgeçmeleri koşullar dâhilinde gerçekleşmiştir. Çünkü kitleler özgürlüğü bir ayrıcalık ama aynı zamanda bir yük olarak görmüşlerdir. Kitleler bu bağlamda özgürlüklerini reddederek ve bu ayrıcalığı istemeyerek, güç odağı etrafında birleşmeyi tercih etmişlerdir. Kitlelerin özgürlüklerinden vazgeçmeleri, Le Bon'un ifade ettiği gibi "kitle çobanından vazgeçmeyen bir sürüdür" (Le Bon, 2011, s.92) şeklinde yorumlanmış ve yetkeye olan bağlılıkları ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla kitlenin siyasal iktidar ve öndere karşı olan tutumu, otorite konumunun sürdürülebilir ve uzun erimli bir yönetim anlayışına dönüşmesinde neden olan unsurlar arasında gösterilebilir. Kitlenin narsistik duyguları ile başlayan bu süreç, mazoşist ve kötücül duygulara eğilimleri ile devamlılık göstermiştir. Bu çerçevede siyasal iktidarlar ve önderler, kitlelerin istek ve arzuları doğrultusunda hareket edip, siyasi yöntemlerini de bu doğrultuda belirlemiştir. Önderlerin kitleler ile var olma gerçekliğinden ziyade kitleler de önderler ile kendilerine bir kimlik belirlemiştir. Bu kimlikleri de kendi gerçeklikleri ilan etmiştir ve aynı zamanda önderin temsili gücünü, kendi güçleriymiş gibi sunmuştur. Bu durumu, geçmiş ile bağdaştırılmakla birlikte aynı zamanda günümüz ile de bağdaştırılabilir. Kitleler artık önderi kadar güçlüdür veya kitleler artık oy verdiği siyasal parti kadar güçlüdür. Bu durum özdeşleşmenin önemini ortaya çıkarmıştır. Siyasal iktidara oy vermiş veya iktidar konumundaki önderin temsili gücünü, her durumda görünebilir kılan kitleler, bu durumu kendileri için bir övünç kaynağı olarak gösterebilir ve yansıtabilir.

Kitlelerin yıkıcılığa karşı eğiliminin de buradan gerçekleştiği savunulabilir. Kitleye dair yapılan tanımlamalara bakıldığında kitlenin asıl kimlikliklerini oluşturan yaşam pratikleri ve kültürel anlayışlar, bu yıkıcılığı oluşturan temel faktörlerdir. Mazoşist tutumlar da bu noktada

devreye girmiştir ve siyasal iktidar ile yapılan birliktelik işleyiş göstermeye başlamıştır. Le Bon da bu bağlamda kitlelerin bir dava uğruna da şehit olabileceğini açıklamıştır. Aynı şekilde bu durum kitlelerin inanç ile ilgili tutumlarının bir sonucu olarak gösterilebilir. Bu doğrultuda otorite konumundaki önderin kitlelere karşı mesajı, bir yasa olarak yansıtılabilir ve kitleler de bu mesajları tutum olarak yerine getirirler. Bu tutum kitlelerin rızalarını sundukları ve teslim ettikleri anlamıyla bağdaştırılabilir. Bu durum aynı şekilde özgürlüklerini temsil etmeleri ile de ilişkilendirilebilir. Ancak tezin içerisinde de yer alan bir kavramı ortaya çıkarmıştır. Rızasız rıza kavramı, kitleler için bir seçenek değil koşul olarak yer almıştır ve tıpkı ideoloji gibi işleyiş gösterebilir. Kitlelerin özgürlüklerini, isteyerek siyasal iktidar sunmaları rızalarını da sundukları anlamına gelmiştir. Bu çerçevede siyasal iktidarlar ve önderler, düşünce sistemlerini yani ideolojilerinin işleyişi için zemin hazırlamıştır.

İdeolojiler, bireylerin ve kitlelerin siyasi anlayışlarının devamlılığını oluşturmuştur. Althusser, bu toplumsal işleyişi *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* metni ile açıklamıştır. Devletin ideolojik aygıtları toplumun farklı alanlarında işleyiş gösteren ve o ideolojinin benimsenmesinde etken bir unsur olan yapılardır. Althusser, devletin ideolojik aygıtlarının ideolojiyi meşrulaştırdığını ve işleyişin devamlılığını sağladığını ifade etmiştir. İdeoloji bu doğrultuda, kitleleri etkisi altına alan ancak bunu bir irade sonucu gerçekleşmiş gibi sunan ayrıcalıklar sağlamıştır. Aynı şekilde ideolojileri doğrultusunda da kitleler ayrılmak zorunda kalmış ve bu durum da karşı ideolojideki bireyleri ve kitleleri düşman olarak görmelerine neden olmuştur. Bu durum yalnızca ideolojiden kaynaklı değil, siyasal iktidarların veya önderlerin söylem ve tutumlarından da gerçekleşebilir. Söylem ve tutumların kitleler özelinde etkili olma nedenleri arasında özdeşleşme öne çıkmıştır. Özdeşleşme önder ve kitlesi arasında ne kadar yoğun bir şekilde gerçekleşirse ideolojinin de işleyişi de bir o kadar geçerli olacaktır. Bu çerçevede, önder ne kadar güçlü ise kitlesi de aynı şekilde güçlü olacaktır. Dolayısıyla ideoloji de üstün ideoloji haline gelecektir.

Dolayısıyla bu tezin analiz odakları arasında birçok ideoloji, propaganda gibi kavramsal ve Ekme-Yetiştirme gibi kuramsal olgu vardır ve bu olgular birbirlerine eklemlenmiş bir şekilde akışı belirlemiştir. İdeoloji burada kapsayıcı bir unsur olarak yer alsa da genelden özele gittikçe diğer unsurlar da ortaya çıkmıştır. Bu unsurlar arasında hegemonya da bulunmaktadır. Gramsci'nin kavramsallaştırdığı hegemonya, otoritenin kitlelerin izniyle gücü kazanması şeklinde belirtilmiştir. Gramsci bu bağlamda, rızanın üretimine katkıda bulunmuştur ve bu durum aynı zamanda ideolojik bir yöntem olarak da öne çıkmıştır. İktidarın tekelinde olmayan ideoloji, bu kapsamda hegemonyanın devamlılığını sağlayarak kendi devamlılığını da sağlamış

olur. Hegemonyanın kazanılması, aynı şekilde rızanın kazanılması ile bağdaştırılabilir ve bu durum boyun eğenlerin önemini ortaya çıkarır. Güçlü bir siyasi iktidar anlayışı için güçlü bir kitle yapısı gerekmektedir. Dolayısıyla her ülke özelinde bu kodlamalar değişkenlik göstermiştir. Zira ülkemiz özelinde bu kodlamalar daha çok mağduriyet üzerinden yaratılmıştır³⁴ ve benzer şekilde bu kodlamaların, ülkeler arasında değişiklik gösterdiği iddia edilebilir.

Tezin örneklemini oluşturan İkinci Dünya Savaşı ve özellikle Hitler Almanya'sı içinde barındırmış olduğu eğilimler ve olgularla günümüze, kuramsal anlamda günümüze ışık tutacak nitelikte olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nı bu bağlamda ele alırken belirli bir sonuca ulaşırken, kitle psikolojisinin ve etki paradigmasının üzerinde durulmuştur. Etki paradigmasının daha net ve anlaşılabilir olması için bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan propaganda yöntemi, tezin hareket noktalarından birisi olmuştur. Bu çerçevede Hitler'in kullanmış olduğu propaganda metotları, seçimle gelmiş olduğu siyasi iktidarı ve uygulamalarını daha açık bir şekilde anlamlandırabilmek adına uygun görülmüştür³⁵. Avrupa da başlayan faşizm dalgasından kitlelerin de bu doğrultuda etkilendikleri savunulabilir; aynı zamanda siyasi iktidarlar kitlelerin faşizmi benimsemelerini sağlamıştır. Kitlelerin faşizmi benimsemesi tek taraflı bir durum değildir.

Gerek Freud'un kötücül duyguların doğuştan geldiğini düşünmesi, gerek de kitlelerin psikolojisindeki özgürlük ve yıkıcılık üzerine gerçekleşen değişkenlikler, onları bu duygu durumuna yöneltmiştir. Aynı şekilde kitlelerin kültürel ve yaşamsal pratikler sonucunda kötücül duygulara karşı bir eğilim gösterdiği sonucu doğmuştur. Bu durum nitekim doğuştan gelen bir olgu da olabilir ancak gündelik toplumsal hayatın dayattığı bir durumdan da gelebilir. Kitlelerin ilk olarak edilgenliğine dair yapılan yorumlar, ötekileştirilmeleri veya yok sayılmaları, belirli duyguların çıkmasına neden olmuştur. Kitlelere dair yapılan en genel nitelikteki tanımlamaların başında da yine narsisizm gelmektedir. Ancak her durum, narsisizm

³⁴ Nagehan Tokdoğan bu durumu tek partili dönemden, çok partili döneme geçişte 1950 yılında iktidar konumuna gelen DP (Demokrat Parti) üzerinden açıklamıştır: “Özellikle çok partili hayata geçişle ve Demokrat Parti'nin (DP) 1950 yılında iktidara gelişiyle birlikte, yaklaşık yirmi beş yıl boyunca bastırılan yakın geçmişi yeniden çağırma hamleleri, bir entelektüel kuşak tarafından gerçekleştiriliyor. Bu hamlelerin hangi saiklerle yapıldığının, DP'nin Türkiye siyaset sahnesindeki rolüne değinilmeden anlaşılması mümkün görünmüyor. “Yeter! Söz Milletindir” sloganıyla girdiği seçimlerden, %55,2'lik oy oranıyla birinci parti olarak çıkan DP, 1923'ten beri süre gelen tek partili iktidarını böylece devirmiş oluyor” (Tokdoğan, 2018, s.57-58). Bu bağlamda tek partili dönemin, çoklu partili döneme geçiş ile birlikte diğer partiler üzerinde bir mağduriyet yarattığının temelleri burada yükselmiştir.

³⁵ Hitler, faaliyetlerinin içerisinde daha etkili olabilmek için “Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı” kurmuştur ve bakan olarak da Joseph Goebbels'i belirlemiştir. Bu çerçevede 1933 yılı itibarıyla Almanya'da diğer siyasi partiler de kapatılmıştır.

ile açıklanacak kadar basit değildir. Bu bağlamda kitlelerin maddi ve manevi koşulları, onları isteyerek veya istemeyerek de olsa bir seçim yapmalarına bırakmıştır. Aynı şekilde bu durum neticesinde kitlelerin güçlünün yanında yer alma tercihleri doğmuştur. Güçlünün yanında yer alarak edilgenliklerini ortadan kaldıracak; aynı zamanda otorite konuma gelirler. Siyasal iktidarların ve otorite konumundaki önderin kitlelere sağladıkları imkânların başında da bu durum gelmektedir. Le Bon kitleleri kolaylıkla bir cellata dönüşeceğini ifade ederken Fromm ise kitle için gerçek tehlikenin olağanüstü güçlerin şeytana ya da sadiste değil sıradan bir insanın eline geçmesi şeklinde açıklar. Kitlelerin siyasal iktidarın ve önderinin gücü ile hareket etmesi ile birlikte kitlelerde kötümser duyguların harekete geçmesi beklenilebilir. Çünkü bu durum sırasında kitleler için yıkıcılık ortaya çıkabilir ve geçmiş deneyimleriyle bu durumu bağdaştırarak haz alabilirler. Kitlelerin kötümser duygulara eğiliminde birçok unsurdan söz edilebilir, dolayısıyla yaşamsal pratiklerini şekillendiren normatif etkilerin varlığı ortaya çıkar. Bu tez özelinde kitlelerin yaşamsal pratiklerini belirleyen olayların aksine nasıl bir psikolojiyle hareket ettikleri ve olası etkilerin üzerinde durulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı ve Hitler Almanya'sı kitlelerin bu yıkıcılığını gösterebilmek için ve faşizme giden süreci aktarabilmek adına uygun bir durum olarak belirlemiştir. Bu bağlamda Hitler'in kitle iletişim araçları vasıtasıyla mesajlarını aktarabilmesi ve o dönemki koşullar gereği en yaygın araç olan radyodan bu mesajlarının tutum olarak karşılık alması, Hitler'in kendisini ön plana çıkarmıştır. Hitler de hemen hemen her evin içerisinde yer alan radyodan propaganda faaliyetlerini sürdürmüş ve siyasal iktidarını meşru kılmak için çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda 20 Temmuz 1944'te kendisine yapılan suikast ve darbe girişimini de radyo aracılığıyla ortadan kaldırmıştır. Nitekim kitleleri de aynı şekilde radyo ve medya aracılığıyla harekete geçirmiş ve bu hareket tutum olarak yansımıştır. Adolf Hitler'in kitleler tarafından benimsenmesinde radyodan sonra karizmatik önder figürünü iyi bir şekilde temsil etmesi etkili olmuştur. Kitleler bu çerçevede aradıkları güçlü ve karizmatik önder boşluğunu Hitler ile gidermiştir. Bu kapsamda kitle iletişim araçları ve medya kitleleri iletilen mesajlarda etkiyi iletme konusunda veya bir etki oluşturma adına yalnızca bir araç olarak yer almıştır. Kaynak burada siyasal iktidar ve dava uğruna şehit olabilecekleri önder olmuştur.

Lasswell ve Lazarsfeld'in etkiye dair yapmış oldukları çalışmalar, iletişim çalışmalarına da aynı şekilde yön vermiştir. Bu doğrultuda etki paradigmasının geçerliliği üzerine Lasswell bir iletişim formülü, Lazarsfeld ise izleyicin edilgen değil aksine etken bir durumda olduğunu öne süren çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda Lasswell, etki paradigmasının çizgisel bir anlayışla gerçekleştiği ve doğrudan bir etkinin olduğunu açıklamıştır. Lazarsfeld ile karşıt

görüşler ile çalışmalarını gerçekleştirirler de savundukları tez aynı içeriğe sahiptir. Tezin içerisinde, etki paradigması geçerlidir veya izleyici etken durumdadır şeklinde bir yargı oluşmamıştır çünkü bu durum iki şekilde de geçerliliğini koruyabilir. Üretilmiş oldukları zaman dilimi itibarıyla geniş bir anlatı sunmuştur. Anaakım'ın iki ismi bu kapsamda eleştirel bir paradigmadan yararlanılarak bu çerçevede değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Lasswell'e yapılan eleştiriler, etkinin varlığını kabul etmesi olmuştur. Aynı zamanda bunu formüller ile açıklaması iletişim çalışmalarında eleştirilerin odak noktası haline gelmiştir. Benzer şekilde Lazarsfeld'in ise Lasswell'in formülüne kabul etmeyip, ampirik olarak bunu ispatlamaya çalışması ve çalışırken veriler ile oynaması yine eleştirilerin ortasında yer almasıyla sonuçlanmıştır. Bu bağlamda etki paradigmasını açıklamak için formüller veya ampirik olarak çalışmalardan ziyade koşulların ve kapsamaların önce ele alınması gerekmektedir.

Kitlelerin etki paradigmasını destekleyen tutumları, etkiyi kabul edecek yeterli bir veri sağlamamıştır. Le Bon ve Freud'un söylemlerinden yola çıkarak, kitlelerin edilgen bir durumda olduğu sonucuna ulaşılarak kitlelerin etkilenmeye hazır bir şekilde kendilerine gelecek olan mesajları bekledikleri söylenebilir. Ancak günümüz özelinde bu durumu yorumlayacak olursak, Le Bon ve Freud'un açıklamış oldukları gibi edilgen bir kitle yapısı olmayabilir veya kitlelerin tarihsel süreç içerisinde karakteristik özellikleri ve tutumları değişkenlik gösterebilir; ancak, Le Bon'un ve Freud'un açıklamaları doğrultusunda kitleler için hâlâ bir çoban gereklidir tezi savunulabilir. Bununla birlikte kitle tanımlamalarını yaparken, kitlelerin edilgen olmalarındaki süreç değerlendirilmemiştir. Tanımlamalar psikoloji alanında birçok sorunun yanıtını açıklamış olsa da kitlelerin edilgen olmalarındaki koşullara karşılık yanıtlar içermemiştir. Ekonomik, politik ve kültürel açıdan bireylerin kitleleri oluşturabileceği ve bu unsurlar neticesinde narsistik duygulardan hareketle eğilimlerini gösterebileceği sonucuna ulaşılabilir.

Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da teknolojinin ilerlemesi ile birlikte kitlelere iletilerin aktarılmasında ve aynı şekilde bir tutum değişikliği yaratmada medyanın önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda medya, siyasal iktidarların ve otorite konumundaki önderlerin tutumlarını haberlerde ilk olarak vermeye ve söylemlerini gündemde tutmaya devam edecektir.

Dolayısıyla iktidar ve medya aracılığıyla aktarılan iletiler, bilginin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu durumu, Michel Foucault "Oysa, iktidarın bilgiye, bilginin iktidara sürekli eklenmediği kanısındayım" (Foucault, 2012b, s.35) açıklamıştır. Kitle iletişim araçları bu kapsamda iktidarın söylemleri meşru hâle getiren bir araç görevi görmüştür ve kaynağı da iktidar olmuştur. Siyasal iktidarlarının bu durumu sürdürülebilir hâle getirebilmesi için medya

sahipliklerinde etkili olması gerekmiştir ve aynı şekilde bu okumayı günümüz özelinde hemen her ülkenin medya yapısı içerisinde görebilmek mümkün olmuştur. Kitle iletişim araçları bu çerçevede siyasal iktidarı ve otorite konumundaki önderi daha da görünür kılmıştır. Dolayısıyla, iktidar artık her yerdedir ve kitlelere bu durumu bir ‘gerçeklik’ olarak sunar.

Özetle, bireylerin bir araya gelmesi ile oluşan ‘kitle’ edilgen bir biçimde değerlendirilmiştir ama kitlelerin edilgen olmalarındaki nedenler ortaya konmaya çalışılmamıştır. Bu çerçevede kitle psikolojisini anlayabilmek için Le Bon ve Freud’un metinlerinde yer almayan içeriklerinde üzerinde de durulabilir. Bu doğrultuda kitlelerin edilgen ve bağımlı olmasındaki nedenler, ekonomik koşullar ve özgürlükleri olmuştur. Önder ve medyanın etkisi ile birlikte, ideoloji ve propaganda gibi unsurlar ile birlikte kitlelerin bir çeşit nevrozlu duruma geçtikleri savunulabilir. Bu bağlamda dolaylı bir şekilde de olsa kitleler üzerinde birtakım etki çalışmalarının veya etkiye yönelik metotların uygulandığı ortaya çıkarılmıştır. Tüm bu koşullar, medyanın sahiplik veya tek bir enformasyon kaynağı olması nedeniyle kitlelerin edilgenliklerindeki sürecin devamlılığına neden olmuştur. Bu çerçevede kitlelerin edilgen ve pejoratif bir bakış açısıyla değerlendirilmesindeki nedenler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, uzun vadede bireyleri etkisi altına alan ideoloji ve önder gibi etkenlerin, yaşam pratiklerini belirlemede önemli birer unsur oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Adorno W. Theodor. 2011. *Toplum Üzerine Yazılar*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Althusser, L. 2002. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Barthes, R. 1979. *Göstergebilim İlkeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Bernays, Edward L. (1947) The Engineering of Consent. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science Table of Contents, 250(1): 113–120.
- Biber, A. 2004. *Halkla İlişkilerde Teorik Bir Çerçeve*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Canetti, E. 2006. *Kitle ve İktidar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cevizoğlu, M. H. 2018. “Benlik İntihar ve Kolektif Narsisizm Bağlamında Kitle Psikolojisi”, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Chandler, D., Munday, R. 2018. *Medya ve İletişim Sözlüğü*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Chomsky, N., Herman, Edward. S. 2012. *Rızanın İmalatı*, Bgst Yayınları, İstanbul.
- Chomsky, N, Herman Edward. S. 1998. *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir*, Minerva Yayınları, İstanbul.
- Çelebi, V. 2013. “Michel Foucault’da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5(1).
- Çoban, B. 2009. “*Medya, Kamuoyu, İdeoloji*”, Beta Yayınları, İstanbul.
- Çoban, S. 2011. “Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Çoban, S. ve Arsan, E. 2014. *Medya ve İdeoloji*, Evrensel Kültür Kitaplığı, İstanbul.
- Cömert, N. Ç. “Kitle Psikolojisi ve Yönetimi Bağlamında 2014 Yerel Seçimleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dağtaş, B. 1999. “İngiliz Kültürel Çalışmaları’nda İdeoloji”, Kurgu Dergisi, (16): 335-337.
- Devran, Y. 2010. *Haber, Söylem, İdeoloji*, Başlık Yayın Grubu, İstanbul.

- Durmaz, G. 2015. "İktidar ve Kitle İletişim Araçları Üzerinden Rıza Üretimi: Bir Söylem Analizi Uygulaması", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Erdoğan, İ., Alemdar, K. 2005, *Öteki Kuram*, Erk Yayınları, Ankara.
- Freud, S. 2000. *Kitle Psikolojisi*, Cem Yayınevi, İstanbul
- Freud, S. 2019. *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, Dorlion Yayınları, Ankara.
- Fromm, E. 2016. *Sevginin Şiddeti ve Kaynağı*, Payel Yayınevi, İstanbul.
- Fromm, E. 2017. *Özgürlükten Kaçış*, Say Yayınları, İstanbul.
- Foucault M. 1992. *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Foucault. M. 2012. *İktidarın Gözü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. 2016. *Özne ve İktidar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hall, Stuart (1996). "The problem of ideology: Marxism without guarantees." Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies. Morley and Chen (der.) Londra.
- Herman, Edward. S. 2004. *Medyada İkiyüzlülük*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Hoffer, E. 1995. *Kesin İnançlılar*, İm Yayınları, İstanbul.
- Iordachi, C. 2015. *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kaypakoğlu, S. 2004. *Küresel Medya ve Kültürel Değişim*, Naos Yayınları, İstanbul.
- Kulak, Ö. 2017. *Theodor Adorno: Kültür Endüstrisinin Kıskaçında Kültür*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Küçük, M. 2005. *Medya, İktidar ve İdeoloji, Bilim ve Sanat Yayınları*, Ankara.
- Lasswell, H. 1927. *Propaganda Technique in the World War*, MIT Press, Cambridge, London.
- Le Bon, G. 2011. *Kitleler Psikolojisi*, Sayfa Yayınları, İstanbul.
- Maigret, E. 2012. *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mann, M. 2015. *Faşistler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Melinda, E. 2012. Edward Lee Bernays'ın Halkla İlişkiler Uygulama Örneklerine Kitle Psikolojisi Açısından Teorik Bir Bakış: "Halkı Aydınlatma Komitesi", "Lucky Strike

Sigaraları” ve ” Venida Saç Bonesi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mora, N. 2011. *Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Mutlu, E. 2017. *İletişim Sözlüğü*, Ütopya Yayınevi, İstanbul.

Nietzsche, F. 2017. *Ahlakın Soy Kütüğü Üstüne*, Say Yayıncılık, İstanbul.

Özçetin, B. 2010. “İdeoloji, İletişim, Kültür: Bir Suart Hall Değerlendirmesi”, Akdeniz İletişim Dergisi, Antalya. s.139-159.

Özçetin, B. 2018. *Kitle İletişim Kuramları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bourdieu, P. 2015. *Ayrım*, Heretik Yayıncılık, İstanbul.

Reich, W. 2014. *Faşizmin Kitle Psikolojisi*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Rude, George. 2015. *Fransız Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Sarı, Ü. 2006. Kitle Kültürü Ve Popüler Kültür Bağlamında, Kitle İletişim Araçlarının Kitle Kültürüne Etkileri: Örnek Olarak Popstar Türkiye Yarışması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Sarıca, M. 1970. *100 Soruda Fransız İhtilali*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Satır, E. M. 2018. “Siyasal Meşruiyetin Sağlanmasında Medyanın Rolü Üzerine Bir Değerlendirme”, Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, s. 115-128.

Saussure F. 1998. *Genel Dil Bilim Dersleri*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.

Schiller, H. 2005. *Zihin Yönlendirenler*, Pınar Yayınları, İstanbul.

Sevgisunar, M. K. 2016. “Bilgi, İktidar ve Gerçek”, Eğitim, Bilim, Toplum Dergisi, (14):199-219.

Sunucu, İ. 2012. “Althusser’in gözünden İdeoloji ve İdeolojinin Bir Taşıyıcısı Olarak Yeni Medya”, Selçuk İletişim Dergisi, 7(3): 30-41.

Tayfun, R., Çetin, M. 2015. “Özel Hayatın Gizliliği Perspektifinden Birey-Devlet İlişkileri”, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, (41):1-19.

Tokdoğan, N. 2018. *Yeni Osmanlıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Turner, G. 2016. *İngiliz Kültürel Çalışmaları*, Heretik Yayınları, Ankara.

Yaman, Ö. M. 2007. Bir İktidar Aracı Olarak Propaganda, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Yaylagül, L. 2008. *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Dipnot Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, N. 2004. Kitle Psikolojisinin Halkla İlişkiler ve Propagandada Kullanılması Örnek Olay: IRAK-ABD Savaşı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Williams, R. 1990. *Marksizm ve Edebiyat*, Adam Yayıncılık, İstanbul.

İnternet Kaynakları

Arslan, A. 2004. “Medyanın birey, toplum ve kültür üzerine etkileri”

<https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/162/162> Erişim Tarihi: 03.05.2020

Ateş, Ş. 2000. “Bir Siyasal İletişim Tarzı Olan Propagandanın Tanınması ve Propaganda Metinlerinin Çözümlemesi”

<http://egitimsempozyumu.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3448-published.pdf> Erişim Tarihi: 04.05.2020

Çakı, G. 2020. “İkinci Dünya Savaşı'nda Radyo Yayınlarında Uygulanan Sansürün Propaganda Posterlerine Yansıması” Erişim Tarihi: 06.06.2020

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/937147>

Çoban, B. 2011. “Toplumsal Hareketler ve Radikal Medya”

https://www.academia.edu/920736/Toplumsal_Hareketler_ve_Radikal_Medya Erişim Tarihi: 02.01.2020

Erdoğan, İ. 2008. “Lazarsfeld ve Columbia Okulu”

<http://www.irfanerdogan.com/makaleler4/lazarsfeld.pdf> Erişim Tarihi: 16.08.2019

Erdoğan, İ. 2002. “Tekelleşme, Medya ve Medya Pratikleri”

<http://irfanerdogan.com/makaleler1/medyamedicine.pdf> Erişim Tarihi: 24.01.2020

Dursun, O. 2012. “Türk Medyasının Sermaye Yapısı ve Siyasal İktidarla İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”

<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/1055000046/1055000062.pdf?> Erişim Tarihi: 05.05 2020

Güler, M. 2018. “Bir Manipülasyon Aracı Olarak Rızanın İmalatı”

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/468322> Erişim Tarihi: 02.01. 2019

Kasım, M. 2011. “Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo”

<http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/12303/Metin%20KASIM.pdf?sequence=1&isAllowed=y> Erişim Tarihi: 20.06.2020

Özçetin, B. 2010. “İdeoloji, İletişim, Kültür: Bir Stuart Hall Değerlendirmesi”

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/788736> Erişim Tarihi: 08.06.2019

Palabıyık, A. 2012. “Pierre Bourdieu Sosyolojisinde “Habitus”, “Sermaye” ve “Alan” Üzerine”

<http://libertedownload.com/LD/arsiv/61-62/10-adem-palabiyik-pierre-bourdieu-sosyolojisinde-habitus-sermaye-ve-alan-uzerine.pdf> Erişim Tarihi: 20.06.2020